Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науково-практичний журнал

Видається 4 рази на рік

Заснований у жовтні 2011 року

№ 4 (44) 2023

Харків
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
2023

УДК 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2023-4(44)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України (протокол № 9 від 15.12.2023 р.)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням **категорії «Б»**
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до міжнародних бібліотек і баз даних:
European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – **ERIH PLUS**, Норвегія;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Іспанія;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Польща;
Academic Research Index – ResearchBib, Японія

Право та інновації : наук.-практ. журн. / редкол.: С. О. Кузніченко (голов. ред.) та ін. – Харків : НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2023. – № 4 (44). – 116 с.

Засновник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – *С. О. Кузніченко,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); *Р. В. Шаповал,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); *А. П. Гетьман,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *В. М. Пашков,* доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *О. Я. Трагнюк,* кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. М. Любчич,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (заступник головного редактора); *Н. М. Внукова,* доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Х. В. Солнцева,* доктор юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Ю. В. Георгієвський,* доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *М. В. Троцька,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *А. О. Гаркуша,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *К. О. Токарєва,* кандидат юридичних наук, Міжнародний науково-технічний університет імені Юрія Бугая; *О. В. Розгон,* кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – *Вільям Еліот Батлер,* доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); *Snieguolė Matulienė,* доктор, Університет імені Миколаса Ромеріса (Литва); *Томас Давуліс,* доктор, професор, юридичний факультет Вільнюського університету (Литва); *Яніс Грасіс,* доктор юридичних наук, доцент, юридичний факультет Ризького університету (Латвія); *Вітольдс Захарс,* доктор юридичних наук, професор, юридичний департамент Даугавпілського університету (Латвія); *Маріана Петрова,* доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія).

© НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2023

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LAW AND INNOVATIONS

Scientific and Practical Journal

Published 4 Times a Year

Founded in October 2011

№ 4 (44) 2023

Kharkiv
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of NALS of Ukraine
2023

UDC 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2023-4(44)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Recommended for publication by the Academic Council
of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (protocol № 9 of 15.12.2023)

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine **group «Б»**
(Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020)

Contributed to the international scientometrics database and libraries:
European Reference Index forthe Humanities and the
Social Sciences – **ERIH PLUS**, Norway;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Spain;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Poland;
Academic Research Index – ResearchBib, Japan

Law and Innovations : Scient.-Pract. Journal / edit. board: S. O. Kuznichenko (chief ed.) et al. – Kharkiv : Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine, 2023. – № 4 (44). – 116 p.

Founder
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Editorial board:

Ukrainian specialists – *S. O. Kuznichenko,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (chief editor); *R. V. Shapoval,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); *A. P. Getman,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *V. M. Pashkov,* 2nd PhD, Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. Ya. Tragniuk,* PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *A. M. Liubchych,* PhD, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine (deputy chief editor); *N. M. Vnukova,* 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine; *H. V. Solntseva,* 2nd PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; *I. V. Georgiievskyi,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *M. V. Trotska,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. A. Harkusha,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *K. O. Tokarieva,* PhD, Yuriy Bugai International Scientific and Technical University; *O. V. Rozghon,* PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – *William E. Butler,* J.D., Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University (USA); *Snieguolė Matulienė,* Doctor of Law, Mykolo Romerio Universitetas (Lithuania); *Tomas Davulis,* Professor, University of Vilnius Faculty of Law (Lithuania); *Jānis Grasis,* Dr. iur., Associate Professor, Faculty of Law, Rīga Stradiņš University (Latvia); *Witolds Zahars,* Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); *Mariana Petrova,* Doctor of Economy, Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria).

Commissioning Editor: *V. P. Kokhan*
Desktop publishing: *A. H. Yakshyna*

Address of the Editorial Team:
61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: ndipzir.org.ua

© Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development, 2023

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ЛЮБЧИЧ А. М.
Науково-дослідницька інфраструктура як інструмент наукової інтеграції:
деякі аспекти досвіду ЄС для України 7

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ТРАГНЮК Л. Я., БОЙЧУК Д. С.
Відновлювальні джерела енергії як елемент підвищення рівня енергетичної безпеки ЄС:
правовий аспект 14
МАРИНІВ І. І., АВЕРБАХ Д. В.
Ретроактивність в праві міжнародних договорів 21

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

ШЕВЕРДІНА В. І.
Правове регулювання праці науковців в Україні та Європейському Союзі в аспекті розвитку
дослідницьких інфраструктур 27
ВАПНЯРЧУК Н. М.
Забезпечення гідних умов та оплати праці для науковців – шлях до відродження престижу науки 34
БРЕДІХІНА В. Л.
Правове забезпечення використання технологій індустрії 4.0. у сфері природокористування
та охорони довкілля 40

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

ЗАМАХІН А. Л.
Особливості об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи,
уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування 49
КРУТ К. О.
Правова характеристика суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я 55
ПЕТРИШИНА М. О.
Інноваційна складова муніципально-правової політики: проблеми формування та перспективи
подальшого розвитку 63
ГРИШИНА Н. В.
Предмет адміністративного права як базова категорія для виокремлення галузевих принципів
адміністративного права 69

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ДМИТРИК О. О., ЄФРЕМОВА К. В., БЕЗЦІННА А. Р.
Фактори формування міжнародного бізнесу в сучасних умовах 74
СЕЛІВАНОВА І. А., ПОРОХНЯК В. Д.
Мале та середнє підприємництво – рушійна силі впровадження в Україні Індустрії 4.0 81
БІЛОУСОВ Є. М., КОРВАТ О. В.
Правове регулювання економічної безпеки України в умовах становлення Індустрії 4.0 88
ВНУКОВА Н. М., ГЛІБКО С. В.
Трансформації інноваційного розвитку подвійного переходу до індустрії 5.0 95
ОГІЄНКО І. В.
Правове забезпечення захисту прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах 102
ТРЕГУБЕНКО Г. П.
Державна екологічна політика в сучасних умовах: стан та напрями удосконалення 108

Інформація для авторів 115

CONTENT

MODERN RESEARCH OF ECONOMIC LAW

LIUBCHYCH ANNA
Research infrastructure as a tool for scientific integration: some aspects of the EU experience for Ukraine 7

DEVELOPMENT TRENDS OF EUROPEAN UNION LAW

TRAGNIUK OLESIA, BOICHUK DMYTRO
Renewable energy sources as an element of increasing the level of EU energy security: legal aspect 14
MARYNIV IVANNA, AVERBAKH DMYTRO
Retroactivity in the law of treaties 21

TOPICAL ISSUES OF LABOUR AND ENVIRONMENTAL LAW

SHEVERDINA VICTORIA
Legal regulation of researchers' labour in Ukraine and the European Union regarding the development of research infrastuctures 27
VAPNYARCHUK NATALIYA
Providing decent conditions and salary for scientists – the way to the revival of the prestige of science 34
BREDIKHINA VIKTORIIA
Legal support of the use of industry 4.0 technologies in the field of natural resource management and environmental protection 40

MODERN RESEARCH OF CRIMINAL AND ADMINISTRATIVE LAW

ZAMAHIN ANDRII
Pecularities of the objective side of the failure of the declarant to submit a declaration of a person authorized to perfom the functions of the start or local self-goverment 49
KRUT KATERYNA
Legal characteristic of subjects of public control in the field of health care 55
PETRYSHYNA MARYNA
Innovative component of municipal legal policy: problems of formation and prospects of further development 63
HRYSHYNA NATALIA
The subject matter of administrative law as a basic category for distinguishing sectoral principles of administrative law 69

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SCIENCE

DMYTRYK OLGA, YEFREMOVA KATERYNA, BEZTSINNA ANHELINA
Factors of the formation of international business in modern conditions 74
SELIVANOVA IRYNA, POROKHNIAK VALERII
Small and medium-sized enterprise – the driving force of the implementation of Industry 4.0 in Ukraine 81
BILOUSOV YEVHEN, KORVAT OLENA
Legal regulation of economic security of Ukraine under the establishment of industry 4.0 88
VNUKOVA NATALIYA, HLIBKO SERHII
Transformation of innovative development of the double transition to industry 5.0 95
OGIYENKO INNA
Legal support for the protection of the rights of young scientists in research infrastructures 102
TREGUBENKO GALINA
State environmental policy in modern conditions: status and directions of improvement 108

Information for authors 115

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ЛЮБЧИЧ АННА МИКОЛАЇВНА
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
учений секретар НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-6492-4179

УДК 346.5:364.3
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-1

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАУКОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСВІДУ ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ[1]

У науковій роботі відображаються сучасні процеси, що відбуваються в ЄС щодо розвитку науково-дослідницьких інфраструктур. Акцентовано увагу на створенні Європейського дослідницького простору (ЄДП), який сприяв виробленню єдиних загальноєвропейських дослідницьких пріоритетів, у міру реалізації яких наука може забезпечити прориви світового значення. З виникненням ЄДП стало очевидним, що досягнення його цілей неможливе без наявності спільних дослідницьких інфраструктур світового рівня. Проаналізовано норми вітчизняного законодавства з зазначеного питання.

В статті окреслено створення та функціонування дослідницьких інфраструктур у ЄС, що підпорядковане суворій логіці та закріплене в дорожній карті ESFRI. Життєвий цикл нової інфраструктури від формування її концепції до її експлуатації може становити від 20 до 40 років і передбачає кілька етапів, зокрема шість про що розкрито в роботі. Європейський вектор співробітництва продовжує залишатися визначальним у рамках досягнення амбітної мети для України увійти до провідних країн світу, що здійснюють наукові дослідження й розроблення в галузях, які визначаються пріоритетами науково-технологічного розвитку.

Автором визначено, що створення великих дослідницьких інфраструктур на території України сприятиме не тільки забезпеченню провідних позицій України на світовому дослідницькому просторі, а й, безсумнівно, сприятиме інноваційному розвитку української. У зв'язку з цими цілями досвід ЄС можна використати як для створення і розвитку мережі дослідницьких інфраструктур усередині країни, так і як чинник, що сприяє інтеграції України в Європейський дослідницький простір.

Роботою визначено необхідність активної участі України у спільних проєктах із науковою спільнотою ЄС, а саме: затребуваний досвід робіт українських наукових груп у Рамкових програмах ЄС; запуск інтеграційних проєктів і використання механізмів з аналогічними європейськими; необхідна підтримка вже наявних механізмів наукової кооперації, у рамках яких за зразком Євросоюзу інтеграційні цілі так само важливі, як і наукові; необхідний розвиток української цифрової інфраструктури та її взаємозв'язок із науковими дослідженнями.

Ключові слова: Науково-дослідницька інфраструктура; наукові дослідження; дослідницький простір, ЄС.

Постановка проблеми. Упродовж кількох десятиліть від часу свого створення Євросоюз був сфокусований на економічній, політичній та виробничій інтеграції. Логічним кроком надалі став розвиток наукової інтеграції та координації наукових досліджень на наднаціональному рівні (наприклад, у форматі Рамкових програм ЄС з розвитку наукових досліджень та інновацій) задля унеможливлення дублювання їхнього фінансування в окремих країнах, ефективного об'єднання наукових груп із комплементарними завданнями та вироблення ефективних стратегій наукового розвитку.

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

© Любчич А. М., 2023

Поступово почав складатися спільний науково-технічний простір, який був покликаний сформувати об'єднаний науковий потенціал, наукові цілі та завдання і пов'язати їх із цілями розвитку ЄС. Для цього було запропоновано створити Європейський дослідницький простір (ЄДП), який сприяв би виробленню єдиних загальноєвропейських дослідницьких пріоритетів, у міру реалізації яких наука могла б забезпечити прориви світового значення. З виникненням ЄДП стало очевидним, що досягнення його цілей неможливе без наявності спільних дослідницьких інфраструктур світового рівня.

Згідно із статтею 1 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [1] дослідницька інфраструктура – це сукупність способів, ресурсів та пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень на пріоритетному рівні, що охоплює найважливіші об'єкти наукового устаткування та обладнання або набори приладів, ресурси, що базуються на знаннях (колекції, архіви, депозитарії або банки даних наукової інформації), інфраструктуру, засновану на технології комунікацій (грід, комп'ютери, програмне забезпечення і мережевий зв'язок), та інші структури унікального характеру.

Пропонуючи високоякісні дослідницькі послуги для користувачів із різних країн, залучаючи молодих дослідників до науки та мережевих ресурсів, дослідницькі інфраструктури допомагають структурувати наукове співтовариство і відіграють ключову роль у побудові ефективного дослідницького та інноваційного середовища [2].

Завдяки своїй здатності залучати «критичну масу» дослідників, знань та інвестицій, вони роблять дедалі вагоміший внесок в економічний розвиток країн і регіонів [3]. Поява і розвиток віртуальних дослідницьких інфраструктур відкрили нові безмежні можливості для дослідників, збільшуючи їхній творчий потенціал та ефективність проведених досліджень, а також сприяючи подоланню розриву між розвиненими регіонами світу та регіонами, що розвиваються [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці, які досліджували це питання є: Іванов С.В., Антонюк В.П., Кохан В.П., Розгон О.В., Головащенко О.С. та ін. Зарубіжними дослідниками є: Prange-Gstöhl H., Jaeger C., Tàbara J.D., Jaeger J., Keynan, A. Kautonen M., Pugh R., Raunio M. та ін.

Мета статті. Метою статті є аналіз досвіду ЄС щодо розвитку науково-дослідницьких інфраструктур, що є основою для перспектив удосконалення на законодавчому рівні в Україні.

Виклад основного матеріалу. У 2002 р. для вироблення єдиної європейської стратегії розвитку дослідницьких інфраструктур було запущено Європейський стратегічний форум із дослідницьких інфраструктур (ESFRI - European Strategic Forum for Research Infrastructures) [5]. Діяльність Форуму націлена на подолання фрагментарності між національними та регіональними інфраструктурами в різних тематичних галузях та інтеграцію даних інфраструктур у глобальну систему.

У рамках своєї діяльності ESFRI складає і регулярно оновлює список пріоритетних проєктів щодо нових інфраструктур, формуючи Дорожню карту розвитку європейських дослідницьких інфраструктур. На вимогу Єврокомісії всі держави-учасниці ESFRI повинні об'єднати свої Дорожні карти з дослідницької інфраструктури з європейською Дорожньою картою ESFRI. Ця робота виконана найбільшими країнами-учасницями, і перебуває в постійному процесі оновлення та уточнення (зокрема, через вихід Британії з ЄС).

Створення та функціонування дослідницьких інфраструктур у ЄС підпорядковане суворій логіці та закріплене в дорожній карті ESFRI. Життєвий цикл нової інфраструктури від формування її концепції до її експлуатації може становити від 20 до 40 років і передбачає кілька етапів [6].

1-й етап: формування концепції інфраструктури. На цьому етапі європейське наукове співтовариство визначає необхідність і потребу у створенні конкретної дослідницької інфраструктури та розробляє стратегію залучення користувачів і зацікавлених осіб до її послуг. Концепція інфраструктури може бути розроблена з нуля, може бути запропоновано вдосконалення наявної інфраструктури. Також необхідно представити обґрунтування її включення в дорожню карту ESFRI.

2-й етап: дизайн-проєкт інфраструктури. Цей етап охоплює підтвердження наукової концепції та апробацію її здійсненності, а також аналіз цільової аудиторії (представників науки та бізнесу), склад консорціуму, дизайн-проєкт і техніко-економічне обґрунтування.

3-й етап: підготовча фаза. Підготовка дослідницької інфраструктури проводиться на інституційному, національному, європейському або міжнародному рівнях, і вона спрямована на розвиток інфраструктури як повноцінної організації. Результатом цього етапу є бізнес-план, створення юридичної особи, опис місця і ролі інфраструктури в контексті ландшафту європейських і глобальних інфраструктур, план фінансування її діяльності.

4-й етап: створення інфраструктури. Цей етап різний для розподілених і локальних інфраструктур. У разі локальних інфраструктур – це етап інтенсивного інвестиційного періоду спорудження об'єкта інфраструктури, який триває кілька років. У разі розподілених інфраструктур, інвестиції спрямовані

на спорудження Центрального хаба або будівництво/модернізацію одного чи кількох національних вузлів.

5-й етап: введення в експлуатацію. На цьому етапі дослідницька інфраструктура починає надавати послуги і за необхідності коригує свої інструменти та методи. Вона може створювати спін-офф компанії і стартапи, що залучають бізнес-партнерів, формуючи тим самим навколо себе високий інноваційний потенціал. Експлуатаційні витрати на локальну інфраструктуру зазвичай становлять від 8 до 12% від початкових капіталовкладень на рік. Розподілені та віртуальні інфраструктури часто вимагають набагато більших експлуатаційних витрат. Експлуатаційні витрати на розподілені інфраструктури охоплюють витрати, пов'язані не тільки з Центральним хабом, а й витрати національних вузлів. Віртуальні інфраструктури, що включають зберігання даних, мережеве обладнання та програмне забезпечення вимагають швидкого оновлення. Для локальних інфраструктур зазвичай потрібен двадцятирічний цикл до необхідності проведення значних оновлень, що вимагають нових інвестицій, які становлять значну частину перших капіталовкладень.

6-й етап: припинення діяльності інфраструктури. Завершення роботи дослідницької інфраструктури залежить від її типу і розмірів. Цей етап може включати в себе ліквідацію організації, демонтаж об'єктів, припинення експлуатації через небезпеку об'єкта. Крім того, інфраструктури можуть припинити свою діяльність через злиття з іншими інфраструктурами, оновлення або переорієнтацію їхньої діяльності.

Попри широку сферу діяльності Форуму, ESFRI не фінансує дослідницькі інфраструктури. Усі проєкти ESFRI отримують кошти з різних джерел на різних етапах життєвого циклу, переважно використовуються кошти національних та європейських фондів. Особливу роль відіграють Рамкові програми ЄС, які надають фінансування проєктам ESFRI на підготовчій фазі для нових проєктів і на етапах створення та введення в експлуатацію для пріоритетних проєктів [7]. Європейські дослідницькі інфраструктури, включені до дорожньої карти ESFRI, розподілені за 6 тематичними доменами: енергетика, довкілля, охорона здоров'я та їжа, фізичні науки та інженерія, соціальні та культурні інновації, цифрові технології. Усі вони побудовані за однаковим принципом: від загального - до часткового. Завдяки цьому принципу науковий ландшафт будь-якої наукової галузі продумується заздалегідь і не містить об'єктів-дублів, а цілі наукових досліджень сплановані та забезпечені конкретними інфраструктурами. Такий підхід потребує значного часу на розроблення та узгодження планів і дорожніх карт розвитку кожної інфраструктури, проте така політика гарантує як виконання надалі поставлених завдань, так і наступність розробок та їхній перехід із фундаментальної галузі в прикладну.

Опублікована у 2020 р. Біла книга ESFRI підкреслює, що дослідницькі інфраструктури стали відігравати ключову роль в ЄІП. За дев'ятнадцять років існування Форуму в дорожню карту ESFRI було включено 55 дослідницьких інфраструктур із залученим фінансуванням у розмірі 20 млрд євро. Подальшими цілями розвитку ESFRI бачить використання потенціалу дослідницьких інфраструктур як центрів знань та інновацій, які сприятимуть зростанню європейської конкурентоспроможності, як на регіональному, так і на світовому рівнях [5].

Феномен «великої науки», на думку дослідників, як жодне інше явище сучасного науково-технологічного життя, підштовхує держави до взаємної інтеграції. Ця інтеграція здійснюється в різних варіантах із використанням конструкцій із різних правових систем (національного, міжнародного, європейського права) [8]. У ЄС згідно зі світовою практикою використовуються переважно дві форми організації співпраці зі створення та експлуатації великих дослідницьких інфраструктур.

Однією з форм співпраці з великою кількістю країн-учасниць є створення міжнародної організації. Як суб'єкт міжнародного права, така організація являє собою самостійне утворення з правами юридичної особи, створеного на основі міжнародного договору. Завдяки даному статусу, організація з метою здійснення міжнародно-правової діяльності від свого імені набуває і має у своєму розпорядженні майно, володіє правами та обов'язками, має розвинену систему внутрішніх органів, користується привілеями та імунітетами, які кардинально відрізняють її від національних юридичних осіб. Внесок країн-членів до бюджету такої організації визначається шкалою внесків, прив'язаною, як правило, до шкали внесків ООН. Тим часом під час ухвалення рішень в органах управління організації кожна з країн-членів має один голос. У цьому разі необхідно говорити про наднаціональний характер створюваної інфраструктури. До таких організацій, наприклад, належать Європейська організація з ядерних досліджень (CERN, ЦЕРН), Міжнародний експериментальний термоядерний реактор (ITER, ІТЕР).

Водночас у багатьох великих дослідницьких інфраструктурах прийнятою формою співробітництва є створення консорціуму або спільного науково-дослідного центру, що функціонує згідно з національним законодавством країни розташування і реєструється за національним правом цієї країни. Величина внесків країн-учасниць визначається загальною вартістю проекту і пропорційна кількості викуплених акцій статутного капіталу. Кожна викуплена акція

дає право учаснику такої організації на один голос під час голосування в її керівних органах. У цьому разі пріоритет має країна-господар великої дослідницької інфраструктури, на території якої вона розташовується, а права та обов'язки учасників консорціуму регулюються спеціальними угодами, які, як правило, є багатосторонніми. До таких організацій можна віднести Європейський рентгенівський лазер на вільних електронах (European X-Ray Free-Electron Laser Facility - European XFEL), Центр з дослідження іонів та антипротонів (Facility for Antiproton and Ion Research – FAIR), Європейський центр синхротронного випромінювання (European Synchrotron Radiation Facility – ESRF) тощо.

Європейський вектор співробітництва продовжує залишатися визначальним у рамках досягнення амбітної мети для України увійти до провідних країн світу, що здійснюють наукові дослідження й розроблення в галузях, які визначаються пріоритетами науково-технологічного розвитку [9]. У 2022 році віцепрем'єр-міністр із цифровізації Чеської Республіки Іван Бартош зазначив, що після світової пандемії та початку повномасштабної війни рф проти України сфера науки та інновацій, зокрема дослідницька інфраструктура, на регіональному, національному та європейському рівнях не може формуватися лише через державну політику, вона також має здійснюватися структурними фондами ЄС. Необхідно узгоджувати галузеві політики, а також співпрацювати з підприємництвом. Нова концепція розвитку дослідницької інфраструктури базуватиметься на інтегрованому підході між освітніми, науково-дослідними та інноваційними проєктами, що дозволить сфері науки досягти більш системних та видимих результатів [10].

Створення великих дослідницьких інфраструктур на території України сприятиме не тільки забезпеченню провідних позицій України на світовому дослідницькому просторі, а й, безсумнівно, сприятиме інноваційному розвитку української. У зв'язку з цими цілями досвід ЄС можна використати як для створення і розвитку мережі дослідницьких інфраструктур усередині країни, так і як чинник, що сприяє інтеграції України в Європейський дослідницький простір.

У зв'язку з цим врахування та адаптація європейського досвіду розвитку наукових інфраструктур і взаємодії наукових колективів для створення українських унікальних наукових установок є актуальним управлінським завданням. Однак процес формування адекватної завданням сталого розвитку наукової інфраструктури в Україні з урахуванням міжнародного поділу праці вимагає від держави підвищеної уваги до тих вимог, яким вона має відповідати. Українські унікальні наукові установки є частиною світової екосистеми наукових досліджень, і їхнє функціонування неможливе без належного забезпечення го міжнародного наукового співробітництва [11]. Для вироблення відповідних управлінських рішень необхідне чітке визначення як найперспективніших напрямів досліджень, так і оптимальних форматів участі України в міжнародних наукових проєктах із врахуванням наявного досвіду та виходячи із завдань розвитку науково-технічної сфери України.

Висновки. На нашу думку, доцільною є реалізація таких практичних кроків у напрямі розбудови наукових установ і дослідницьких інфраструктур.

По-перше, необхідна активна участь України у спільних проєктах із науковою спільнотою ЄС. У цьому напрямі буде затребуваний досвід робіт українських наукових груп у Рамкових програмах ЄС.

По-друге, запуск інтеграційних проєктів і використання механізмів з аналогічними європейськими.

По-третє, необхідна підтримка вже наявних механізмів наукової кооперації, у рамках яких за зразком Євросоюзу інтеграційні цілі так само важливі, як і наукові.

По-четверте, необхідний розвиток української цифрової інфраструктури та її взаємозв'язок із науковими дослідженнями. У цьому напрямі вже зроблено перші важливі кроки [12], але необхідне створення і підтримка на інституційному рівні наукової цифрової інфраструктури, аналогічної e-Infrastructure в ЄС (зі схожою з ESFRI зонтичною програмою).

Поточним завданням українського експертного співтовариства має стати вивчення європейського досвіду і формування на його основі пропозицій щодо розвитку вітчизняної наукової інфраструктури. Зрозуміло, перенесення найкращих європейських практик має відбуватися з урахуванням національних інтересів України, особливостей внутрішнього регулюючого законодавства, цілей і завдань зовнішньої політики, а плановані результати мають слугувати інструментом вирішення соціально-економічних завдань розвитку країни.

Європейський досвід розбудови мережі дослідницьких інфраструктур засвідчив, що спільне використання такого роду інфраструктури зацікавленими сторонами сьогодні є значущим чинником проривів у науці та науковій інтеграції. До найкращих практик ЄС зі створення та розвитку дослідницької інфраструктури, що є практично-корисним для України можна віднести:

– розвиток наукової кооперації та міждисциплінарного характеру досліджень, що проводяться;

– виключення дублювання наукових цілей і завдань окремих дослідницьких інфраструктур, як у рамках країн-членів ЄС, так і окремих тематичних доменів;

– стратегічне планування розвитку галузі через створення і регулярне оновлення дорожніх карт [13];

– створення чіткої структури наукового ландшафту, за якої дослідники можуть у мінімально короткі строки зорієнтуватися та обрати ефективні для своєї наукової роботи дослідницькі інфраструктури.

Крім інтеграційної функції, розвиток наукової інфраструктури виступає драйвером економічного розвитку у високотехнологічних галузях. З точки зору ЄС, реалізується стратегія побудови навколо елементів наукової інфраструктури центрів компетенцій, орієнтованих на створення та практичне впровадження досягнень науки [14]. Досвід реалізації спільних проєктів може бути перенесений в інші країни та галузі науки. Регіональні інноваційні інкубатори можуть бути адаптовані під потреби конкретної країни (регіону) і можуть сприяти побудові нових економічних відносин, що спираються на економіку знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII в редакції від 28.09.2017. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 3. Ст. 25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text
2. Prange-Gstöhl H. International science and technology cooperation in a globalized world: The external dimension of the European research area. 2010.
3. Jaeger C., Tàbara J.D., Jaeger J. European Research on Sustainable Development: Volume 1: Transformative Science Approaches for Sustainability. 2011.
4. Keynan A. Scientific cooperation, state conflict: the roles of scientists in mitigating international discord. Annals of the New York Academy of Sciences. 1998.
5. ESFRI White Paper 2020 URL: https://www.esfri.eu/sites/default/files/White_paper_ESFRI-final.pdf.
6. Public Roadmap 2018 Guide URL: https://www.esfri.eu/sites/default/files/docs/ESFRI_Roadmap_2018_Public_Guide_f.pdf.
7. An official website of the European Union URL: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/area/research-infrastructures.
8. Кохан В.П. Організаційно-правові форми дослідницьких інфраструктур: світовий та європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/85.pdf.
9. Іванов С.В., Антонюк В.П. Європейський дослідницький простір та Україна: проблеми і перспективи інтеграції. *Економічний вісник Донбасу.* 2020. № 3(61). URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6680/1/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80%20%D1%82%D0%B0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%96%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf.
10. Україна активно співпрацює із країнами європейського союзу для розвитку дослідницької інфраструктури. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-bere-aktivnu-uchast-u-rozvitku-doslidnickoyi-infrastrukturi-krayin-yevropi.
11. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року: розпорядження Кабінету міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 322-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80#Text.
12. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Вересень 2023 року. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-veresen-2023.
13. Public Roadmap 2018 Guide URL: https://www.esfri.eu/sites/default/files/docs/ESFRI_Roadmap_2018_Public_Guide_f.pdf.
14. Kautonen M., Pugh R., Raunio M. (2017). Transformation of regional innovation policies: from „traditional" to „next generation" models of incubation. European Planning Studies. 25. pp. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1281228.

REFERENCES

1. Law of Ukraine on Scientific and Scientific-Technical Activities, № 848-VIII (2015, November 26). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/848-19#Text [in Ukrainian].

2. Prange-Gstöhl, H. (2010) International science and technology cooperation in a globalized world: The external dimension of the European research area
3. Jaeger, C., Tàbara, J. D. & Jaeger, J. (2011) European Research on Sustainable Development: Volume 1: Transformative Science Approaches for Sustainability
4. Keynan, A. (1998) Scientific cooperation, state conflict: the roles of scientists in mitigating international discord. Annals of the New York Academy of Sciences
5. ESFRI White Paper 2020. Retrieved from: https://www.esfri.eu/sites/default/files/White_paper_ESFRI-final.pdf
6. Public Roadmap 2018 Guide. Retrieved from: https://www.esfri.eu/sites/default/files/docs/ESFRI_Roadmap_2018_Public_Guide_f.pdf
7. An official website of the European Union. Retrieved from: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/area/research-infrastructures
8. Kokhan, V. P. (2022). Organizational and legal forms of research infrastructures: world and European experience. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/1_2022/85.pdf [in Ukrainian].
9. Ivanov, S. V. & Antoniuk, V. P. (2020). European Research Space and Ukraine: Problems and Prospects for Integration. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, *3*(61). Retrieved from: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6680/1/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D1%82%D0%B0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%96%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf [in Ukrainian].
10. Ukraine is actively cooperating with the European Union countries for the development of research infrastructure. Retrieved from: https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-bere-aktivnu-uchast-u-rozvitku-doslidnickoyi-infrastrukturi-krayin-yevropi [in Ukrainian].
11. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Approval of the Concept of the State Target Program for the Development of Research Infrastructures in Ukraine for the Period until 2026:, No. 322-p (2021, April 14). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
12. Digital transformation of the Ukrainian economy in war. September 2023. Retrieved from: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-veresen-2023 [in Ukrainian].
13. Public Roadmap 2018 Guide. Retrieved from: https://www.esfri.eu/sites/default/files/docs/ESFRI_Roadmap_2018_Public_Guide_f.pdf [in Ukrainian].
14. Kautonen M., Pugh R. & Raunio M. (2017). Transformation of regional innovation policies: from „traditional" to „next generation" models of incubation. *European Planning Studies*, *25*. pp. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1281228.

LIUBCHYCH ANNA

PhD in Law, Senior researcher, Scientific Secretary of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

RESEARCH INFRASTRUCTURE AS A TOOL FOR SCIENTIFIC INTEGRATION: SOME ASPECTS OF THE EU EXPERIENCE FOR UKRAINE

Problem setting. For several decades after its creation, the European Union focused on economic, political and industrial integration. The logical next step was the development of scientific integration and coordination of research at the supranational level (for example, in the format of the EU Framework Programs for Research and Innovation) to prevent duplication of funding in individual countries, effectively unite research groups with complementary tasks, and develop effective strategies for scientific development.

Gradually, a common scientific and technological space began to emerge, which was designed to form a unified scientific potential, scientific goals and objectives and link them to the EU's development goals. For this purpose, it was proposed to create the European Research Area (ERA), which would contribute to the development of common European

research priorities, as science would be able to provide breakthroughs of global significance. With the emergence of the ENP, it became apparent that achieving its goals is impossible without the availability of common world-class research infrastructures.

Analysis of recent researches and publications. Domestic scholars who have studied this issue include: S.V. Ivanov, V.P. Antoniuk, V.P. Kokhan, O.V. Rozgon, O.S. Holovashchenko, and others. Foreign researchers are: Prange-Gstöhl H., Jaeger C., Tabara J.D., Jaeger J., Keynan, A. Kautonen M., Pugh R., Raunio M. and others.

Purpose of research is to analyze the EU experience in developing research infrastructures, which forms the basis for the prospects for improvement at the legislative level in Ukraine.

Article's main body. The European vector of cooperation continues to be crucial in achieving Ukraine's ambitious goal of becoming one of the world's leading countries conducting research and development in the areas determined by the priorities of scientific and technological development. In 2022, the Vice Prime Minister for Digitalization of the Czech Republic, Ivan Bartos, noted that after the global pandemic and the beginning of Russia's full-scale war against Ukraine, the field of science and innovation, in particular research infrastructure, at the regional, national and European levels cannot be formed only through public policy, but should also be implemented by EU structural funds. Sectoral policies need to be coordinated, as well as cooperation with business. The new concept of research infrastructure development will be based on an integrated approach between educational, research, and innovation projects, which will allow the science sector to achieve more systematic and visible results.

The creation of large research infrastructures in Ukraine will not only help ensure Ukraine's leading position in the global research space, but will also undoubtedly contribute to the innovative development of the Ukrainian economy. In connection with these goals, the EU experience can be used both to create and develop a network of research infrastructures within the country and as a factor that facilitates Ukraine's integration into the European Research Area.

In this regard, taking into account and adapting the European experience of developing scientific infrastructures and interaction of scientific teams to create unique Ukrainian scientific institutions is an urgent management task. However, the process of forming a scientific infrastructure in Ukraine that is adequate to the tasks of sustainable development, taking into account the international division of labor, requires the state to pay increased attention to the requirements it must meet. Ukrainian unique research facilities are part of the global research ecosystem, and their functioning is impossible without proper international scientific cooperation. To develop appropriate management decisions, it is necessary to clearly define both the most promising research areas and the optimal formats for Ukraine's participation in international research projects, taking into account existing experience and based on the tasks of developing Ukraine's scientific and technical sphere.

Conclusions and prospects for the development. In our opinion, it is advisable to take the following practical steps to develop scientific institutions and research infrastructures.

First, Ukraine needs to actively participate in joint projects with the EU scientific community. The experience of Ukrainian research teams in EU Framework Programs will be in demand in this area.

Second, launching integration projects and using mechanisms similar to those in Europe.

Thirdly, it is necessary to support existing mechanisms of scientific cooperation, in which, following the EU model, integration goals are as important as scientific ones.

Fourth, it is necessary to develop Ukraine's digital infrastructure and its interconnection with scientific research. The first important steps have already been taken in this direction, but it is necessary to create and support at the institutional level a scientific digital infrastructure similar to e-Infrastructure in the EU (with an umbrella program similar to ESFRI).

The current task of the Ukrainian expert community should be to study the European experience and formulate proposals for the development of the national scientific infrastructure on its basis. Of course, the transfer of the best European practices should take into account the national interests of Ukraine, the specifics of domestic regulatory legislation, and the goals and objectives of foreign policy, and the planned results should serve as a tool for solving the socio-economic problems of the country's development.

Key words: EU, research infrastructure, research space, scientific research.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Любчич А. М. Науково-дослідницька інфраструктура як інструмент наукової інтеграції: деякі аспекти досвіду ЄС для України. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 7–13.

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ТРАГНЮК ОЛЕСЯ ЯНІВНА
кандидат юридичних наук, професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

БОЙЧУК ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 341.171
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-2

ВІДНОВЛЮВАНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Невпинно зростаючі виклики енергетичній безпеці Європейського Союзу, стале збільшення попиту на енергію та зобов'язання щодо боротьби зі змінами клімату роблять просування відновлюваних джерел енергії особливо актуальним.

Автором статті обґрунтовується теза про те, що наразі актуалізація використання екологічно чистих джерел енергії вже виходить за межі кліматичного контексту та має під собою економічне та геополітичне підґрунтя.

Виклад основного матеріалу статті присвячений в першу чергу огляду сучасного правового регулювання впровадження відновлюваних джерел енергії у ЄС, а також обґрунтуванню важливості та переваг переходу до ВДЕ у контексті сучасної геополітичної ситуації, викликаної повномасштабним вторгненням Росії до України та основних викликів, що постають у зв'язку з цим перед регіоном.

Автором висувається теза про те, що одним із позитивних аспектів розвитку ВДЕ буде зменшення залежності від імпортованих енергоресурсів загалом, та від російських - зокрема. Крім того, коротко висвітлюються проблеми глобальної реалізації та механізмів впровадження ВДЕ на території ЄС, підкреслюються їхні позитивні впливи. Автором також виділяється перелік заходів необхідних для того, щоб енергетична система надалі забезпечувала держави-члени ЄС енергією за рахунок не викопного палива, а екологічно чистих джерел, що не забруднюють навколишнє середове та не впливають на клімат.

Автор акцентує увагу на необхідності активного впровадження та підтримки політики, орієнтованої на розвиток ВДЕ, задля забезпечення сталого, незалежного та екологічно чистого енергетичного майбутнього. Звертається увага на механізми фінансування та підтримки проєктів, спрямованих на розвиток екологічно-чистої енергетики, що дозволять ЄС впоратися із сучасними викликами в енергетичній сфері.

Стаття надає рекомендації для політичних та правових рішень щодо подальшого розвитку ВДЕ у ЄС для побудови незалежного та конкурентоспроможного енергетичного сектору.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетичне право ЄС, відновлювані джерела енергії, екологічно-орієнтована енергетика, план REPowerEU, війна в Україні.

Постановка проблеми. Попередні десятиліття всебічна популяризація відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) була пов'язана здебільшого з охороною навколишнього середовища. Безумовно, все виробництво енергії тягне за собою екологічні наслідки. Спалювання вуглецевого палива та біомаси виробляє парникові гази з відповідними глобальними наслідками для клімату, в той же час забруднюючи повітря,

 © Трагнюк Л. Я., Бойчук Д. С., 2023

чим шкодить здоров'ю людей і сприяє транскордонним проблемам забруднення повітря [1, с. 161].

Зростання видобування викопних ресурсів та термінова боротьба із глобальним потеплінням спровокували хвилю повсюдного розвитку ВДЕ. Навіть у таких країнах, як Індія та Китай, ВДЕ все більше і більше розглядаються як невід'ємна частина енергетичної політики. Проте досить швидко стало зрозуміло, що широкий вплив змін клімату також може ускладнити мир і стабільність конкуренцією за ресурси, особливо між країнами з невеликими ресурсними базами. Отже, нові реалії впровадження ВДЕ тепер базуються не лише на екологічних імперативах, а й також на засадах конкуренції, забезпеченні розвитку інноваційних технологій, безпеці поставок, тобто також переслідують геополітичні та економічні цілі. У зв'язку з цим, розвиток ВДЕ має бути поміщений у глобальний контекст.

Загальновідомим є той факт, шо відновлювані джерела енергії часто називають «чистими» або «зеленими», тому що вони мало або зовсім не забруднюють навколишнє середовище. Вони використовуються для виробництва електроенергії та тепла (технології, засновані на перетворенні енергії сонця, вітру, припливів, геотермальних джерел тощо) і стали широко доступними завдяки результатам науково-технічного прогресу [2, с. 267].

Російське вторгнення в Україну вкотре підкреслило необхідність пошуку альтернативних і надійних джерел енергії, які б також враховували вплив на кліматичну безпеку. Під час енергетичного переходу, в тому числі завдяки використанню інноваційних технологій, буде життєво важливим гарантувати відсутність подальших залежностей, створених ненадійними постачальниками, наприклад такими як Росія [3, с.2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні та за кордоном існує досить показний перелік вчених, які працювали над вивченням особливостей регулювання екологічно орієнтованої енергетики як у всьому світі в цілому, так і ЄС – зокрема. Це фахівці з міжнародного, екологічного, кліматичного права та права ЄС. Окремо можна виділити С. Білоцького, Я. Бенедик, Ю. Шемшученка, Ю. Когута, K. Huhta, S. Bruce, E. Grigorovic. Звісно, наведений перелік не є вичерпним та містить лише кілька прикладів науковців, що активно досліджують питання правового регулювання підтримки ВДЕ у Європейському Союзі та світі. Втім, саме актуалізація питання розширення використання ВДЕ визначає необхідність подальших наукових досліджень, зокрема і у царині забезпечення енергетичної безпеки у ЄС.

Метою статті є дослідження нормативно-правової бази ЄС у галузі екологічно орієнтованої енергетики як невід'ємної складової підвищення загального рівня енергетичної безпеки ЄС у контексті сучасних геополітичних викликів, а також її вдосконалення після початку повномасштабного вторгнення Росії до України 24 лютого 2022 року та дослідження результатів, які отримані завдяки таким нормативним перетворенням. Виклад основного матеріалу статті стосуватиметься обґрунтування необхідності збільшення частки відновлюваних джерел енергії у енергокористуванні ЄС саме після початку повномасштабної війни України та Росії.

Виклад основного матеріалу. Франс Тіммерманс, перший віце-президент Європейської комісії та виконавчий віце-президент Європейської зеленої угоди *(European Green Deal),* відзначав що ЄС занадто залежить від Росії у своїх енергетичних потребах та наголошував на тому, що відповідь ЄС може полягати у відновлюваних джерелах енергії та, у найближчій перспективі, у диверсифікації поставок, адже «…для ЄС заміна імпорту газу з Росії допоможе покінчити з нашою надмірною залежністю та забезпечить необхідний простір для маневру»[1].

Наразі ЄС має розуміти цей новий контекст, щоб усвідомити якісно нову стратегічну роль відновлюваних джерел енергії у відстоюванні власної енергетичної незалежності.

Ще на початку 2000-х років, ЄС визначав своїми основними принципами для побудови сталої та спільної енергетичної політики по-перше, поштовх до використання відновлюваних джерел енергії, що сприяло б низьким викидам вуглецю; по-друге, поступове підвищення енергозбереження та ефективності та, по-третє, поштовх до досліджень, розробок та інновацій у всьому, що пов'язане із енергетичними технологіями [4, с. 28].

Проте навіть на цей час, енергетичні ринки ЄС самі по собі ще не можуть забезпечити бажаний рівень відновлюваних джерел енергії, тобто необхідними кроками буде розробка національних програм підтримки та фінансування подальшого розвитку екологічно орієнтованої енергетики. Це може бути втіленим у життя шляхом створення стабільної нормативно-правової бази, що регулюватиме істотне розширення використання відновлюваної енергії в ЄС з метою надання інвесторам впевненості для подальшого інвестування у ВДЕ, енергетичні дослідження, інженерні розробки та виробничі потужності, і зрештою підвищення енергетичної безпеки.

У свій час Четвертий енергетичний пакет «Чиста енергія для всіх європейців» *(Clean Energy For All Europeans)* був прийнятий, щоб полегшити перехід від викопних видів палива до більш екологічно орієнтованої енергії тим самим виконати зобов'язання

[1] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_2387.

Паризької угоди щодо скорочення негативного впливу на клімат[1]. Директива щодо відновлюваної енергії 2018/2001, суттєво переглянута у 2018 році встановила мінімум 32% частки відновлюваних джерел енергії в кінцевому споживанні енергії у ЄС до 2030 р. [5]. В рамках пакету запроваджувалися також нові правила використання електроенергії, норми щодо енергоефективності, дизайну ринку електроенергії, зберігання енергії, стимули для споживачів, спрямовані на сприяння кращому функціонуванню внутрішнього енергетичного ринку.

Згодом на перший план вийшла проблема узгодженості між собою енергетичних та кліматичних цілей ЄС, що частково знайшла своє вирішення у прийнятому у 2021 році пакеті «Fit For 55»[2]. Він полягав у перегляді всіх актів ЄС щодо клімату та енергетики, включаючи Директиву щодо відновлюваної енергії, Директиву про енергоефективність [6], Директиву про енергетичну ефективність будівель [7] тощо.

Окрім того, пакет містив декілька дещо амбітних цілей, порівняно з попередніми актами. Це, зокрема:

– скорочення викидів парникових газів принаймні на 55% порівняно з рівнем 1990 року до 2030 року;

– скорочення чистих викидів парникових газів до нуля до 2050 року;

– підвищення енергоефективності на 32,5%;

– об'єднання щонайменше 15% електроенергетичних систем ЄС.

Пропозиція Європейської Комісії від липня 2021 року щодо перегляду Директиви щодо відновлюваної енергії збільшувала мету ЄС щодо відновлюваної енергії до 40% до 2030 року.

Окрім того, існують різні стратегії для збільшення використання кожного відновлюваного джерела. Наприклад, Сонячна стратегія 2022 року, опублікована в рамках REPowerEU[3] має на меті подвоїти сонячну фотоелектричну потужність до 2025 року [8].

Воднева стратегія 2020 року встановила мету виробництва відновлюваного водню в 10 мільйонів тонн для внутрішнього виробництва та 10 мільйонів тонн для імпорту до 2030 року та закликала до підвищення цілей для конкретних секторів та додаткового фінансування у сфері переробки водню для потреб опалення та охолодження [9].

Стратегія офшорної відновлюваної вітрової енергетики 2020 року має на меті зробити ЄС кліматично нейтральним регіоном до 2050 року та пропонує план збільшення офшорних вітрових потужностей ЄС до 2050 року [10].

Російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року спричинило масштабні збої у енергопостачанні, що змусило ЄС знову істотно змінити енергетичну нормативну базу. У травні 2022 року відповідно до плану REPowerEU Європейська Комісія вкотре збільшила свій цільовий показник відновлюваної енергії до 45% до 2030 року, а також спростила деякі дозвільні процеси [11].

Тут необхідно згадати, що положення плану REPowerEU, насамперед підкреслювали політичну концептуалізацію принципу енергетичної солідарності, посилаючись на той факт, що план спрямований на «…прискорення диверсифікації та збільшення кількості відновлюваних джерел, економію енергії на початковому етапі та електрифікацію з потенціалом для якомога швидшого забезпечення еквіваленту викопного палива, яке щороку імпортувалося з Росії» [12,с. 783].

Приймаючи Регламент (ЄС) 2022/2577 від 22 грудня 2022 року щодо створення основи для прискорення впровадження відновлюваної енергії, ЄС підтвердив свій намір підвищити відсоток ВДЕ шляхом спрощення деяких процедур для встановлення та експлуатації енергетичного обладнання.

Так само спираючись на принцип енергетичної солідарності, Регламент 2022/2577 дозволив запровадити перелік додаткових заходів, спрямованих на конкретні технології та типи проєктів у сфері екологічно орієнтованої енергетики, які мають найвищий потенціал для швидкого введення в дію та негайного впливу на зменшення попиту на природний газ без обмеження загального попиту на енергію.

Заходи, викладені в цьому Регламенті, спрямовані на установки відновлюваної енергетики в усіх державах-членах і охоплюють широкий спектр проектів, як на існуючих структурах, так і на нових установках сонячного енергетичного обладнання. Враховуючи ступінь інтеграції енергетичних ринків ЄС, будь-яке збільшення використання відновлюваних джерел енергії в державі-члені має бути вигідним також для інших держав-членів з точки зору безпеки постачання та зниження цін. Це має допомогти відновлюваній електроенергії бути спрямованою туди, навіть перетинаючи кордони, де вона найбільше потрібна, і гарантувати, що відновлювана електроенергія, вироблена за низькою ціною, експортується до держав-членів, де виробництво електроенергії є дорожчим (п. 21 мотивувальної частини Регламенту).

Окрім того, Регламент 2022/2577 містить низку нововведень задля прискорення отримання необхідних дозволів для встановлення та експлуатації енергетичного обладнання, що працює за рахунок від-

[1] https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en.

[2] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_4754.

[3] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3131.

новлюваних джерел. Так, ч. 1 ст. 4 встановлює, що процес надання дозволу на встановлення сонячного енергетичного обладнання, включаючи інтегровані в будівлі сонячні установки та сонячне енергетичне обладнання на даху, не повинен перевищувати трьох місяців.

В свою чергу, процес надання дозволів на модернізацію проектів, включаючи дозволи, пов'язані з модернізацією активів, необхідних для їх підключення до мережі, якщо модернізація призводить до збільшення потужності, не повинен перевищувати шести місяців, включаючи оцінку впливу на навколишнє середовище, якщо це вимагається відповідним законодавством (ч.1.ст.5).

Для процесу надання дозволу на встановлення сонячного енергетичного обладнання, у тому числі для індивідуальних споживачів відновлюваної енергії, потужністю не більше 50 кВт, відсутність відповіді відповідних органів або організацій протягом одного місяця після подання заяви призводять до того, що дозвіл вважається виданим, за винятком сонячного енергетичного обладнання, що перевищує потужність розподільчої мережі (ч.3 ст. 4).

Крім того, задля прискорення процесу надання дозволів на проєкти в галузі відновлюваної енергетики та відповідної мережевої інфраструктури, необхідної для інтеграції відновлюваних джерел енергії в систему, держави - члени можуть звільнити такі проєкти від оцінки впливу на навколишнє середовище за умови, що проєкт розташований у певній зоні, що є стратегічно значущою для відповідної мережевої інфраструктури, яка є необхідною для інтеграції відновлюваної енергії в електроенергетичну систему (ч. 1 ст.6) [13].

У березні 2023 року реформа ринку електроенергії, підґрунтям якої також стала війна в Україні, була спрямована на прискорення охоплення відновлюваних джерел енергії та поетапну відмову від газу, що зробило рахунки споживачів менш залежними від нестабільної ціни на викопне паливо. ЄС також підтримує прийняття нових зобов'язань щодо власних цілей ЄС у сфері ВДЕ, підкреслюючи той факт, що нова енергетична політика повинна підтримувати мету скорочення викидів парникових газів ЄС досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року.

Тож активний розвиток ВДЕ може послабити, зокрема, енергетичну залежність ЄС від російського викопного палива (наприклад, природного газу) у такі способи:

a) диверсифікація джерел надходження енергоресурсів – через розширення використання ВДЕ ЄС матиме можливість отримувати енергію з різних джерел, у тому числі із внутрішніх.

b) коригування попиту на викопні енергоресурси – відновлювані джерела, такі як сонячна, вітрова та гідроенергетика можуть забезпечити у довгостроковій перспективі значні обсяги електроенергії у межах ЄС. Це допоможе зменшити потребу, зокрема, в імпорті природного газу.

c) створення стійкого та незалежного енергетичного сектору – розвиток ВДЕ сприяє створенню внутрішнього ринку енергії, який функціонуватиме за рахунок відносно незалежної енергетичної інфраструктури.

d) нівелювання негативних наслідків геополітичних конфліктів. Оскільки Росія часто використовує постачання природного газу як інструмент політичного тиску, за допомогою впровадження ВДЕ, ЄС може зменшити вплив таких геополітичних ризиків на свою енергетичну безпеку.

e) декарбонізація та збереження корисних копалин – перехід до ВДЕ сприятиме зменшенню видобутку викопного палива, що матиме позитивний вплив на природнє середовище, клімат та допоможе у довгостроковій перспективі забезпечити сталість енергетичного сектору ЄС.

Враховуючи вище перелічене, неможна не погодитися у тому, що розвиток ВДЕ є важливим кроком у забезпеченні енергетичної безпеки та підтриманні незалежності ЄС від імпортування енергоресурсів. Окрім беззаперечного суспільного інтересу до ВДЕ необхідно пам'ятати, що ЄС також у різні способи взаємодіє зі світом за межами території держав-членів, щоб сприяти своїй енергетичній безпеці, зокрема, через спеціальні режими, пов'язані з енергетикою[14, с. 588]. Так, підтримуючи диверсифікацію джерел енергії та шляхів її постачання, ЄС працює над стратегічними газовими та електричними з'єднаннями через центральну і південно-східну частини Європи, диверсифікацією терміналів із скрапленим природним газом і розвитком трубопроводів, тим самим лібералізуючи внутрішній енергетичний ринок.

Тому, поряд із розвитком екологічно орієнтованої енергетики не слід забувати про посилення зовнішніх енергетичних відносин, що допоможе уникати надмірної залежності від російського викопного палива у короткостроковій перспективі.

Висновки. На сьогодні Європейський Союз виглядає достатньо однорідною політичною силою, що виступає за створення стабільних інститутів, гарантуючих своїм громадянам досить високий рівень безпекових преференцій, у тому числі й належний рівень енергетичної безпеки.

Проте ЄС не зможе досягти належного рівня енергетичної безпеки, якщо не намагатиметься мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище, а це неможливо без використання ВДЕ та внесення серйозних змін до інфраструктури екологічно орієнтованої енергетики в наступні десятиліття. Як

бачимо із проведеного дослідження, ЄС має достатньо напрацьовану правову базу та велику кількість спеціальних проєктів у сфері «чистої» енергетики та має всі шанси досягти своєї основної мети – стати першим кліматично нейтральним континентом до 2050 року.

Разом з тим, ЄС має зосередити свої зусилля на збільшенні використання енергії вітру, сонця, гідроенергетики, геотермальної енергія та біомаси (включаючи торф) для виробництва електроенергії та палива, що має базуватися на національних енергетичних стратегіях держав-членів, повному обліку географічних, геологічних чи кліматичних особливостей, враховуючи відмінності кожної держави-члена.

Інфраструктурна сумісність та розвиток інноваційних технології в енергетичній галузі також мають стати пріоритетом держав-членів ЄС. Нові технології можуть допомогти мінімізувати негативні впливи кліматичних змін на безпеку громадян, а також мають бути враховані при проектуванні та експлуатації станцій та мереж, що працюватимуть за рахунок відновлюваних джерел енергії. Окрім того, необхідно забезпечити надходження значних державних та приватних інвестицій в дослідження та розробку «зелених» технологій та альтернативу енергію та розвиток нових потужностей, зокрема через Європейський інвестиційний банк та європейські структурні фонди та стимулювання достатніх інвестицій від приватних донорів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоцький С. Д. Міжнародно-правове регулювання у сфері екологічно орієнтованої енергетики : дис. докт. юр. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 759 с.
2. Kohut Yu. Energy Wars as a Threat to the European Union Countries National Security : a practical guide. Kyiv : LLC “SIDCON International” Consulting Company”; VD «Dakor» 2022. – 356 p.
3. Climate Change & Security Impact Assessment. The Secretary General’s Report – Bruxelles: NATO HQ, 2022. 10 p.
4. Goebbels R. A Sustainable Common Energy Policy for Europe. Recommendations to the European Council, 2006. 48 P. URL: https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2023_EN_energy_en_061101.pdf
5. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources(recast) (Text with EEA relevance.). OJ L 328, 21.12.2018, p. 82–209.URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1697979416378
6. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on energy efficiency (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0558&qid=1697980262124
7. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast).*OJ L* 153, 18.6.2010, P. 13–35. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0031&qid=1697980760513
8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee or the Regions EU Solar Energy Strategy COM/2022/221 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0221&qid=1697981090028
9. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a hydrogen strategy for a climate-neutral Europe COM/2020/301 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0301&qid=1697981257122
10. Communication from The Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions an EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future COM/2020/741 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=-CELEX%3A52020DC0741&qid=1697981184150
11. REPowerEU Actions // Publications Office of the European Union. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_22_3133
12. Kaisa Huhta. Solidarity In European Union Law and Its Application In The Energy Sector / Kaisa Huhta, Leonie Reins. *Cambridge University Press.* British Institute of International and Comparative Law, 2023. P. 771–791.
13. Council Regulation (EU) 2022/2577 of 22 December 2022 laying down a framework to accelerate the deployment of renewable energy. *OJ L* 335, 29.12.2022, P. 36–44. 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R2577 .
14. Rafael Leal-Arcas. The Energy Community, the Energy Charter Treaty and the Promotion of EU Energy Security / Rafael Leal-Arcas, Andre Filis. // Queen Mary University of London, School of Law Legal Studies Research, 2015. №203. P. 551–589.

REFERENCES

1. Bilotskyi S. D. International legal regulation in the sphere of ecologically oriented energy: diss. dr. legal Sciences: 12.00.11. Kyiv, 2015. 759 p.
2. Kohut Yu. Energy Wars as a Threat to the European Union Countries National Security : a practical guide. Kyiv : LLC "SIDCON International" Consulting Company"; VD «Dakor» 2022. – 356 p.
3. Climate Change & Security Impact Assessment. The Secretary General's Report – Bruxelles: NATO HQ, 2022. 10 p.
4. Goebbels R. A Sustainable Common Energy Policy for Europe. Recommendations to the European Council, 2006. 48 P. URL: https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2023_EN_energy_en_061101.pdf
5. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources(recast) (Text with EEA relevance.). OJ L 328, 21.12.2018, p. 82–209.URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1697979416378
6. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on energy efficiency (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0558&qid=1697980262124
7. Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast).*OJ L* 153, 18.6.2010, P. 13–35. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0031&qid=1697980760513
8. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee or the Regions EU Solar Energy Strategy COM/2022/221 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0221&qid=1697981090028
9. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a hydrogen strategy for a climate-neutral Europe COM/2020/301 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0301&qid=1697981257122
10. Communication from The Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions an EU Strategy to harness the potential of offshore renewable energy for a climate neutral future COM/2020/741 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=-CELEX%3A52020DC0741&qid=1697981184150
11. REPowerEU Actions // Publications Office of the European Union. 2022. –URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_22_3133
12. Kaisa Huhta. Solidarity In European Union Law and Its Application In The Energy Sector / Kaisa Huhta, Leonie Reins. *Cambridge University Press.* British Institute of International and Comparative Law, 2023. P. 771–791.
13. Council Regulation (EU) 2022/2577 of 22 December 2022 laying down a framework to accelerate the deployment of renewable energy. *OJ L* 335, 29.12.2022, P. 36–44. 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R2577 .
14. Rafael Leal-Arcas. The Energy Community, the Energy Charter Treaty and the Promotion of EU Energy Security / Rafael Leal-Arcas, Andre Filis. // Queen Mary University of London, School of Law Legal Studies Research, 2015. №203. P. 551–589.

TRAGNIUK OLESIA

PhD in Law, Associate Professor at the EU Law Department
of the Yaroslav Mudryi National Law University,

BOICHUK DMYTRO

PhD in Law, Associate Professor at the EU Law Department
of the Yaroslav Mudryi National Law University

RENEWABLE ENERGY SOURCES AS AN ELEMENT OF INCREASING THE LEVEL OF EU ENERGY SECURITY: LEGAL ASPECT

Problem setting. The ever-increasing challenges to the European Union's energy security, the steady increase in energy demand and the commitment to combat climate change make the promotion of renewable energy sources particularly relevant.

The author of the article substantiates the thesis that currently the actualization of the use of ecologically clean energy sources already goes beyond the climatic context and has an economic and geopolitical basis.

Analysis of recent researches and publications. In Ukraine and abroad, there is a rather illustrious list of scientists who worked on the study of the peculiarities of the regulation of ecologically oriented energy both in the whole world as a whole and in the EU in particular. They are specialists in international, environmental, climate law and EU law. S. Bilotsky, Ya. Benedyk, Yu. Shemshuchenko, Yu. Kogut, K. Huhta, S. Bruce, E. Grigorovic can be singled out separately. Of course, the given list is not exhaustive and contains only a few examples of scientists actively researching the issue of legal regulation of RES support in the European Union and the world. However, it is the actualization of the issue of expanding the use of RES that determines the need for further scientific research, in particular in the area of ensuring energy security in the EU.

Purpose of the research is to study the EU regulatory framework in the field of ecologically oriented energy as an integral component of increasing the overall level of EU energy security in the context of modern geopolitical challenges, as well as its improvement after the start of the full-scale invasion of Ukraine by Russia on February 24, 2022, and the study of the results, which are obtained thanks to such normative transformations. The presentation of the main material of the article will relate to the justification of the need to increase the share of renewable energy sources in the energy use of the EU precisely after the start of a full-scale war between Ukraine and Russia.

Article's main body. The presentation of the main material of the article is primarily devoted to an overview of the modern legal regulation of the introduction of renewable energy sources in the EU, as well as to the justification of the importance and advantages of the transition to RES in the context of the modern geopolitical situation caused by the full-scale invasion of Russia into Ukraine and the main challenges arising in connection with this before the region.

The author puts forward the thesis that one of the positive aspects of RES development will be the reduction of dependence on imported energy resources in general, and on Russian ones in particular. The problems of global implementation and mechanisms of RES implementation in the EU are briefly highlighted, emphasizing their positive effects. The author also highlights the list of measures necessary for the energy system to provide the EU member states with energy not from fossil fuels, but from ecologically clean sources that do not pollute the environment and do not affect climate change.

The author emphasizes the need for active implementation and support of a policy focused on the development of RES, in order to ensure a sustainable, independent and ecologically clean energy future. Attention is drawn to mechanisms for financing and supporting projects aimed at the development of ecologically clean energy, which will allow the EU to cope with modern challenges in the energy sector.

Conclusions and prospects for the development. The EU should focus its efforts on increasing the use of wind energy, solar energy, hydropower, geothermal energy and biomass (including peat) for the production of electricity and fuel, which should be based on the national energy strategies of the member states, taking full account of geographical, geological or climatic features, taking into account differences of each member state.

Infrastructural compatibility and the development of innovative technologies in the energy sector should also become a priority of the EU member states. New technologies can help minimize the negative effects of climate change on the safety of citizens, and should also be taken into account in the design and operation of stations and networks that will run on renewable energy sources. In addition, it is necessary to ensure the arrival of significant public and private investments in the research and development of "green" technologies and alternative energy and the development of new capacities, in particular through the European Investment Bank and the European Structural Funds and the stimulation of sufficient investments from private donors.

Key words: energy security, EU energy law, renewable energy sources, ecologically oriented energy, REPowerEU plan, war in Ukraine.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Трагнюк О. Я., Бойчук Д. С. Відновлювальні джерела енергії як елемент підвищення рівня енергетичної безпеки ЄС: правовий аспект. *Право та інновації*. 2023. № 4 (44). С. 14–20.

МАРИНІВ ІВАННА ІГОРІВНА
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АВЕРБАХ ДМИТРО ВАДИМОВИЧ
студент 3 курсу міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 341.01
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-3

РЕТРОАКТИВНІСТЬ В ПРАВІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Стаття присвячена дослідженню питання ретроактивної дії міжнародних договорів. Звернено увагу, що в умовах універсалізації міжнародно-правових стандартів питання темпоральної сфери дії міжнародних договорів набуває все більшого значення. Відсутність зворотної сили повинно забезпечувати визначеність та передбаченість договірних норм і зобов'язань. Кримінальні положення не можуть мати зворотної сили, відповідно до принципу nullum crimen, nulla poena sine lege stricta (немає злочину, немає покарання без закону). Це, свого часу, ставало предметом обговорення в процесах Нюрнберзького і Токійського Трибуналів та знаходить постійне відображення в дебатах щодо заходів міжнародного кримінального права.

Попри це, існує проблема із кваліфікацією ст. 28 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (далі ВК), як принципу, або ж норми звичаєвого права. Від так, досліджено диспозитивний характер даної статті, яка передбачає відсутність зворотної дії договору, якщо інше не випливає з його положень або не встановлено в інший спосіб. Розтлумачено значення понять «дія», «факт» і «ситуація» у праві міжнародних договорів.

В умовах коли положення міжнародного договору, за загальним правилом, діють тільки pro future (на майбутнє), досліджено можливі випадки зворотної (ретроактивної) дії міжнародного договору. Від так проаналізовано практику держав, які визначили ретроактивність в самому договорі; ретроактивність, що випливає з природи договору, і, на сам кінець ту, яка випливає з тлумачення положень договору.

Здійснено дослідження міжнародних договорів які мають зворотну дію. Окремо розглянуто питання про ретроактивність Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Розглянуто практику міжнародних судових органів у справах, що стосуються зворотної дії міжнародних договорів.

Ключові слова: міжнародний договір, ретроактивність, дія міжнародного договору в часі, зворотна дія міжнародного договору, Віденська конвенція про право міжнародних договорів, ratione temporis.

Постановка проблеми. Одним з найбільш складних питань, які розглядаються у праві міжнародних договорів, є ретроактивна дія міжнародного договору. Принцип відсутності зворотної дії норми права визнається як у національних правових системах, так і в міжнародному праві. Він був закріплений у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, згідно з положеннями якої договір, якщо інше не випливає з самого договору або не встановлено в інший спосіб, не має зворотної дії. Диспозитивний характер цієї норми викликає труднощі та обумовлює необхідність вивчення даного питання з метою визначення передумов ретроактивності міжнародних договорів та дослідження практики у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання зворотної дії міжнародних договорів присвячені роботи таких вчених як О. В. Пушняк, І.І. Лукашук, Р. А. Каламкарян, Ж. Г. Родас, М. Коцур, У. Шабас, А. Бьойсе, Г. В. Бріггс та інших. Необхідність подальшого вивчення даного питання обумовлена диспозитивним характером норми про відсутність зворотної дії міжнародного договору, який надає державам право діяти на власний розсуд, вносячи тим самим невизначеність у дане питання.

Мета статті – визначити підстави, за наявності яких міжнародний договір може мати зворотну дію; дослідити практику міжнародних судових органів в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Відсутність зворотної дії є основоположним принципом у більшості внутрішніх правопорядків держав, а також у міжнародному публічному праві. Тому його прийнято

© Маринів І. І., Авербах Д. В., 2023

розглядати як «загальний принцип права, визнаний цивілізованими націями» у сенсі статті 38(1)(c) Статуту Міжнародного Суду ООН 1945 року [1].

Свій початок він бере ще з римського права, де основна увага приділялася в першу чергу забороні ретроактивного покарання. Важливість цього принципу полягала в тому, що особа повинна мати змогу покладатися на закон, будучи впевненою в тому, що держава, згодом, не буде втручатися в її права. Відомий він був також англосаксонській правовій сім'ї, що випливає з праць Г. Брактона, Е. Кока та інших [2].

У 1975 році, під керівництвом доповідача М. Сьоренсена, Інститут міжнародного права (ІМП) прийняв резолюцію щодо «Проблеми інтертемпоральності в міжнародному публічному праві». Загальний принцип викладено в статті 1 резолюції: «Якщо не зазначено інше, часова сфера застосування будь-якої норми міжнародного публічного права визначається відповідно до загального принципу права, згідно з яким будь-який факт, дія чи ситуація повинні оцінюватися у світлі норм, які діють одночасно з ними» [3].

Згідно статті 28 ВК, якщо інший намір не випливає з договору або не встановлений в інший спосіб, то положення договору не є обов'язковими для учасника договору щодо будь-якої дії чи факту, які мали місце до дати набрання договором чинності для зазначеного учасника, або щодо будь-якої ситуації, яка перестала існувати до цієї дати [4]. Положення цієї статті варто розглянути більш детально.

По-перше, необхідно з'ясувати що таке «дія», «факт» та «ситуація», про які йде мова у зазначеній нормі. Під «дією» варто розуміти певну поведінку, яка може бути приписана суб'єкту права. Така поведінка може бути як активною, так і пасивною. Стосовно «факту», то він являє собою або результат дії, або щось, що трапляється незалежно від волі суб'єкта права. «Ситуація», в свою чергу, може включати в себе як дії, так і факти. Відмінність полягає в тому, що ситуація триває певний період часу [5].

Окрім цього, складність викликає встановлення того чи перестала дія/факт/ситуація існувати до дати набрання договором чинності. Так, певна кількість послідовних дій/фактів/ситуацій можуть являти собою єдиний інцидент. У такому разі окремі дія/факт/ситуація могли припинити своє існування, в той час як інцидент досі триває. Так, якщо порушення складається з певної кількості одноманітних дій, то вони розглядаються не окремо одна від одної, а як одне, триваюче порушення [6].

Загалом, усі інциденти можна поділити на такі категорії: 1) минулі інциденти; 2) триваючі інциденти; 3) майбутні інциденти. Не викликає сумнівів той факт, що норма, закріплена у статті 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, передбачає незастосування положень договору до минулих ситуацій. Очевидним є також те, що положення договору будуть застосовуватися до інцидентів, які виникають після набрання договором чинності. Що стосується так званих триваючих інцидентів, то питання про застосування договору до них є менш однозначним [5]. Так, питання застосування Віденської конвенції до договорів, які були укладені державами до набрання нею чинності, однак продовжують діяти після цього, вирішується у статті 4. Згідно з її положеннями, Конвенція застосовується тільки до договорів, укладених державами після набрання нею чинності щодо цих держав. Таким чином, у самій Конвенції закріплено неможливість застосування її норм до «триваючих інцидентів», тобто до договорів, які були укладені до набрання нею чинності, проте термін дії яких не минув [4].

По-іншому вирішив це питання Комітет з прав людини ООН, який декілька разів заявляв, що не може розглядати ймовірне порушення прав людини, яке мало місце до моменту набрання чинності Міжнародним пактом про громадянські та політичні права для держав, які є його сторонами, окрім випадків коли таке порушення продовжується після цього моменту або має наслідки, які самі по собі є порушенням Пакту після цього моменту [7] (так званий «триваючий ефект»).

Тож, якщо ситуація, що виникла в минулому, продовжує існувати після набрання договором чинності, вона «захоплюється» договором. «Триваючий ефект» не є винятком із принципу відсутності зворотної сили, оскільки обов'язкова сила договору починається виключно з дати набрання договором чинності і не стосується попередніх частин триваючої ситуації.

Виділяють три підстави, за наявності яких договір має зворотну дію: 1) це встановлено в положеннях самого договору; 2) це випливає з природи договору; 3) це випливає з тлумачення положень договору [6].

Розглядаючи першу підставу, коли ретроактивність стає винятком в презумпції відсутності зворотної дії договору, ми зіштовхуємося з волею сторін. Закріплюючи положення щодо зворотної сили, держави поширюють застосовність договору назад у часі, до певного моменту або періоду, до набрання договором чинності. Наприклад, дві держави можуть укласти угоду, яка регулює розрахунок і компенсацію витрат на соціальне забезпечення їхніх громадян, які проживають в іншій країні. З часом, сторони можуть погодитися адаптувати нові правила також до певних попередніх важких випадків, що виникли до набрання чинності угодою. Від так, держави можуть спростувати презумпцію статті 28 ВК і наділити положен-

ня договору зворотною силою, прямо зазначивши про це в самому договорі.

Одним з найбільш яскравих прикладів міжнародного договору, в якому безпосередньо передбачена можливість ретроактивної дії його положень, є Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року. Попри те, що в ч.1 ст.7 цієї Конвенції закріплено, що вона застосовується виключно щодо правонаступництва держав, що наступило після її набрання сили. В той самий час, ч.2 ст.7 закріплює за державою-спадкоємницею, яка надала згоду на обов'язковість для неї Конвенції, право зробити заяву, що вона буде застосовувати її положення до свого власного правонаступництва держав, що наступило до набрання сили цією Конвенцією [8].

Значно важчим є питання ретроактивності міжнародного договору яка випливає з його природи. Як правило, виділяють дві категорії міжнародних договорів, з природи яких випливає їх зворотна дія. Перший вид – договори, спрямовані на тлумачення основного договору. Таким договором було визнано Договір про кордон між Сполученими Штатами Америки та Мексикою 1884 року. Статтею 1 цього Договору було передбачено, що будь-які зміни, спричинені поступовою ерозією та відкладенням алювію не змінюють кордон, прокладений по центру нормального русла Ріо-Гранде. Цей кордон було встановлено попередніми договорами 1848 та 1853 років. Таким чином, Договір 1884 року за своєю природою спрямований на тлумачення попередніх договорів [9].

Другий вид – договори, положення яких поширюються на ситуації, що мали місце до їхнього укладення. Для прикладу слід розглянути справу Мавромматіса щодо концесій у Палестині (Mavrommatis Palestine Concessions case). У своєму рішенні Постійна палата міжнародного правосуддя, звертаючись до Протоколу XII до Лозаннського договору (1923), підкреслила, що даний протокол «був прийнятий для того, щоб зафіксувати умови, що регулюють визнання та застосування договірними сторонами певних поступок, наданих османською владою до укладення Протоколу». Попри те, що Протокол не містив положення щодо зворотної дії, його все одно було застосовано до минулих подій. Посилаючись на принцип effet utile (корисний ефект), Постійна палата міжнародного правосуддя визнала зворотну дію Протоколу, а саме щодо порушених прав, що мали місце до набрання ним чинності [10].

Прикладом договору, ретроактивна дія якого випливає з тлумачення його положень, є Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року. Відповідно до положень статті 5 зазначеної Конвенції, договірні сторони зобов'язуються, відповідно до своїх конституційних процедур, прийняти необхідне законодавство, і передбачити, зокрема, ефективні міри, спрямовані на покарання осіб, винних у здійсненні геноциду або інших, перелічених у статті 3, злочинів [11].

Так, у своєму консультативному висновку щодо застережень, зроблених відносно Конвенції, Міжнародний суд ООН зазначив, що: «принципи, які лежать в основі Конвенції є такими, що визнаються цивілізованими націями як такі, що зобов'язують держави незалежно від договірних зобов'язань». Це дає підстави стверджувати, що такі принципи застосовувалися і в минулому, ще до моменту прийняття зазначеної Конвенції. Окрім цього, преамбула Конвенції вказує на те, що «протягом всіх етапів історії геноцид завдавав значної шкоди людству».

Звичайно, це твердження не викликає жодних сумнівів. А як вказав Верховний Суд Ізраїлю у справі А. Ейхмана, ані Конвенція 1948 р., ані резолюція 96 (1) Генеральної Асамблеї ООН 1946 р. «Злочин геноциду» - не створюють нового злочину, а закріплюють існуючий. Це підтверджено і у справі про геноцид у Боснії та Герцеговині (Bosnia and Herzegovina Genocide case), за якою Сербія стала першою державою за порушення злочину геноциду, попри те, що заперечувала свою участь у Конвенції 1948 року. Міжнародний суд ООН вирішив, що має юрисдикцію за статтею IX Конвенції навіть якщо інциденти сталися до набрання чинності відповідним договором [12].

Таким чином, ретроактивне застосування Конвенції до злочинів, що були вчинені протягом Другої світової війни та після не викликає жодних сумнівів, в той час як поширення її дії на геноцид вірменського народу на території Османської імперії, який мав місце у 1915 році, піддається сумнівам з боку дослідників [13].

Якщо в ситуації злочину геноциду ретроактивність діє в силу jus cogens, то в ряді інших випадків практика міжнародних трибуналів, в переважній більшості випадків орієнтована на дію міжнародного договору pro future. Так, у справі Blečić v Croatia, ЄСПЛ встановив, що він не має юрисдикції розглядати заяву в тій частині, в якій вона стосується фактів, що мали місце до дати ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Хорватією [14].

Суд Правосуддя Європейського Союзу також категоричний в питаннях ретроактивності. У справі Кірка (case Regina v. Kent Kirk) Суд постановив, що «така ретроактивність у будь-якому випадку не може мати наслідком визнання постфактум національних заходів кримінального характеру, які встановлюють покарання за діяння, яке фактично не підлягало покаранню в той час, коли це було скоєно» [15].

Висновки. За загальним правилом, яке закріплено у положеннях статті 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, договори не мають зворотної сили. Проте, з огляду на диспозитивний характер цієї норми, питання про ретроактивність того чи іншого міжнародного договору повинно вирішуватися окремо. Для цього правозастовний орган повинен в кожному випадку детально проаналізувати як дію/факт/ситуацію, до якої має бути застосований такий договір, так і сам договір, з метою встановити чи випливає ретроактивність договору з його природи, положень або тлумачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Statute of the Court of Justice. International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/statute.
2. Moelker N. Law only for the Future: Nonretroactivity as a Fundamental Principle of International Law. *Gonzaga Journal of International Law*. 2022. URL: https://ssrn.com/abstract=4005353.
3. Institut de Droit International Resolution, «The Intertemporal Problem in Public International Law». Session of Wiesbaden - 1975 (n 9) 536.) URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1975_wies_01_en.pdf.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969 р.: станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
5. Tams C. J., Zimmermann A., Tzanakopoulos A. Research handbook on the law of treaties. Cheltenham, UK : Edward Elgar, 2014. 661 p.
6. Vienna Convention on the Law of Treaties : A Commentary / ed. by O. Dörr, K. Schmalenbach. 2nd ed. Springer, 2018. 1535 p.
7. Ibrahima Gueye et al. v. France, Communication No. 196/1985, U.N. Doc. CCPR/C/35/D/196/1985 (1989). URL: http://hrlibrary.umn.edu/undocs/session35/196-1985.html.
8. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.08.1978 р. : станом на 17 верес. 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
9. João Grandino Rodas. The Doctrine of Non-Retroactivity of International Treaties. P. 341–360. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/268355415.pdf.
10. The Mavrommatis Palestine Concessions PCIJ Rep Series A No 2. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_02/06_Mavrommatis_en_Palestine_Arret.pdf.
11. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. 1948. United Nations. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.
12. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, Judgment, I. C. J. Reports 1996, p. 595. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/91/091-19960711-JUD-01-00-EN.pdf.
13. Schabas W. Retroactive application of the Genocide Convention. University of St. Thomas Journal of Law & Public Policy. 2010. Vol. 4, no. 2. P. 36–59. URL: https://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1047&context=ustjlpp.
14. Final Decision as to the admissibility of Application no. 59532/00 by Krstina BLEČIĆ against Croatia of European Court of Human Rights of 30.01.2003. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-23030&filename=BLECIC%20v.%20CROATIA.docx&logEvent=False.
15. Case 63/83 Regina v Kent Kirk [1984] ECR 2689, 2718. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61983CJ0063.

REFERENCES

1. Statute of the Court of Justice. International Court of Justice. Rediverted from: https://www.icj-cij.org/statute.
2. Moelker, N. (2022). Law only for the Future: Nonretroactivity as a Fundamental Principle of International Law. *Gonzaga Journal of International Law*. Rediverted from: https://ssrn.com/abstract=4005353.
3. Institut de Droit International Resolution, «The Intertemporal Problem in Public International Law». Session of Wiesbaden - 1975 (n 9) 536.) Rediverted from: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/1975_wies_01_en.pdf
4. Vienna Convention on the Law of Treaties: UN Convention from 1969, May 23 (entry into force for Ukraine: 1986, June 13). Rediverted from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (date of access: 17.11.2023) [in Ukrainian].
5. Tams, C. J., Zimmermann, A. & Tzanakopoulos, A. (2014). Research handbook on the law of treaties. Cheltenham, UK : Edward Elgar.

6. Dörr, O. & Schmalenbach, K. (Ed.). (2018). Vienna Convention on the Law of Treaties : a commentary. 2nd ed. Springer.
7. Ibrahima Gueye et al. v. France, Communication No. 196/1985, U.N. Doc. CCPR/C/35/D/196/1985 (1989). Rediverted from: http://hrlibrary.umn.edu/undocs/session35/196-1985.html.
8. Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties: UN Convention from 1978, August 23 (entry into force for Ukraine: 1992, September 17). Rediverted from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text [in Ukrainian].
9. Rodas, J. G. (1973). The Doctrine of Non-Retroactivity of International Treaties. P. 341–360. Rediverted from: https://core.ac.uk/download/pdf/268355415.pdf.
10. The Mavrommatis Palestine Concessions PCIJ Rep Series A No 2. Rediverted from: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_02/06_Mavrommatis_en_Palestine_Arret.pdf.
11. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. (1948). United Nations. Rediverted from: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.
12. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, Judgment, I. C. J. Reports (1996). Rediverted from: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/91/091-19960711-JUD-01-00-EN.pdf.
13. Schabas, W. (2010). Retroactive application of the Genocide Convention. University of St. *Thomas Journal of Law & Public Policy*, Vol. 4, No. 2, 36–59. Rediverted from: https://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1047&context=ustjlpp.
14. Final Decision as to the admissibility of Application no. 59532/00 by Krstina BLEČIĆ against Croatia of European Court of Human Rights of 30.01.2003. Rediverted from: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-23030&filename=BLECIC%20v.%20CROATIA.docx&logEvent=False.
15. Case 63/83 Regina v Kent Kirk [1984] ECR 2689, 2718. Rediverted from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61983CJ0063.

MARYNIV IVANNA

PhD in Law, Associate Professor at the Department of European Union Law
of the Yaroslaw Mudryi National Law University

AVERBAKH DMYTRO

3-year student of the Faculty of International Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

RETROACTIVITY IN THE LAW OF TREATIES

Problem setting. One of the most ambiguous issues in the law of treaties is retroactivity of international treaties. The principle of non-retroactivity of legal norms is recognized both in national legal systems and in international law. This principle is codified in the Vienna Convention on the Law of Treaties, which states that a treaty, unless a different intention appears from the treaty or is otherwise established, does not have retroactive effect. The dispositive nature of this norm causes difficulties, which makes it necessary to study this issue in order to determine the prerequisites for the retroactivity of international treaties and to analyze practice in this area.

Analysis of recent researches and publications. Scholars such as O.V. Pushnyak, I.I. Lukashuk, R.A. Kalamkaryan have studied this issue. However, there is the need for further study of this issue due to the dispositive nature of the provisions on the non-retroactivity of an international treaties, which gives states the right to act at their own discretion, thereby causing uncertainty in this matter.

Purpose of research is to determine the grounds in the presence of which international treaty may have retroactive effect; examine the practice of international tribunals on this matter.

Article`s main body. This study examines history of the principle of non-retroactivity of legal norms and its codification in the Vienna Convention on the Law of Treaties. Provisions of article 28 of forecited Convention are precisely analyzed. Meaning of the terms “act”, “fact” and “situation” is set. Three main grounds in the presence of which

international treaty may have retroactive effect are defined, for each of them examples of such treaties are provided. Attention is given to the examination of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and its retroactivity. Practice of international tribunals on this matter is examined.

Conclusions and prospects for the development. According to the general rule, which is codified in the provisions of article 28 of the Vienna Convention on the Law of Treaties, treaties do not have retroactive effect. However, given the dispositive nature of this norm, issue of the retroactivity of this or that international treaty should be studied separately. For this purpose tribunal must in each case analyze in detail both the action/fact/situation to which treaty should be applied, as well as the treaty itself, in order to decide whether the retroactivity of the treaty is expressly formulated in its provisions, results from the interpretation of a treaty or emanates from the nature of the treaty.

Key words: retroactivity, law of international treaties, retroactive effect, Vienna Convention on the Law of Treaties, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Маринів І. І., Авербах Д. В. Ретроактивність в праві міжнародних договорів. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 21–26.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

ШЕВЕРДІНА ВІКТОРІЯ ІГОРІВНА
кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 349.2: 001.89
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НАУКОВЦІВ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР[1]

Стаття присвячена аналізу стану правового забезпечення трудових відносин науковців в Україні та Європейському Союзі. Автором здійснено огляд правової регламентації здійснення науковцями науково-дослідної діяльності у Європейському Союзі та Україні, визначені рівні правового регулювання трудових відносин європейських дослідників з дослідницькими інфраструктурами та трудових відносин науковців в Україні.

Зазначено про особливості праці дослідників, яка характеризується творчістю і підвищеним інтелектуальним навантаженням, що зумовлює виокремлення наукових працівників як спеціального суб'єкта трудового права, і приводить до застосування принципу єдності і диференціації в українському законодавстві про працю.

У статті зроблено висновок, що правова регламентація трудових відносин науковців з дослідницькими інфраструктурами в Європейському Союзі має високу деталізацію на кількох рівнях нормативного забезпечення: міжнародному, європейському, національному і локальному. Автором зроблено висновок, що в Україні також простежується багаторівнева структура нормативного забезпечення праці науковців, в якій виокремлюються міжнародний, національний і локальний елементи правового регулювання.

Зазначено, що міжнародний рівень правової регламентації праці дослідників в Європейському Союзі та Україні є однаковий, оскільки світові стандарти в галузі науково-дослідної діяльності є обов'язковими для держав-членів. Водночас локальне правове забезпечення здійснення наукової діяльності є більш розвинуте в Європейському Союзі, ніж в Україні, оскільки локальна нормотворчість українських наукових установ обмежується законодавчо, локальні акти не можуть змінювати норми актів вищого рівня. В Європейському Союзі дослідницькі інфраструктури можуть самостійно унормовувати відносини із співробітниками, зокрема, і науковцями, без прив'язки до національного законодавства, що зумовлене міжнародним характером дослідницьких інфраструктур, які створюються кількома державами-учасниками, і функціонують на території кількох держав відповідно.

Ключові слова: правове регулювання, трудові відносини науковців, дослідницькі інфраструктури, Європейський Союз.

Постановка проблеми. У всьому світі визнається вплив науки та інновацій на соціально-економічний, політичний розвиток держави та суспільства, а отже увага приділяється і науковцям як суб'єктам наукової і науково-технічної діяльності.

Міжнародними організаціями розроблені стандарти науково-дослідницької політики і статусу дослідників (приміром, Рекомендації Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) [1; 2]), державами та їх союзами упроваджені численні дослідницькі програми і гранти для виконання наукових проєктів (як приклад, рамкові програми Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері науки та інновацій, остання з яких – «Горизонт Єв-

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

© Шевердіна В. І., 2023

ропа» [3]), на міжнародному рівні визначені організаційно-правові форми здійснення наукової діяльності (міжурядові міжнародні організації, юридичні особи національного права з транснаціональною участю на основі міжнародного договору, наднаціональні юридичні особи, дослідницькі інфраструктури [4]), в національних законодавствах сформовані засади правового регулювання праці науковців (Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII [5]).

Незважаючи на численні міжнародні документи, прийняті у галузі науки, розробку європейських дослідницьких політик і програм у Європейському Союзі, залишається актуальним питання врегулювання трудових відносин науковців з дослідницькими інфраструктурами у Європейському Союзі. Актуальність цього питання зумовлена поширенням з 2009 року в ЄС феномену дослідницьких інфраструктур, коли було прийнято Регламент Ради ЄС № 723/2009, яким запроваджено правове регулювання створення та діяльності дослідницьких інфраструктур у формі Європейського консорціуму дослідницької інфраструктури [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового забезпечення трудових відносин науковців в Україні розглядали Барабаш Г.О. (особливості правового регулювання праці науковців і його вдосконалення [7]), Юшко А.М. (особливості організації праці наукових працівників та її оплати в умовах реформування законодавства про наукову і науково-технічну діяльність [8]), Ярошенко О.М., Вапнярчук Н.М. (забезпечення гідної праці науковців, гідної і справедливої оплати праці науковців [9; 10]). Що стосується засад регламентації праці науковців в Європейському Союзі, відмітимо публікації Кохан В.П. (питання правового забезпечення мобільності дослідників в ЄС [11], особливості працевлаштування дослідників в ЄС [12]). Як бачимо, науковій літературі бракує дослідження трудових відносин науковців з дослідницькими інфраструктурами, оскільки дослідницькі інфраструктури – це відносно новий організаційно-правовий і економічно-соціальний феномен, який лише віднедавна став предметом вивчення дослідників.

Мета статті – зробити огляд правової регламентації здійснення науковцями науково-дослідної діяльності у Європейському Союзі та Україні, визначити і порівняти рівні правового регулювання трудових відносин європейських дослідників з дослідницькими інфраструктурами та науковців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Праця наукових працівників є особливою за своєю природою, це творча діяльність, яка характеризується підвищеним інтелектуальним навантаженням, і тому не піддається точному обліку витраченого часу [8, с. 100]. Погодимося з думкою Вапнярчука Б.В., що «трудова діяльність наукових працівників має свої особливості, що суттєво відрізняє їх від інших категорій працівників (праця наукових працівників пов'язана із процесом наукового, творчого мислення, результатом якого є проведення науково-дослідницької роботи відповідно до встановлених наукових планів), і для реалізації ними права на працю необхідно бути професіоналом» [13, с. 28].

З цієї причини, на підставі принципу єдності і диференціації у трудовому праві, наукові працівники визнаються спеціальним суб'єктом трудового права.

Принцип єдності і диференціації виявляється і у тому, що трудові відносини із науковими працівниками регламентуються як загальним законодавством про працю, зокрема, Конституцією України, Кодексом Законів про працю України, Законами України «Про оплату праці», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про колективні договори і угоди» та іншими законами і підзаконними нормативно-правовими актами у сфері праці, так і спеціальним законодавством у сфері науки, яке поширюються на науковців як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, а саме: Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», постановами Кабінету Міністрів України «Положення про атестацію наукових працівників», «Про затвердження Примірного положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних наукових посад державної наукової установи», «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» тощо.

Отже, у правовому регулюванні трудових відносин наукових працівників в Україні можна виокремити:

1) міжнародний рівень правової регламентації – акти Міжнародної організації праці (далі – МОП) (конвенції та рекомендації), акти інших міжнародних організацій (Генеральної конференції ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Організації Об'єднаних Націй та ін.);

2) національний рівень правової регламентації – загальне і спеціальне законодавство, яке упорядковує працю дослідників та її особливості, про що мова йшла вище;

3) локальний рівень правової регламентації – локальні акти наукових установ, прийняті на підставі чинного законодавства в межах своєї компетенції (приміром, акти Національної академії наук та акти галузевих академій наук, їх структурних підрозділів).

Правове регулювання трудових відносин науковців із дослідницькими інфраструктурами в Європі також доцільно дослідити за рівнем правового забезпечення, при цьому під рівнем правового регулюван-

ня будемо розуміти не пріоритет міжнародного права чи права Європейського Союзу над правом національним, а радше глибину впорядкування здійснення дослідниками наукової і науково-технічної діяльності, коли один рівень правової регламентації взаємодоповнює інший.

Отже, в першу чергу звернімо увагу на міжнародні документи в науково-дослідницькій сфері, які регламентують статус дослідників, та міжнародні стандарти в галузі праці, що розповсюджуються на наукових працівників, умовно їх можна віднести до міжнародного рівня правового регулювання трудових відносин науковців із дослідницькими інфраструктурами.

Важливим документом цього рівня є Рекомендація ЮНЕСКО про науку і наукових працівників (дослідників) від 14 листопада 2017 р. [2], якою було переглянуто Рекомендації ЮНЕСКО «Про статус науково-дослідницьких працівників» від 1974 року [1]. Рекомендація ЮНЕСКО 2017 року сприяє забезпеченню справедливого і належного статусу наукових дослідників та формуванню адекватної національної політики в галузі науки, технологій та інновацій, а також політики, спрямованої на те, щоб суспільство відповідально використовувало знання з усіх наукових галузей. Крім того, у документі підкреслюється важливість питання надання науковцям адекватної фінансової та інституційної підтримки [2].

Згідно з пунктом 24 Рекомендації держави-члени ЮНЕСКО (такою є і Україна, до речі) мають наступні зобов'язання щодо наукових працівників [2]:

1) дослідники мають бути забезпечені матеріальною і моральною підтримкою, суспільним визнанням, що сприятиме успішному здійсненню науковими працівниками наукових досліджень і розробок;

2) дослідники мають бути забезпечені рівними умовами праці, працевлаштування і просування, атестації, професійної підготовки і оплати праці без будь-якої дискримінації за ознакою расової належності, кольором шкіри, походженням, статтю, гендерною належністю, сексуальною орієнтацією, віком, рідною мовою, релігією, політичними або іншими переконаннями, національним, етнічним або соціальним походженням, економічними або соціальними умовами народження або інвалідності;

3) особи із числа уразливих категорій населення мають отримувати підтримку на початку і в процесі розвитку кар'єри в галузі досліджень і розробок.

У розглядуваній Рекомендації також є положення, які висувають вимоги до держав-членів щодо забезпечення політики зайнятості науковців (пункт 27), зокрема, забезпечення просування і кар'єрного росту, створення умов для підвищення кваліфікації та перекваліфікації, підтримки молодих науковців на початку їх кар'єри. Важливими є положення Рекомендації щодо забезпечення мобільності наукових працівників (пункти 29, 30) і встановлення механізму їх соціального забезпечення (пункти 32, 33) [2].

Аналіз положень Рекомендації ЮНЕСКО про науку і наукових працівників (дослідників) від 14 листопада 2017 свідчить, що цей документ ґрунтовно висвітлює аспекти статусу наукових працівників, пов'язані із здійсненням ними наукової діяльності, на всіх етапах трудових відносин – починаючи від працевлаштування і до припинення трудової діяльності і соціального забезпечення.

Іншими міжнародними актами, що стосуються регулювання праці наукових працівників, є конвенції і рекомендації Міжнародної організації праці, наприклад: Конвенція про право на організацію і укладання колективних договорів (1949), Конвенція про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю однакової цінності (1951), Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (1952), Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять (1958), Рекомендація щодо допомог по інвалідності, по старості та в зв'язку з втратою годувальника (1967), Рекомендація про представників трудящих (1971) тощо. Значення актів МОП полягає у тому, що вони визначають систему міжнародних стандартів у галузі праці і соціального забезпечення і сприяють розвитку міжнародного законодавства у вказаних сферах суспільних відносин. Конвенції та рекомендації МОП виступають мінімальними стандартами у галузі трудових прав усіх працівників, і наукових, зокрема.

Наступним рівнем правового регулювання трудових відносин науковців із дослідницькими інфраструктурами є законодавство Європейського Союзу. Тут варто відмітити два документи, які були прийняті Європейською Комісією одним рішенням – Європейську хартію дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників 2005 року [14]. Ці два документи є ключовими елементами політики ЄС, спрямованої на розвиток кар'єри дослідників.

Європейська хартія дослідників встановлює принципи і вимоги, які визначають ролі, обов'язки та права дослідників, а також роботодавців та/або спонсорів (організацій, які фінансують) дослідників. Хартія стосується всіх дослідників в Європейському Союзі на всіх етапах їхньої кар'єри і охоплює всі галузі досліджень у державному і приватному секторах, незалежно від характеру призначення або зайнятості, правового статусу їхнього роботодавця або типу організації чи установи, в якій виконується робота. Вона враховує багатогранність ролей дослідників, яких призначають не лише для проведення досліджень та/або здійснення діяльності з розвитку, але й для виконання наглядових, наставницьких, управлінських чи адміністративних завдань [15].

У Кодексі поведінки при працевлаштуванні на роботу дослідників визначені вимоги до кожної стадії працевлаштування дослідників: прийняття на роботу; прозорість у наборі; оцінка досягнень; перерви у кар'єрі та варіації в її хронології; визнання досвіду мобільності; визнання кваліфікації, трудового стажу; підвищення кваліфікації; захист прав інтелектуальної власності; участь дослідників в органах управління; забезпечення гендерного балансу тощо [12, с. 46].

Як зазначається у науковій літературі, Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування наукових працівників були прийняті Європейським Співтовариством з метою забезпечення однакових і рівних прав дослідників незалежно від територіальної належності. Встановлення системи єдиних вимог до процесу працевлаштування та роботи дослідників спрямоване на усунення відмінностей у правовому регулюванні наукової праці на місцевому, регіональному, національному та галузевому рівнях для того, щоб європейські дослідницькі інфраструктури могли максимально використати свій науковий потенціал [12, с. 47].

Після законодавства ЄС наступний рівень правової регламентації трудових відносин науковців є національне законодавство держав-членів ЄС у сфері праці – відповідні трудові кодекси (Франція, Німеччина, Італія), закони про зайнятість (Швеція, Латвія, Норвегія), а також законодавство у галузі освіти і науки.

В межах статті має інтерес локальна регламентація трудових відносин науковців, яка здійснюється внутрішніми актами науково-дослідних організацій, університетів, зокрема великих наукових організацій – дослідницьких інфраструктур, тому пропонуємо зупинитися саме на локальному рівні правового регулювання трудових відносин наукових працівників.

Як уже зазначалося, дослідницькі інфраструктури можуть створюватися та функціонувати в різних організаційно-правових формах, найпоширенішими з яких у Європейському Союзі є міжнародні міжурядові організації та Європейський консорціум дослідницьких інфраструктур. Розглянемо локальний рівень правового регулювання трудових відносин із науковцями на прикладі Європейської організації ядерних досліджень (ЦЕРН).

Європейська організація ядерних досліджень (ЦЕРН) – міжнародна міжурядова організація, заснована у 1953 році, яка забезпечує співробітництво між європейськими державами в ядерних дослідженнях суто наукового і фундаментального характеру, а також у дослідженнях, що мають відношення до них [16].

У межах ЦЕРН розроблені кілька локальних актів, спрямованих на врегулювання відносин – трудових, із соціального забезпечення та фінансових – між персоналом організації та дослідницькою інфраструктурою. Зокрема, діють Правила про персонал ЦЕРН в редакції 2021 року, що визначають і кодифікують правові відносини між Організацією та членами персоналу, Регламент ЦЕРН, яким встановлено порядок застосування цих Правил [17].

Відповідно до зазначених Правил про персонал ЦЕРН у межах дослідницької інфраструктури кожні п'ять років здійснюється огляд фінансових і соціальних умов членів персоналу з наступним переглядом заробітної плати, соціальних виплат (допомог), а також допомог на сім'ю. Це дозволяє ЦЕРН забезпечувати гідну оплату праці співробітників ЦЕРН, працевлаштовувати і утримувати найкращих працівників з усіх держав-членів Організації, які мають високий рівень професійних компетенцій і доброчесності, для виконання місії Організації [17].

Крім того, важливою частиною регулювання кадрових і етичних питань, що виникають під час спільного здійснення наукових досліджень, є Кодекс поведінки ЦЕРН 2010 року. Кодекс було прийнято для того, щоб допомогти всім співробітникам ЦЕРН зрозуміти, як поводитися, ставитися до інших і очікувати, що вони будуть ставитися до них, а також вирішувати проблеми та заохочувати поведінку співробітників у позитивний та превентивний спосіб. Основними цінностями в Кодексі визначені чесність, відданість, професіоналізм, творчість і різноманітність [18].

У межах ЦЕРН з 2012 року діє «Програма різноманітності та інклюзивності», завданнями якої є: (1) впровадити принципи та цінності різноманітності та інклюзивності в процеси, спосіб роботи та колегіальні відносини ЦЕРН; (2) забезпечити принцип різноманітності, виходячи з того, що кожна людина є неповторною; (3) надавати підтримку окремим особам і колективам, чиї унікальні здібності та риси можуть потребувати адаптації робочого місця або пристосування для того, щоб вони могли працювати краще; (4) створювати мережі та ресурсні групи для обміну ідеями та формулювання конкретних політичних пропозицій [19].

Як вбачається, трудові відносини науковців із дослідницькими інфраструктурами на локальному рівні, тобто в межах цих інфраструктур, мають належне правове регулювання, і мабуть найбільш детальне з-поміж інших рівнів правового забезпечення.

Висновки. Можна констатувати, що правова регламентація трудових відносин науковців з дослідницькими інфраструктурами в Європейському Союзі має високу деталізацію на кількох рівнях нормативного забезпечення: міжнародному, європейському, національному і локальному. В Україні також простежується багаторівнева структура нормативного забезпечення праці науковців, в якій виокремлюють-

ся міжнародний, національний і локальний елементи правового регулювання.

Варто зауважити, що міжнародний рівень правової регламентації праці дослідників в ЄС та Україні є однаковий, оскільки світові стандарти в галузі науково-дослідної діяльності (Рекомендації ЮНЕСКО, акти МОП) є обов'язковими для держав-членів ЮНЕСКО і країн, що імплементували конвенції і рекомендації МОП. Водночас локальне правове забезпечення здійснення наукової діяльності є більш розвинуте в ЄС, ніж в Україні, оскільки в Україні локальна нормотворчість наукових установ обмежується законодавчо, локальні акти не можуть змінювати норми актів вищого рівня. В Європейському Союзі дослідницькі інфраструктури можуть самостійно унормовувати відносини із співробітниками, зокрема, і науковцями, без прив'язки до національного законодавства, що зумовлене міжнародним характером дослідницьких інфраструктур, які створюються кількома державами-учасниками, і функціонують на території кількох держав відповідно.

Правове регулювання трудових відносин науковців із дослідницькими інфраструктурами є перспективним питанням у науковому дослідженні. Подальший правовий аналіз трудових відносин науковців із дослідницькими інфраструктурами дозволить поглибити здійснений огляд правового регулювання праці дослідників в Європейському Союзі та Україні, виявити можливі проблеми у цій сфері і запропонувати шляхи їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Recommendation on the Status of Scientific Researchers, adopted by the General Conference at its eighteenth session. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 20 November 1974. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000011564?posInSet=41&queryId=266d1b07-ca2c-4970-b9ea-351f732bd7fa.
2. Recommendation on Science and Scientific Researchers 14 November 2017. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618.locale=ru.
3. Horizon Europe. Research and innovation funding programme until 2027. How to get funding, programme structure, missions, European partnerships, news and events. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en.
4. Кохан В.П. Організаційно-правові форми дослідницьких інфраструктур: світовий та європейський досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 339–342. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/85.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top.
6. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC.
7. Барабаш Г. О. Особливості правового регулювання праці науковців і його вдосконалення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005.
8. Правове забезпечення Національної інноваційної системи у сучасних умовах: монографія / [С. В. Глібко, О. В. Розгон, Ю. В. Георгієвський та ін.]; за ред. С. В. Глібка, О. В. Розгон. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. Розвитку НАПрН України, 2020. 360 с.
9. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 42–48. URL: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/838.
10. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Принцип справедливості – ключовий принцип в оплаті праці наукових працівників. *Право та інновації*. 2023. № 2 (42). С.86–92. URL: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/994.
11. Кохан В. П. Мобільність дослідників у Європейському Союзі та Україні. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 31–38. URL: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/1024
12. Кохан В. П. Особливості працевлаштування дослідників у Європейському Союзі. *Економічна безпека: міжнародний і національний рівень* : збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами ІІ-ї науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 року) / за ред. О. О. Дмитрик, О. В. Корват. – Харків: НДІ ПЗІР НАПрНУкраїни, 2023. С. 44-48.
13. Вапнярчук Б.В. Особливості правового регулювання трудової діяльності наукових працівників в Україні: сучасний стан. *The Scientific Heritage*. 2022. №97. С. 25-29. URL: http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2022/09/The-scientific-heritage-No-97-97-2022.pdf.
14. Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj.

15. The European Charter for Researchers. EURAXESS. URL: https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/charter/european-charter.
16. Convention for the Establishment of a European Organization for Nuclear Research. Paris, 1st July, 1953 as amended on 17 January 1971. URL: https://council.web.cern.ch/en/content/convention-establishment-european-organization-nuclear-research.
17. The Governance. The CERN Staff Rules & Regulations. 2021. URL: https://council.web.cern.ch/en/content/reference-documents.
18. The CERN Code of Conduct. URL: https://hr.web.cern.ch/codeofconduct.
19. CERN's Diversity & Inclusion Programme. URL: https://diversity-and-inclusion.web.cern.ch/.

REFERENCES

1. Recommendation on the Status of Scientific Researchers, adopted by the General Conference at its eighteenth session. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, (1974, November 20). Retrieved from: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000011564?posInSet=41&queryId=266d1b07-ca2c-4970-b9ea-351f732bd7fa.
2. Recommendation on Science and Scientific Researchers (2017, November 14). Retrieved from: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618.locale=ru.
3. Horizon Europe. Research and Innovation Funding Programme until 2027. How to get Funding, Programme Structure, Missions, European Partnerships, News and Events. Retrieved from: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en.
4. Kokhan, V. P. (2022). Organizational and Legal Forms of Research Infrastructures: World and European Experience. *Yurydychnyi Naukovyi Elektronnyi Zhurnal*, *1*, 339–342. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/85 [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on Scientific and Scientific-Technical Activities (2015, November 26). No 848-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top [in Ukrainian].
6. Council Regulation (EC) No 723/2009 of 25 June 2009 on the Community legal framework for a European Research Infrastructure Consortium (ERIC). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2009.206.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2009%3A206%3ATOC.
7. Barabash, H. O. (2005). Features of legal Regulation of the Work of Scientists and its Improvement. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
8. Hlibko, S. V., Rozghon, O. V. & Heorhiievskyi, Yu. V. et al. (2020). *Legal Support for the National Innovation System in Modern Conditions*. S. V. Hlibko & O. V. Rozghon (Eds.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. Rozvytku NAPrN Ukrainy, [in Ukrainian].
9. Yaroshenko, O. M. & Vapniarchuk, N. M. (2022). Decent Working Conditions for Scientists are One of the Priority Areas of State Policy in the Field of Science. *Law and innovation*, *2* (38), 42–48. Retrieved from: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/838 [in Ukrainian].
10. Yaroshenko, O. M. & Vapniarchuk, N. M. (2023). The Principle of Justice is the Key Principle in the Remuneration of Researchers. *Law and innovation*, *2* (42), 86–92. Retrieved from: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/994 [in Ukrainian].
11. Kokhan, V. P. (2023). Mobility of Researchers in the European Union and Ukraine. *Law and innovation*, *3* (43), 31–38. Retrieved from: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/1024 [in Ukrainian].
12. Kokhan, V. P (2023). Features of Employment of Researchers in the European Union. *Economic Security: International and National Level: Proceedings of Scientific Works of the Research Institute of the National Academy of Pedagogical Sciences* (pp. 44–48). O. O. Dmytryk & O. V. Korvat (Eds.). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
13. Vapniarchuk, B. V. (2022). Features of Legal Regulation of Work Activities of Researchers in Ukraine: Current State. *The Scientific Heritage*, *97*, 25–29. Retrieved from: http://www.scientific-heritage.com/wp-content/uploads/2022/09/The-scientific-heritage-No-97-97-2022.pdf [in Ukrainian].
14. Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj.
15. The European Charter for Researchers. EURAXESS. Retrieved from: https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/charter/european-charter.
16. Convention for the Establishment of a European Organization for Nuclear Research. Paris, 1st July, 1953 as amended on 17 January 1971. Retrieved from: https://council.web.cern.ch/en/content/convention-establishment-european-organization-nuclear-research.

17. The Governance. The CERN Staff Rules & Regulations. 2021. Retrieved from: https://council.web.cern.ch/en/content/reference-documents.
18. The CERN Code of Conduct. Retrieved from: https://hr.web.cern.ch/codeofconduct.
19. CERN's Diversity & Inclusion Programme. Retrieved from: https://diversity-and-inclusion.web.cern.ch/.

SHEVERDINA VICTORIA

PhD in Law, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

LEGAL REGULATION OF RESEARCHERS' LABOR IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION REGARDING THE DEVELOPMENT OF RESEARCH INFRASTRUCTURES

Problem setting. The world recognizes the impact of science and innovation on the socio-economic and political development of the state and society, and therefore pays attention to researchers as subjects of scientific and scientific and technical activities. Despite numerous international documents adopted in the field of science, the development of European research policies and programs in the European Union, the issue of regulating the labor relations of scientists with research infrastructures in the European Union remains relevant.

Analyses of recent researches and publications. Certain aspects of legal support of labor relations of scientists in Ukraine were considered by Barabash H.O. (peculiarities of legal regulation of labor of scientists and its improvement), Yushko A.M. (peculiarities of organization of labor of scientific workers and its remuneration in the context of reforming the legislation on scientific and scientific and technical activities), Yaroshenko O.M., Vapnyarchuk N.M. (ensuring decent work of scientists, decent and fair remuneration of scientists). With regard to the principles of regulation of the work of scientists in the European Union and the world, we note the publications of V. Kokhan (issues of legal support for the mobility of researchers in the EU, features of employment of researchers in the EU).

Purpose of research is to provide an overview of the legal regulation of research activities of scientists in the European Union and Ukraine, and to identify and compare the levels of legal regulation of labor relations of European researchers between them and research infrastructures and labor relations of researchers in Ukraine

Article's main body. The legal regulation of labor relations of researchers in Ukraine can be divided into: the international level of legal regulation, national level of legal regulation - general and special legislation that regulates the work of researchers and its peculiarities; local level of legal regulation - local acts of scientific institutions adopted on the basis of current legislation within their competence/

The legal regulation of labor relations of researchers with research infrastructures in Europe should also be studied by the level of legal support and can be divided into several levels of regulatory support: international, European, national and local. It seems that the labor relations of scientists with research infrastructures at the local level have proper legal regulation, and perhaps the most detailed among other levels of legal support.

Conclusions and prospects for the development. We can conclude, that legal regulation of labor relations of scientists with research infrastructures in the European Union is highly detailed at several levels of regulatory support: international, European, national and local. In Ukraine, a multi-level structure of regulatory support for the labor of scientists is also traced, in which international, national and local elements of legal regulation are distinguished.

It is noted that the international level of legal regulation of researchers' work in the European Union and Ukraine is the same, since international standards in the field of research are mandatory for Member States. At the same time, local legal support for research activities is more developed in the European Union than in Ukraine, as local rulemaking by Ukrainian research institutions is limited by law, and local acts cannot change the norms of higher-level acts. In the European Union, research infrastructures can independently regulate relations with employees, including scientists, without reference to national legislation, due to the international nature of research infrastructures created by several member states and operating in several countries, respectively.

Key words: legal regulation, labor relations of researchers, research infrastructures, European Union.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Шевердіна В. І. Правове регулювання праці науковців в Україні та Європейському Союзі в аспекті розвитку дослідницьких інфраструктур. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 27–33.

ВАПНЯРЧУК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0003-2764-3826

УДК 349.2
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-5

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНИХ УМОВ ТА ОПЛАТИ ПРАЦІ ДЛЯ НАУКОВЦІВ – ШЛЯХ ДО ВІДРОДЖЕННЯ ПРЕСТИЖУ НАУКИ[1]

У статті досліджено актуальні питання вітчизняної науки, оскільки ще ніколи вона не мала такого важливого соціального, економічного й технічного значення, як у теперішній час, зокрема розглянуто проблематику гідної й справедливої оплати праці інтелектуального потенціалу країни як фактору розвитку науки. Оскільки в умовах воєнного стану й євроінтеграційних перетворень в Україні праця залишається основним джерелом доходів для населення, а тому питання оплати праці є важливим. Звернуто увагу, що сьогодні в державі усталилася політика низької заробітної плати, особливо це стосується наукової сфери, де оплата праці майже не виконує своєї ключової функції – відтворення затраченої енергії людських ресурсів і мотивації працівників до продуктивної праці. Зроблено висновок, що пріоритетним напрямком наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового інтелектуального потенціалу, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективне використання людських ресурсів. Метою модернізації науки в Україні повинно стати створення такої моделі наукового процесу, в якій би оптимально поєдналися кращі вітчизняні й зарубіжні традиції. Важливого значення в цьому процесі, зокрема набуває створення для наукових працівників гідних, належних, безпечних і здорових умов праці, відповідної матеріально-технічної бази, участі у міжнародних проєктах, і найголовніше забезпечення справедливої, гідної оплати праці. Оскільки політика низької заробітної плати в науковій сфері веде до пошуку науковцями роботи в інших видах економічної діяльності з вищим рівнем оплати праці, а також міграцією за кордон. Констатовано, що гідна оплата праці наукового потенціалу держави повинна мати такі риси: рівень заробітної плати відповідає світовим стандартам; справедлива заробітна плата; заробітна плата відповідає кількості й якості праці; заробітна плата виплачується своєчасно.

Ключові слова: оплата праці, справедливість, гідні умови праці, науковий працівник, національне законодавство, дослідницька інфраструктура.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану й євроінтеграційних перетворень в Україні праця залишається основним джерелом доходів для населення, а тому питання оплати праці є важливим. Не випадково Конституція України, визначивши загальне право на працю як можливість кожного заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43), на розвиток цього права надала кожному громадянинові право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ч. 4 ст. 43), і право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48) [1]. На жаль сьогодні в державі усталилася політика низької заробітної плати, особливо це стосується наукової сфери, де оплата праці майже не виконує своєї ключової функції – відтворення затраченої енергії людських ресурсів і мотивації працівників до продуктивної праці. Тому наукові працівники, маючи високий рівень кваліфікації, через безробіття працевлаштовуються на низькооплачувану роботу, що в підсумку негативно впливає на їх подальший професійний розвиток. І як наслідок продовжують залишати наукову сферу найбільш творчі вчені, в тому числі молоді науковці, що зумовлено не тільки скороченням бюджетного фінансування фундаментальних і прикладних досліджень, а й оплатою праці наукових працівників як спеціальних суб'єктів трудового права. Тому збільшення інвестицій у людський капітал і підтримка їх на високому рівні

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

 © Вапнярчук Н. М., 2023

є стратегічно необхідною умовою на шляху вступу України в Європейський Союз.

Мета статті – дослідити актуальні питання вітчизняної науки, оскільки ще ніколи вона не мала такого важливого соціального, економічного й технічного значення, як у теперішній час, зокрема розглянути проблематику гідної й справедливої оплати праці інтелектуального потенціалу країни як фактору розвитку науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання правового регулювання трудових відносин науковців в Україні розглядали у свої наукових працях Г. Барабаш, В. Кохан, А. Юшко, О. Ярошенко та ін. Питанням ж оплати праці приділяли увагу такі науковці, як М. Бару, Н. Болотіна, В. Бурак, Ю. Бурнягіна, Н. Гетьманцева, К. Довбиш, В. Жернаков, Т. Коляда, О. Процевський, Я. Сімутіна та ін.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення збереження і розвиток інтелектуального потенціалу України повинно бути одним із основних напрямків державної політики. Як зазначає О. В. Білецький, задля відтворення і нагромадження інноваційного людського капіталу в Україні необхідно: сприяти розвитку інноваційної культури за допомогою низки ініціатив, що спрямовані на відродження престижу науки в суспільстві, інформування населення про поширення інновацій, розвиток технологій, нові сфери знань і напрями підготовки кадрів для інноваційної діяльності; розширити взаємодію університетського, академічного та галузевого секторів науки, що дозволить налагодити ефективну співпрацю між суб'єктами всіх рівнів і досягти вищої результативності у провадженні інноваційної діяльності; удосконалити систему мотивації найманих працівників у сфері інноваційної діяльності шляхом розширення спектру матеріальних і нематеріальних стимулів; сприяти розвитку програм навчальної міграції й академічної мобільності населення шляхом максимального спрощення процедур участі вітчизняної талановитої молоді у міжнародних програмах стажування закордоном та запровадження преференцій для їх працевлаштування в Україні; сприяти створенню приватного бізнесу та некомерційних освітніх закладів, що надають послуги у сфері підготовки до конкурсів на отримання грантів, стипендій, а також ведуть роз'яснювальну роботу щодо специфіки організації міжнародного співробітництва та обміну персоналом в інноваційній сфері; стимулювати повернення вчених з-за кордону шляхом гарантування працевлаштування за фахом, забезпечення гідних умов та оплати праці й можливостей кар'єрного зростання [2, с. 161-162].

Як бачимо, однією з умов подолання технологічного відставання країни є розвинена система генерації знань, заснована на ефективній національній освіті та потужних наукових дослідженнях і розробках. Тому для здійснення інноваційного прориву Україна має обґрунтувати та впровадити концепт освітньої і наукової пріоритетності, який означає, що процеси створення та розповсюдження продуктів науки і освіти як ключових драйверів збалансованого розвитку суспільства, економіки, людини, повинні отримати виняткову протекцію держави. Як справедливо заявляє І. Є. Таранов, що «одні руїни залишаються від суспільства, де постійно зневажають освіту й науку. Природний талант, здібності людини, не пробуджені освітою, – гинуть. Лавиноподібно зростає відтік талановитої молоді, яка не хоче жити за межами цивілізації. Вироджується не тільки духовна й культурна самобутність, а й економічна й політична самостійність держави. Інтелектуальна криза неодмінно виявляється джерелом усіх бід. Некомпетентність закріплюється на всіх рівнях і приносить чисельні негаразди народу. Лише люди інтелектуальної праці можуть і повинні захистити суспільство від невігластва, протиставити йому всі можливості правової демократичної держави й солідарності інтелектуальних сил» [3, с. 174].

Згідно ст. 23 Загальної декларації прав людини: «кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці й на захист від безробіття. Кожна працююча особа без будь-якої дискримінації має право на рівну оплату за рівну працю. Кожен працюючий має право на справедливу й задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення» [4]. Тобто головною метою заробітної плати є забезпечення гідного існування людини та її сім'ї. Отже, оплата праці у науковій сфері повинна бути не лише платою за отримані результати роботи, а й виступати запорукою гідного існування науковця.

Водночас оплата праці осіб, працюючих у бюджетній сфері, зокрема науковців і до цього часу залишається критичною. Головними недоліками оплати праці в бюджетних галузях, зокрема є низькі ставки й оклади, невідповідне оцінювання праці, а також відставання рівня оплати праці осіб бюджетних галузей від рівня заробітної плати працівників позабюджетного сектору економіки, що негативно впливає на престиж професії, зокрема у сфері науки, освіти. Усе це призводить, на жаль, до відтоку кадрів в інші сфери економічної діяльності, або взагалі за межі країни. Водночас Україна як соціальна держава, в якій людина визнана найвищою соціальною цінністю, де поважають її честь і гідність, одним із пріоритетних своїх завдань завжди визначає захист права особи на оплату праці, адже саме це право забезпечує можливість фізичного існування людини, задо-

волення духовних, матеріальних та інших потреб. Зокрема, держава забезпечує право на оплату праці працівника шляхом прийняття нормативно-правових актів, якими визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці, встановлює права, гарантії, компенсації та відповідальність за порушення законодавства про оплату праці.

Отже, держава повинна створювати умови не тільки для забезпечення працівникам здійснення права на працю, гарантування рівних можливостей у виборі праці, а й забезпечення прав працівника на оплату праці. Оскільки важко вигадати щось більш принизливе для людини, яка працює й витрачає на це більшу частину свого часу та здоров'я, ніж невиплата або затримка заробітної плати, яка у більшості випадків є єдиним джерелом засобів для існування.

І тому одним із головних питань, зокрема у науковій сфері, що потребує сьогодні вирішення відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 322-р. [5] є гідні умови праці для науковців, включаючи гідну оплату їх праці. Оскільки не реалізація повною мірою вченими, через недостатнє фінансування, свого наукового потенціалу в Україні призводить до їх відпливу за кордон та до суттєвого зниження конкурентоспроможності наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок, що, в підсумку негативно впливає на використання наукового потенціалу підприємствами та уповільнює розвиток національної економіки, а також погіршує якість життя її громадян, робить неможливою розбудову суспільства, що базується на знаннях. Як зазначає О. Співаковський, сьогодні немає сумнівів, що вітчизняна наука має значні досягнення, які визнаються на світовому рівні. Проте протягом останніх років науковий потенціал держави невпинно знижується. Природне старіння наукового потенціалу доповнюється відпливом мізків та занепадом дослідницької інфраструктури. Здебільшого цей факт пояснюють тимчасовими труднощами, пов'язаними з недостатнім фінансуванням. І це тоді, коли в розвинених країнах високий рівень розвитку науки забезпечується шляхом цілеспрямованого виділення коштів на проведення наукових досліджень та досягнення необхідних конкретних результатів на кожному з їх етапів, зокрема за напрямами: фундаментальних наукових досліджень; прикладних наукових досліджень; конструкторських розробок; одержання нових технологій чи матеріалів тощо [6]. І це правильно, адже майбутнє кожної окремої країни і людства в цілому стає все більш залежним від мудрості, акумульованої віками, здатності людини до творчості, гуманізму людського інтелекту. І для України, яка стала на шлях інтеграції до ЄС, участь у глобалізаційних процесах є безальтернативним варіантом подальшого розвитку, а передумовою досягнення конкурентних переваг є визнання на практиці пріоритету науки, освіти, цінності інтелектуальної складової людського капіталу.

Особливо сьогодні, коли війна проти російського агресора додала низку нових викликів – скорочення і без того недостатнього фінансування, руйнування дослідницької інфраструктури, розпад наукових колективів, відтік мізків. Водночас визначальним для розвитку наукової сфери все ж залишається подолання описаних вище проблем, які сформувалися досить давно і лише загострилися після початку повномасштабного вторгнення. Виклики післявоєнного відновлення та виклики, пов'язаних з курсом на членство України в ЄС вимагають системного перегляду державної політики у сфері наукових досліджень, розробок та інновацій, зокрема, щоб захистити права науковців на отримання гідної оплати праці в період та після завершення режиму воєнного стану. Тому державі слід вжити заходів щодо забезпечення науковим працівникам таких умов праці й винагороди за працю, котрі відповідають їх становищу, вислузі років і заслугам. Оскільки як зазначено в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб [7].

Значну роль у розв'язанні вказаних проблем повинно бути встановлення дієвих механізмів у системі оплати праці, які мають забезпечувати соціальну й економічну справедливість у трудових правовідносинах. Тобто справедливі й сприятливі умови праці та справедливу й задовільну винагороду за неї, а також гідне існування працівника та членів його сім'ї. Тому сьогодні пріоритетними напрямками наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового потенціалу науки, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективне використання людських ресурсів. Концепція гідної праці, одним із основних складників якої є гідна, справедлива оплата праці, повинна стати основою соціаль-

но-економічної політики України, її одним із основних напрямів.

Сьогодні на опрацюванні в комітетах Верховної Ради України знаходиться проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення гідних умов оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників», реєстраційний № 6512-2 від 25.01.2022 [8], у пояснювальній записці до якого зазначено, що прийняття та реалізація законопроєкту сприятиме підвищенню престижності праці даної категорії працівників, а також дозволить забезпечити дотримання їх трудових прав, сприятиме покращенню їх матеріального становища. І це крок у вірному напрямку. Оскільки сьогодні особливо гостро відчувається знецінення наукової праці. За всі роки незалежності українська наука фінансувалася за залишковим принципом та ніколи не розглядалася як важливий державний пріоритет. Витрати держави на діяльність одного українського вченого в десятки разів менші, ніж у розвинених країнах. Наприклад, порівняно зі США – у 70 разів, Південною Кореєю – у 34 рази. Таке ставлення до науки має дуже серйозні негативні наслідки. За останні роки кількість науковців значно скоротилася (у тому числі через так званий відплив мізків), питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт знизилася і т.д. [9]

Тому нині головними цілями повинні бути, по-перше, збереження кваліфікованих кадрів; по-друге, залучення перспективної молоді; по-третє, стимулювання продуктивності праці науковців завдяки застосуванню адекватної системи винагороди за ефективну працю. При цьому слід дотримуватися таких принципів побудови системи оплати праці науковців: відповідність вимогам нормативної бази, передусім щодо рівня соціальних гарантій в оплаті праці; врахування ситуації на ринку праці; забезпечення логічності й чіткості схем посадових окладів (тарифних сіток) через обрання раціонального принципу їх конструкції; оптимізація співвідношення основної (базової) і додаткової заробітної плати в загальному заробітку; обґрунтованість діапазону тарифної сітки (співвідношення мінімального й максимального окладу); використання порогу відчутності матеріального стимулу; врахування специфіки наукової сфери [10, с. 57].

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному, слід констатувати, що сьогодні пріоритетним напрямком наукової політики повинно бути вироблення, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на збереження і розвиток кадрового інтелектуального потенціалу, забезпечення його життєдіяльності, встановлення порядку і процедур, що визначають найбільш ефективне використання людських ресурсів. Метою модернізації науки в Україні повинно стати створення такої моделі наукового процесу, в якій би оптимально поєдналися кращі вітчизняні й зарубіжні традиції. Важливого значення в цьому процесі, зокрема набуває створення для наукових працівників гідних, належних, безпечних і здорових умов праці, відповідної матеріально-технічної бази, участі у міжнародних проєктах, і найголовніше забезпечення справедливої, гідної оплати праці. Оскільки політика низької заробітної плати в науковій сфері веде до пошуку науковцями роботи в інших видах економічної діяльності з вищим рівнем оплати праці, а також міграцією за кордон. Вважаємо, що гідна оплата праці наукового потенціалу держави повинна мати такі риси: рівень заробітної плати відповідає світовим стандартам; справедлива заробітна плата; заробітна плата відповідає кількості й якості праці; заробітна плата виплачується своєчасно. Якщо ж в Україні не будуть прийняті відповідні заходи, то і далі до країн ЄС і США продовжиться трудова міграція працівників з України, і передусім – «витік мізків», від'їзд висококваліфікованих фахівців, які створюватимуть і впроваджуватимуть інновації, але не для української економіки, а для забезпечення конкурентоспроможних ринків цих країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. №30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Білецький О. В. Формування і використання людського капіталу в інноваційній економіці : дис. … канд. економ. наук : 08.00.07. Вінниця, 2016. 225 с.
3. Таранов И. Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине : монография. Харьков : Фолио, 1994. 258 с.
4. Загальна декларація прав людини : прийнята резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Концепції Державної цільової програми розвитку дослідницьких інфраструктур в Україні на період до 2026 року : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 322-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-p#Text.
6. Співаковський О. Реформа науки – основа розвитку держави. *Голос України.* URL: http://www.golos.com.ua/article/295977.

7. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 3. Ст. 25. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text.
8. Забезпечення гідних умов оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників. Веб-сайт Східного міжрегіонального управління Державної служби України з питань праці. 17 травня 2022. URL: https://smu.dsp.gov.ua/news/zabezpechennia-hidnykh-umov-oplaty-pratsi-pedahohichnykh-i-naukovo-pedahohichnykh-pratsivnykiv.
9. Куликов Г. Як розірвати порочне коло низьких заробітних плат. *Дзеркало тижня*. 8 квітня 2016. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/yak-rozirvati-porochne-kolo-nizkih-zarobitnih-plat-_.html.
10. Монастирська Г. В. Система оплати праці в НАН України: стратегія і особливості реформування. *Вісник НАН України.* 2019. № 10. С. 51–62. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/160513.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine (1996, June). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
2. Biletsky, O. V. (2016). Formation and use of human capital in the innovative economy. *Candidate thesis.* Vinnytsia [in Ukrainian].
3. Taranov, I. E. (1994). *Intellectual work, science and education. Crisis in Ukraine.* Kharkiv [in Ukrainian].
4. UN Universal Declaration of Human Rights (1948, December). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
5. Concepts of the State target program for the development of research infrastructures in Ukraine for the period until 2026: approval. by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2021, April). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2021-p#Text [in Ukrainian].
6. Spivakovsky, O. Reform of science – the basis of state development. *Voice of Ukraine*. Retrieved from: http://www.golos.com.ua/article/295977 [in Ukrainian].
7. On scientific and scientific and technical activity: Law of Ukraine (2015, November 26). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text [in Ukrainian].
8. *Ensuring decent pay conditions for teaching and research-pedagogical workers*. Veb-sait Skhidnoho mizhrehionalnoho upravlinnia Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi. Retrieved from: https://smu.dsp.gov.ua/news/zabezpechennia-hidnykh-umov-oplaty-pratsi-pedahohichnykh-i-naukovo-pedahohichnykh-pratsivnykiv [in Ukrainian].
9. Kulykov, H. (2016). How to break the vicious circle of low wages. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: https://zn.ua/ukr/macrolevel/yak-rozirvati-porochne-kolo-nizkih-zarobitnih-plat-_.html [in Ukrainian].
10. Monastyrska, G. V. (2019). Labor payment system in the National Academy of Sciences of Ukraine: strategy and features of reform. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 10, 51–62 [in Ukrainian].

VAPNYARCHUK NATALIYA

PhD in Law, Senior Researcher, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

PROVIDING DECENT CONDITIONS AND SALARY FOR SCIENTISTS – THE WAY TO THE REVIVAL OF THE PRESTIGE OF SCIENCE

Problem setting. The article examines the topical issues of national science, as it has never had such an important social, economic and technical significance as at present, in particular, the issue of decent and fair remuneration of the intellectual potential of the country as a factor in the development of science is considered. Since in the conditions of martial law and European integration transformations in Ukraine, work remains the main source of income for the population, and therefore the issue of wages is important. Attention is drawn to the fact that the policy of low wages has been established in the state today, especially in the scientific field, where the payment of labor almost does not fulfill its key function - the reproduction of the spent energy of human resources and the motivation of employees for productive work.

Purpose of research. The purpose of the article is to investigate the current issues of national science, since it has never had such an important social, economic and technical significance as at present, in particular to consider the issue of decent and fair remuneration of the intellectual potential of the country as a factor in the development of science.

Analysis of recent research and publications. Separate issues of legal regulation of labor relations of scientists in Ukraine were considered in their scientific works by H. Barabash, V. Kokhan, A. Yushko, O. Yaroshenko, and others. Such scientists as M. Baru, N. Bolotina, V. Burak, Yu. Burnyagina, N. Hetmantseva, K. Dovbysh, V. Zhernakov, T. Kolyada, O. Protsevskyi, Ya. Simutina and others

Article's main body. In today's conditions, the preservation and development of Ukraine's intellectual potential should be one of the main directions of state policy. One of the conditions for overcoming the country's technological backwardness is a developed knowledge generation system based on effective national education and powerful scientific research and development. Therefore, in order to make an innovative breakthrough, Ukraine must justify and implement the concept of educational and scientific priority, which means that the processes of creating and distributing the products of science and education as key drivers of the balanced development of society, economy, and man must receive exclusive state protection**.**

Conclusions and prospects for the development. It was concluded that the priority direction of scientific policy should be the development, adoption and implementation of decisions aimed at preserving and developing the intellectual potential of personnel, ensuring its vital activity, establishing order and procedures that determine the most effective use of human resources. The goal of the modernization of science in Ukraine should be the creation of a model of the scientific process in which the best domestic and foreign traditions would be optimally combined. Important importance in this process, in particular, the creation of dignified, proper, safe and healthy working conditions for scientific workers, the appropriate material and technical base, participation in international projects, and most importantly ensuring fair, decent remuneration. Since the policy of low wages in the scientific field leads to scientists looking for work in other types of economic activity with a higher level of remuneration, as well as migration abroad. It was established that decent remuneration for the work of the scientific potential of the state should have the following features: the salary level meets world standards; fair wages; salary corresponds to the quantity and quality of work; wages are paid on time.

Key words: salary, justice, decent working conditions, scientific worker, national legislation, research infrastructure.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Вапнярчук Н. М. Забезпечення гідних умов та оплати праці для науковців – шлях до відродження престижу науки. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 34–39.

БРЕДІХІНА ВІКТОРІЯ ЛЕОНІДІВНА
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-7983-1098

УДК 349.6
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-6

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ІНДУСТРІЇ 4.0 У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ[1]

Стаття присвячена науково-теоретичному і практичному аналізу проблем впровадження та застосування технологій Індустрії 4.0 у сферу правового регулювання природокористування та охорони довкілля. Автором проаналізовані основні нормативно-правові акти загального стратегічного, програмного та галузевого рівнів у зазначеній сфері. Виокремлені основні напрями впровадження цифровізації та інших технологій Індустрії 4.0, зокрема, формування екологічної, в тому числі й кліматичної, політики держави; здійснення господарської діяльності з використанням природних ресурсів; управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища.

Досліджуються особливості правового регулювання впровадження цифрових технологій у різні сфери використання природних ресурсів та охорони довкілля, зокрема надрокористування, лісокористування, проведення оцінки впливу на довкілля, екологічного моніторингу та обліку природних ресурсів.

Визначені та проаналізовані цілі та значення цифрової трансформації системи управління природокористуванням, як-то: дебюрократизація ведення господарської діяльності, спрощення дозвільної системи та прямої доступності до державних реєстрів; подолання корупційних схем у сфері розподілу природних ресурсів та попередження відповідних ризиків; досягнення прозорості надання природних ресурсів у користування для ведення господарської діяльності; спрощення процедур фіксації виникнення або припинення права природокористування.

Висвітлені переваги та ризики використання цифрових технологій у різних галузях виробництва, здійснення господарської діяльності, регулювання екологічних відносин.

Ключові слова: Індустрія 4.0, цифровізація, використання природних ресурсів у господарській діяльності, охорона довкілля, оптимізація управління природокористуванням.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку України на тлі загальних процесів глобалізації та суспільної трансформації обумовлює пріоритетність збереження довкілля, раціонального та відповідального використання природних ресурсів в процесі господарської діяльності, впровадження для цього енерго-, ресурсозберігаючих та інших інноваційних технологій у виробництво. Це особливо актуально в умовах збройної агресії РФ проти України, яка спричиняє тяжкі руйнівні наслідки для економіки та природно-ресурсного потенціалу нашої країни. Зазначені обставини потребують від України підвищення адаптивних можливостей національної економіки та суспільного розвитку до змін клімату, ефективного реагування на сучасні продовольчі, ресурсоспоживні виклики, а відповідно й удосконалення процесу управління природними ресурсами, що використовуються під час здійснення господарської діяльності.

Сьогодні державна екологічна політика інтегрується у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України і навпаки, деякі інноваційні економічні рішення успішно застосовуються в процесі організаційно-правового регулювання господарських та екологічних суспільних відносин. Відтак, сучасні процеси трансформації

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120u104783, 2023 р.

 © Бредіхіна В. Л., 2023

суспільства потребують адекватного політичного, організаційного, економічного та правового реагування на зміну соціально-економічних та духовних чинників, появу нових тенденцій розвитку, а отже й нових об'єктів правового регулювання та факторів, що на них впливають, виникнення підстав для можливих перетинів між усталеними галузями економіки і права або їх конвергенції [1].

Так, на сучасному етапі для реалізації стратегічних цілей та напрямів державної екологічної політики особливо виокремлені такі заходи: усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища; стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій, зокрема екологічної модернізації промислових підприємств; упровадження технологій електронного урядування в екологічній сфері та ін. [2]. Удосконалення та розвиток державної системи управління охороною довкілля та використанням природних ресурсів передбачається здійснювати, зокрема, через забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень; створення відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних та їх кіберзахисту; застосування електронного інформування та медіа комунікацій в екологічній сфері тощо. Отже, екологічна сфера в сучасних умовах суспільного розвитку стає однією з площадок для впровадження інноваційних, інформаційних технологій, зокрема, цифровізації багатьох технологічних або організаційних процесів, що супроводжують регулювання екологічних та дотичних до них економічних відносин.

Водночас розвиток цифрової економіки та розбудова ефективної цифрової сервісної держави та компактних державних інститутів сьогодні визнані одними із орієнтирів, принципів та цінностей в економічній політиці та драйверів економічного зростання України. Інтеграція цифрових технологій у процеси виробництва або цифровізація промисловості, є пріоритетом державної промислової політики. На цій основі в сучасних умовах особливої актуальності набуває впровадження технологій Індустрії 4.0 – оновленої концепції "розумного виробництва", що ототожнюється з "четвертою промисловою революцією" та появою кіберфізичних систем.

Використання цифрових та інших технологій Індустрії 4.0 в економічній та екологічних сферах може сприяти одночасно «зеленій» та цифровій трансформації, передбаченій Європейським зеленим курсом та Планом повоєнного відновлення України, а отже потребує свого наукового осмислення та теоретико-методологічного обґрунтування.

Метою статті є дослідження правових проблем та особливостей правового забезпечення впровадження технологій Індустрії 4.0, зокрема, цифровізації, автоматизації, штучного інтелекту тощо у сферу природокористування та охорони довкілля; з цією метою – аналіз основних програмних, стратегічних документів та інших законодавчих актів, що регулюють зазначені питання, а також формулювання науково-теоретичних та практичних висновків і пропозицій щодо можливих шляхів удосконалення відповідного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання впровадження технологій Індустрії 4.0 у сферу використання природних ресурсів та охорони довкілля є достатньо новими та ще малодослідженими у національній правовій науці. Втім, деякі з них вже знайшли свій відбиток у наукових працях серед галузей економіки, господарського, екологічного, земельного та аграрного права. Зокрема, цифровізація регулювання зазначених суспільних відносин стала предметом наукової уваги таких вчених, як Н. Малишева, О. Вінник, І. Максимова, В. Куриляк, О. Борзенко, К. Єфремова, М. Хаустова, К. Маркевич, С. Романко, В. Сидор, О. Лозо, О. Оніщеко та інші. Так, науковцями були досліджені правові проблеми цифровізації у сфері екології у співвідношенні з відповідними процесами в економічній сфері, в еколого-правовій політиці України та інших держав у сфері зміни клімату; проаналізована роль штучного інтелекту та інших цифрових технологій у вирішенні проблем зміни клімату; визначені шляхи імплементації європейської політики впровадження цифрових технологій тощо. Водночас актуальними залишаються питання правового регулювання впровадження цифровізації у сферу використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища в процесі здійснення господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні цифровізація отримує глобальне поширення не тільки як важливий елемент сталого розвитку сучасної економіки, а й новий інструмент трансформації всього світового суспільства. А такі технології як Інтернет речей (Internet of Things – IoT), штучний інтелект (Artificial intelligence – AI), аналітика великих даних (Big Data), хмарні обчислення (Cloud computing), онлайн-платформи, 3D-друк, доповнена реальність та інші компоненти концепції Індустрії 4.0, можуть стати ефективними інструментами досягнення Глобальних Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), визначених ООН як таких, що мають бути досягнуті до 2030 року [3, с. 10].

При цьому передбачається, що у розпорядженні кожної країни можуть бути різні підходи, стратегії, моделі та інструменти, які вона може застосовувати

для забезпечення сталого розвитку з урахуванням своїх національних умов і пріоритетів. Враховуючі наявність об'єктивної економіко-екологічної взаємодії в процесі цифровізації, вчені припускають, що саме цей інструмент може претендувати сьогодні на роль фактора знаходження оптимального балансу економіки та екології в процесі суспільного розвитку [4, с. 243]. Втім дане питання потребує свого детального дослідження з метою визначення як переваг цифровізації, так і можливих ризиків її впровадження в економічну та в екологічну (природоресурсну) сфери.

Зазначимо, що нормативно-правовий поштовх до діджитал-розвитку в Україні дали декілька законодавчих, стратегічних, політико-програмних документів, серед яких можна назвати Закони України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2011 р.), «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017 р.), «Про національну програму інформатизації» (2022 р.), а також схвалені Кабінетом Міністрів України Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 - 2020 роки (2018 р.), Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (2020 р.), Національну економічну стратегію України на період до 2030 року (2021 р.) та інші законодавчі акти, що стосуються основних напрямів інноваційного розвитку нашої держави.

Основою для впровадження цифрових та інших технологій Індустрії 4.0. в економічну та інші сфери суспільного буття стала Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (далі – Концепція), якою було передбачено створення ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формуванні потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг серед українських секторів промисловості, сфер життєдіяльності, бізнесу та суспільства для їх ефективності, конкурентоздатності та національного розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та благополуччя населення [5]. Відштовхуючись від класичного розуміння поняття "цифрової економіки", як діяльності, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) числові або текстові дані, Концепція визначає, що така економіка має базуватися на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких на сучасному етапі впливають на традиційні економічні відносини, трансформуючи їх від таких, що споживають ресурси, до тих, що їх створюють. Тому перевага української промисловості та виробництва у світовій економіці має спиратися, зокрема. на якісне управління виробничими процесами та ефективне використання ресурсів, в тому числі, й природних.

На цьому підґрунті Концепцією були сформульовані основні принципи цифровізації, дотримання яких є визначальним для створення, реалізації та користування перевагами, що надають цифрові технології. Один із них передбачає підвищення якості надання послуг із захисту навколишнього природного середовища і управління природокористуванням, в тому числі й у сфері господарської діяльності з використанням природних ресурсів та державного управління з охорони довкілля. Тим самим серед напрямків цифрового розвитку та першочергових проектів цифрових трансформацій національного масштабу Концепція виділила як важливу екологічну сферу, де впровадження цифрових технологій може мати значний потенціал для поліпшення екологічної ситуації в Україні, скорочення промислових викидів, зменшення наслідків глобального потепління, адаптації до зміни клімату та ефективного управління природними ресурсами нашої держави.

У цьому напрямку були виділені як першочергові ініціативи: а) створення національної системи незалежного екологічного моніторингу та оцінки стану природних екосистем та атмосфери; б) створення електронних реєстрів природних ресурсів з метою забезпечення інформацією державних установ та громадян під час обговорення і прийняття рішень щодо управління використанням природних ресурсів, раннього попередження, швидкого реагування та відновлення у разі настання надзвичайних ситуацій; в) створення аналітичної системи, інтегрованої в європейську онлайн-систему спільної екологічної інфраструктури (Shared Ecology Infrastructure System) з метою аналізу короткострокових і довгострокових тенденцій до змін біорізноманіття, забруднення довкілля, погодних умов та розвитку екосистем, а також для планування заходів щодо запобігання шкідливим змінам; г) стимулювання створення громадськістю та бізнесом цифрових мобільних додатків екологічного "патрулювання" природних ресурсів з можливістю оповіщення правоохоронних органів щодо протиправної діяльності (забруднення, браконьєрство, вирубка дерев, нелегальні сміттєзвалища) [5].

Водночас Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України 2 грудня 2020 р. № 1556-р [6], яка мала б бути логічним і послідовним продовженням вищезгаданої Концепції цифровізації, виділяючи пріоритетні сфери реалізації завдань державної політики розвитку галузі штучного інтелекту (такі, наприклад, як освіта і професійне навчання, економіка, публічне управління, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, правове регулювання та етика, правосуддя), на жаль, залишила поза увагою екологічну складову. Проте, екологічний напрям, в якому

можна б було досягти розвитку та використовувати технології штучного інтелекту, вкрай важливий та перспективний. Як зазначається у наукових дослідженнях, інформаційні технології (у тому числі штучний інтелект) при екологічно виваженому використанні безсумнівно можуть мати позитивний вплив на модернізацію сфери використання природних ресурсів та зменшенню негативного впливу господарської діяльності на стан довкілля [7, с. 210].

За думкою зарубіжних аналітиків, технології Індустрії 4.0, зокрема, штучний інтелект (AI) та концепція Інтернету речей (IoT) можуть бути застосовані, наприклад, при управлінні екологічними ризиками, кризовими та надзвичайними ситуаціями шляхом віддаленої взаємодії з різними, в тому числі небезпечними об'єктами, датчиками моніторингу довкілля та окремих його систем, транспортними засобами, камерами спостереження тощо [8, с.1]. Методи, що використовуються на базі IoT, дозволяють оптимізувати багато технологічно важких процесів, які супроводжують, наприклад, управління відходами, викидами в атмосферу тощо. До того ж, сьогодні світові економічні запити та виклики охоплюють вимоги щодо зведення фактично до нуля втрат часу, смертельних (летальних) наслідків та фінансових втрат, які необхідні компаніям для залучення малих та великих контрактів за допомогою удосконалених процедур охорони праці, техногенної безпеки та охорони довкілля. В сучасних умовах це є фундаментальною вимогою для запуску або завершення будь-якого промислового проєкту незалежно від його масштабу.

Варто зазначити, що в науковій літературі відмічаються також випадки успішного застосування технологій Індустрії 4.0 і у сфері господарської діяльності з використанням природних ресурсів, зокрема, сфері надрокористування. Так, за рахунок впровадження нових технологій, таких як автоматизація, електрифікація та цифровізація здійснюється підвищення ефективності виробництва, зниження впливу видобутку корисних копалин на довкілля та забезпечується економія витрат. На думку фахівців, використання автоматизації та дистанційного управління в гірничодобувній промисловості зумовлено міркуваннями продуктивності, здоров'я та безпеки, що також позитивно впливає на екологічні показники. Широке використання сенсорних технологій гарантує, що гірничодобувні підприємства більш ефективно проводять моніторинг викидів, відстеження якості води та повітря та мінімізацію енергоспоживання. Завдяки використанню цифрових датчиків гірничодобувні компанії мають у своєму розпорядженні набагато більше даних [7, с. 209].

Принагідно зазначимо, що в глобальному вимірі використання штучного інтелекту та інших цифрових технологій набуває неабиякого поширення, передусім як ефективний інструмент вирішення багатьох екологічних, в тому числі й кліматичних проблем. За науковими даними, AI може передбачити, наприклад, зміни клімату та надавати точні глобальні та індивідуальні звіти про погоду, охоплюючи величезні виклики, зокрема такі, як прогнозування ураганів, повеней, посух, їх соціальні та економічні наслідки, здійснювати моделювання минулої та майбутньої кліматичних ситуацій. Використання штучного інтелекту також може сприяти вдосконаленню енергоефективності будівель та оптимізації енергетичного споживання, що важливо для кліматичного контролю. Таким чином, AI відкриває деякі нові можливості для розуміння і обробки величезного масиву даних, отриманих від багатьох компонентів моделювання клімату [9, с. 112-114].

У цьому зв'язку в науковій літературі діджиталізацію пропонують розглядати крізь призму побудови кліматично нейтральної економіки та розвитку кліматичної політики, зокрема, в трьох вимірах: 1) як сукупність прикладних цифрових інструментів та технологій для забезпечення кліматичної нейтральності на рівні окремих індустрій та інституцій; 2) як процес оптимізації процесів зеленого переходу, інтеграції технологій у виробничий цикл з метою зростання його екологічності, продуктивності та енергоефективності; 3) як вимір глобального інформаційного середовища, яке охоплює широке коло стейкхолдерів: громадськості, влади, бізнесу, профільних експертів, науковців, освітян задля спільної розробки та формування інструментів кліматичної політики. Даний підхід, на думку науковців, має забезпечити ширше розуміння та підтримку кліматично орієнтованих програм усіма гравцями міжнародного економічного простору [10, с. 106-107].

Зазначимо також, що цифровізація відкриває додаткові технічні можливості та розширює коло інструментів для підтримання «зеленого» переходу, оголошеного в рамках Європейського зеленого курсу. «Зелена» та цифрова трансформації є супутніми та взаємовпливовими сторонами сучасного процесу сталого розвитку. Як зазначають вчені, «зелений» перехід сучасної економіки відбувається на тлі всеохопного мейнстріму цифрової трансформації суспільства, що надає підстави для дослідження можливостей діджиталізації не тільки як фактора індустріально-технологічного розвитку, а й як інструменту посилення ефективності кліматичних політик [10, с. 96-97].

Зазначені акценти та напрями впровадження цифровізації та інших технологій Індустрії 4.0 в сучасні економічну та екологічну політики держав (як країн-членів ЄС, так і країн-партнерів), особливо в умовах «зеленого» переходу, формують суттєві виклики та одночасно й нові шанси для України через

необхідність високотехнологічної трансформації національної економіки у бік зменшення ресурсозалежності та енергоємності здійснення господарської діяльності.

У цьому зв'язку варто відмітити, що визначення на державному концептуальному рівні загальних засад розвитку і впровадження діджиталізації на сучасному етапі поступово знаходить своє відбиття й безпосередньо в національному екологічному законодавстві. І хоча правове регулювання використання цифрових технологій в екологічній сфері знаходиться лише в зародковому стані, а технології AI в цій царині поки що використовуються в тестовому режимі, все ж можемо констатувати, що процес застосування цифровізації як інструменту регулювання екологічних відносин вже активно розпочався. Особливо законодавчі зміни щодо діджиталізації деяких процесів та послуг торкнулись сфери управління використанням природних ресурсів в процесі господарської та іншої діяльності, охорони довкілля, екологічного контролю та нагляду, дозвільної та договірної систем, оцінки впливу на довкілля. Зокрема, це проявилось через розробку та застосування найкращих доступних технологій та методів управління, як найбільш ефективних з точки зору захисту довкілля, збереження природних ресурсів, так і оптимальних для здійснення господарської діяльності в умовах «зеленої» модернізації економіки країни; створення інформаційно-аналітичної системи, через яку забезпечується доступ до екологічної інформації та її мережі; запровадження е-кабінетів для суб'єктів господарювання, що використовують у своїй діяльності природні ресурси, або здійснюють викиди та скиди у навколишнє природне середовище тощо. Прикладом успішного застосування цифровізації екологічних процедур у царині управління природокористуванням та охороною довкілля є створена на базі Міндовкілля України Єдина екологічна платформа "ЕкоСистема", яка має інтегрувати в собі усі галузеві інформаційні ресурси [11].

Серед основних завдань застосування цифрових сервісів у сфері господарського природокористування можна виділити наступні: забезпечення можливості вільного доступу до інформації про стан довкілля та його ресурсів; підвищення прозорості прийняття управлінських рішень та впровадження ефективного механізму запобігання корупції і посилення громадського контролю за використанням природних ресурсів; забезпечення прозорого, рівного та швидкого доступу до послуг у сфері охорони навколишнього природного середовища; систематизація та переведення у цифровий формат екологічної інформації, її охорона та захист, а також можливість її створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення з метою, оперативного реагування на зміни у довкіллі, прогнозування, звітності та планування як безпосередньо самої господарської діяльності, так і можливих ресурсо- або енергозберігаючих заходів тощо. Вбачається, що запровадження системи електронного врядування та автоматизованих інформаційних систем екологічних даних значно посилить прозорість, оперативність та якість прийняття управлінських рішень, зокрема, щодо ведення господарської діяльності з використанням природних ресурсів, фіксації її впливу на навколишнє природне середовище, дотримання екологічних прав громадян та дебюрократизації процесу екологічного господарювання. А впровадження концепції цифрових робочих місць сприятиме перетворенню робочих місць державних службовців та чиновників у цифрові робочі місця, що є суттєвим чинником протидії корупції.

Висновки. Досліджуючи питання впровадження технологій Індустрії 4.0 у сферу використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, слід зазначити, що це вкрай динамічний та всеосяжний процес, який розвивається та охоплює все більше галузей господарської діяльності, права та суспільного життя. Втім, ще потребують наукової та законодавчої уваги такі сфери, як забезпечення екологічної та еколого-ресурсної безпеки, реагування на надзвичайні ситуації та забезпечення цивільного захисту, управління відходами, адаптація до змін клімату та формування кліматичної політики, сільське господарство та інші напрями, де наразі існують значні можливості та резерви застосування діджитал технологій та цифрових засобів для забезпечення сталого розвитку.

Україна в умовах сьогодення, з огляду на її євроінтеграційні прагнення, перспективи посилення економічного та екологічного партнерства с ЄС та необхідність пошуку шляхів повоєнного відновлення та «зеленої», кліматично нейтральної трансформації економіки країни, успішно впроваджує цифровізацію, автоматизацію та інші технології Індустрії 4.0. Можна констатувати, що запровадження цифровізації як інноваційного інструменту для оптимізації управління природокористуванням на сучасному етапі, безумовно, є кроком уперед на шляху до прийняття європейських цінностей та стандартів, зокрема щодо прозорості та спрощення ведення господарської діяльності із використанням природних ресурсів, подолання корупційних схем у цій царині. Існує і вже доведено багато переваг використання цифрових технологій. Це, зокрема, ефективність дії, економія часу, осучаснення (модернізація) процесів, зручність у використанні, прозорість (доступ громадськості, суб'єктів господарювання та органів управління до певних видів необхідної інформації), швидкість обробки даних, прискорення та спрощення

правових та організаційних процедур (дебюрократизація дозвільної або договірної систем).

Водночас не можна оцінювати впровадження цифровізації та інших дотичних новітніх технологій тільки з позицій їх переваг. Як зазначають науковці, наслідки їх використання можуть залежати від низки факторів: ступеня професійності та доброчесності користувачів такими технологіями; мети застосування; характеру усвідомлення наслідків застосування та можливості їх дослідження, прогнозування та напрацювання заходів щодо їх запобігання; пріоритету певних принципів цифровізації, що прийняті в державі та суспільстві, в тому числі й моральних; визначення місця та статусу цифровізації в системі державно-правового впливу – або так звана незалежність кіберпростору, або зважене, комплексне та контролююче організаційно-правове застосування таких технологій з дотриманням балансу між суспільно-корисними результатами цифровізації та мінімізацією пов'язаних з нею ризиків та їх наслідків [4, с. 241].

Крім того, деякі сумнівні моменти та негативні побічні ефекти відмічаються і щодо використання штучного інтелекту, які не завжди можна завчасно прогнозувати через його здатність до саморозвитку. Так, вчені констатують, наприклад, такі мінуси застосування AI: генерація певного обсягу викидів в атмосферу; енергоємність, затрата електроенергії; непрозорість поточних обчислень та інформації, проблема доступу до даних; проблема дотримання етичних принципів (відсутність конфіденційності та захисту безпеки особистих даних, відсутність ясності та відповідальності рішень); проблеми свободи та вибору поведінки, загроза правам і свободам людини та ін. Тому легітимізація AI як нового рівня соціальної організації має передбачати безумовний контроль з боку суспільства з безперервною правовою та технічною корекцією створеної віртуальної реальності [9, с. 112-113, 117].

Отже, процес впровадження цифрових технологій в будь-яку сферу, зокрема й екологічну, має бути контрольованим, збалансованим, економічно ефективним, екологічно та енергетично виваженим та безпечним для суспільства і держави. Для цього необхідна цілісна система нормативно-правового регулювання, яка б містила загальні стратегічні установки та пріоритети, єдиний понятійно-категоріальний апарат, основоположні принципи та правила впровадження діджитал технологій, заходи щодо їх кіберзахисту, визначення пріоритетних сфер їх впровадження, встановлення прав, відповідальності за можливі негативні наслідки та порядок відшкодування шкоди на випадок її завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bredikhina V, Zadykhaylo D. Convergence of Environmental and Economic Law in the Sphere of Environmental Protection and Natural Resource Management in Ukraine. *Grassroots Journal of Natural Resources.* 2022. № 5(1). P. 1-16. DOI: https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.050101.
2. Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02. 2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.
3. Шляхи імплементації європейської політики впровадження цифрових технологій : монографія / [К. В. Єфремова, О. В. Шаповалова, М. Г. Хаустова та ін.]; за ред. К. В. Єфремової. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 272 с.
4. Малишева Н. Р., Вінник О. М. Екологія, економіка, цифровізація: правові проблеми взаємодії. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 2. С. 238-260.
5. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки: схвалена Розпорядженням КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р.
6. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : схвалено розпорядженням КМУ від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. (зі змінами) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.
7. Єрмолаєва Т. В., Лозо О. В. Актуальні напрями еколого-правової політики у сфері видобування надр. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 7. С. 207-211. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/46.
8. He Y., He J., Wen N. The challenges of IoT-based applications in high-risk environments, health and safety industries in the Industry 4.0 era using decision-making approach. *Journal of Innovation and Knowledge*. 2023.Vol. 8. Iss. 21. 100347. P.1. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100347.
9. Lozo O., Onishchenko O. The Potential Role of the Artificial Intelligence in Combating Climate Change and Natural Resources Management: Political, Legal and Ethical Challenges. *Grassroots Journal of Natural Resources.* 2021. Vol. 4. Iss. 3. P. 111-131. DOI: https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.040310.
10. Максимова І. Інтеграція кліматичних політик України та ЄС засадах діджиталізації. Журнал європейської економіки. 2023. Т. 22. № 1. С. 94-110. URL: http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1639.

11. Про Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема» : затверджено Постановою КМУ від 11 жовтня 2021 р. № 1065 (із змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2021-%D0%BF#Text.

REFERENCES

1. Bredikhina, V & Zadykhaylo, D. (2022). Convergence of Environmental and Economic Law in the Sphere of Environmental Protection and Natural Resource Management in Ukraine. *Grassroots Journal of Natural Resources, 5*(1), 1-16. DOI: https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.050101.
2. Law of Ukraine on the basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030, No. 2697-VIII (2019, February 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text [in Ukrainian].
3. Yefremova, K. V., Shapovalova, O. V. & Khaustova, M. H. et al. (2022). *Ways to implement European policy implementation of digital technologies*. Yefremova K. V. (Ed.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Malysheva N. R. & Vinnyk O. M. (2022). Ecology, economics, digitalization: legal problems of interaction. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, Vol. 29, No. 2, 238–260 [in Ukrainian].
5. Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018-2020: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 67-r (2018, January 17) (as amended). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p [in Ukrainian].
6. The concept of development of artificial intelligence in Ukraine: approved by the CMU decree, No. 1556-p. (2020, December 2). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].
7. Yermolaieva, T. V. & Lozo, O. V. (2022). Current directions of ecological and legal policy in the field of subsoil extraction. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, *7*, 207–211. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/46 [in Ukrainian].
8. He, Y., He, J. & Wen, N. (2023). The challenges of IoT-based applications in high-risk environments, health and safety industries in the Industry 4.0 era using decision-making approach. *Journal of Innovation and Knowledge*, Vol. 8, Iss. 21, 100347. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100347.
9. Lozo O., Onishchenko O. (2021). The Potential Role of the Artificial Intelligence in Combating Climate Change and Natural Resources Management: Political, Legal and Ethical Challenges. *Grassroots Journal of Natural Resources,* Vol. 4, Iss. 3, 111–131. DOI: https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.040310.
10. Maksymova, I. (2023). Integration of climate policies of Ukraine and the EU principles of digitalization. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky, 22*, 1, 94–110. Retrieved from: http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1639 [in Ukrainian].
11. On the Unified Environmental Platform «Ecosystem»: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution, No. 1065 (2021, October 11) (as amended). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

BREDIKHINA VIKTORIIA

PhD in Law, Associate professor at the Department of Environmental Law of the Yaroslav Mudryi National Law University, Senior researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

LEGAL SUPPORT OF THE USE OF INDUSTRY 4.0 TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Problem setting. The European integration vector of Ukraine's development amidst the overall globalization and social transformation determines the priority of environmental protection, rational and responsible use of natural resources, and the implementation of energy-, resource-saving and other innovative technologies into production. This is particularly important during Russia's armed aggression against Ukraine resulting in grave devastating consequences for our country's economy and natural resource potential. These circumstances require Ukraine to increase the adaptive capabilities of the national economy and social development to climate change, to respond effectively to current food and resource consumption challenges, and, thus, to improve the management of natural resources used in the economic activity.

According to the state program documents, the improvement and development of the state system of environmental protection and management is to be carried out, in particular, by providing scientific, information and innovative support for the management decision-making process, by establishing corresponding environmental information resources, systems, databases and their cyber defense, by using electronic information and media communications in the environmental field.

Under the current conditions of social development, the environmental field is becoming one of the platforms for the implementation of innovative Industry 4.0 technologies – digitalization and automation of many technological and organizational processes, the usage of artificial intelligence, the Internet of things etc. accompanying the regulation of environmental and adjacent economic relations. These recent development tendencies require scientific substantiation and an adequate political, organizational, economic and legal response.

Analysis of recent researches and publications. The issues of the implementation of Industry 4.0 technologies in the field of environmental management and protection are quite recent and still poorly researched within the national legal science. Nevertheless, some of them have already been explored in the scientific works among the economic fields, environmental, economic, land and agrarian law. In particular, the digitalization of regulation of these social relations has become the scientific focus of such scholars as N. Malysheva, O. Vinnyk, I. Maksymova, V. Kurylyak, K. Yefremova, M. Khaustova, K. Markevych, S. Romanko, V. Sydor, O. Lozo, O. Onishchenko and others. Thus, the scholars have studied the legal issues of digitalization in the environmental field in correlation with the corresponding economic processes, in the environmental and legal policy of Ukraine and other states regarding climate change, have analyzed the role of artificial intelligence and other digital technologies in addressing climate change, have determined ways of implementing the European digital policy etc. At the same time, the legal regulation of implementing digitalization in the field of environmental management and protection in the course of economic activity remains relevant.

Purpose of research is to study the legal issues and features of legal support for the implementation of Industry 4.0 technologies, in particular, digitalization, automation, artificial intelligence etc. in the field of natural resource management and environmental protection; for this purpose, it also includes analyzing the main program and strategic documents and other legislative acts regulating these issues as well as drawing scientific, theoretical and practical conclusions and formulating potential ways of improving the corresponding legislation.

Article's main body. The article deals with the scientific, theoretical and practical analysis of the implementation and application of Industry 4.0 technologies in the field of legal regulation of natural resource management and environmental protection. Author has analyzed the main legislative acts of general strategic, program and industry levels in this field. The article singles out the main directions of implementing digitalization and other Industry 4.0 technologies, in particular, formulating the environmental and climate state policy, carrying out the economic activity using natural resources, their management and environmental protection.

The article examines the features of legal regulation of implementing the digital technologies into various fields of natural resource management and environmental protection, in particular, subsoil and forest use, environmental impact assessment, environmental monitoring and natural resources record.

The goals and the role of digital transformation of the environmental management system, such as de-bureaucratization of the economic activity, simplification of the permit system and direct access to state registers, fight against corruption in the field of natural resources distribution and prevention of corresponding risks, achievement of transparency in providing natural resources for use in economic activity, simplification of recording procedures for arising or termination of the natural resource management right have been determined and analyzed.

Conclusions and prospects for the development. The implementation of digitalization in the environmental management and protection is a highly dynamic and comprehensive process that is developing and covering more and more fields of economy, economic, law and public life. Nowadays, Ukraine is successfully implementing digitalization and other Industry 4.0 technologies considering its European integration commitment, prospects of strengthening economic and environmental partnership with the EU, and the need to find ways of post-war restoration and climate-neutral green transformation of the state economy.

The implementation of digitalization as an innovative tool for the natural resource management optimization at the current stage is undoubtedly a step forward towards the adoption of European values and standards, including transparency and simplification of economic activity using natural resources, and fight against corruption in this field.

However, there are still fields that require scientific and legislative attention from the perspective of sustainable development and have significant opportunities and reserves for the use of digital technologies and tools, such as environmental and ecological resources security, emergency response and civil protection, waste management, adaption to climate change and climate policy establishment, agriculture and other areas.

Many benefits of digital technologies in various production sectors, economic activity, and regulation of environmental relations have been proved. These include, in particular, efficiency, time saving, modernization, convenience, transparency (access of the public, entities and management bodies to certain types of necessary information), acceleration and simplification of legal and organizational procedures (de-bureaucratization of permit and contractual systems).

At the same time, the implementation of digital technologies into any field, including environmental, should be controlled, balanced, cost-effective, environmentally and energetically efficient, and safe for society.

Key words: Industry 4.0, digitalization, the use of natural resources in economic activity, environmental protection, optimization of natural resource management.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Бредіхіна В. Л. Правове забезпечення використання технологій індустрії 4.0. у сфері природокористування та охорони довкілля. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 40–48.

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

ЗАМАХІН АНДРІЙ ЛЕОНІДОВИЧ
кандидат юридичних наук, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
ORCID 0009-0000-9270-6278

УДК 343.77(477)(043.5)
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-7

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ НЕПОДАННЯ СУБ'ЄКТОМ ДЕКЛАРУВАННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ОСОБИ, УПОВНОВАЖЕНОЇ НА ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ АБО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню ознак об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366^3 КК). Неподання декларації може вчинятися лише у формі бездіяльності. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за бездіяльність є наявність у особи обов'язку діяти певним чином та наявність у даних конкретних умовах реальної можливості діяти в такий спосіб, тобто відсутність поважних причин невиконання обов'язку. Обов'язок окремих суб'єктів подавати декларації передбачений Законом України «Про запобігання корупції». Вичерпний перелік поважних причин неподання декларації не передбачений законодавством, оскільки все розмаїття поважних причин апріорі неможливо перелічити.

Встановлення окремих ознак об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366^3 КК) ускладнене у зв'язку з наявністю проблем з відмежуванням даної норми від ст. 172^6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю». Відповідно до ч. 2 ст. 51^2 Закону України «Про запобігання корупції», якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, Національне агентство письмово повідомляє такого суб'єкта про факт неподання декларації, і суб'єкт декларування повинен протягом десяти днів з дня отримання такого повідомлення подати декларацію в порядку, визначеному частиною першою статті 45 цього Закону. Тому якщо суб'єкт декларування не подав у встановлені законом строки декларацію, то він повинен бути притягнутий до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172^6 КУпАП. Якщо ж після спливу десяти днів з дня отримання від НАЗК повідомлення про факт неподання декларації, суб'єкт не подасть її, то має наставати вже кримінальна відповідальність за ст. 366^3 КК. Тому для вирішення проблем з відмежуванням цих правопорушень слід законодавчо закріпити положення про те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366^3 КК, слід вважати закінченим після спливу десяти днів з дня отримання повідомлення від НАЗК про необхідність подачі декларації. Одночасно у ст. 366^3 КК доцільно було б передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності, якщо особа до винесення вироку суду все ж таки подасть декларацію.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, об'єктивна сторона, бездіяльність, неподання декларації, несвоєчасне подання декларації, суб'єкт декларування.

Постановка проблеми. На перший погляд з'ясування змісту ознак об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366^3 КК) не викликає ніяких труднощів. Однак дійсно не було б жодних проблем у встановленні цих ознак, якби не наявність ст. 172^6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю», частиною 1 якої передбачено адміністративну відповідальність за несвоєчасне подання без

© Замахін А. Л., 2023

поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. У зв'язку із цим як в теорії кримінального права, так і на практиці виникла проблема розмежування цих правопорушень, що потребує виваженого та обґрунтованого підходу до її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з декларуванням своїх статків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, досліджували такі науковці, як В. В. Андрієшин, О. С. Бондаренко, Д. Ф. Волонець, Ю. В. Гродецький, О. О. Дудоров, З. А. Загиней, В. М. Киричко, І. І. Митрофанов, Д. М. Міських, М. І. Хавронюк, В. С. Щирська та ін. Проте багато дискусійних питань так і не знайшли свого остаточного вирішення.

Метою дослідження є встановлення особливостей об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366^3 КК) та відмежування його від порушення вимог фінансового контролю (ст. 172^6 КУпАП).

Виклад основного матеріалу. Закон про кримінальну відповідальність описує склад кримінального правопорушення передусім за ознаками його об'єктивної сторони. Це пояснюється тим, що під час учинення кримінального правопорушення найлегше встановити та зафіксувати його зовнішні ознаки, щоб надалі з'ясувати й інші елементи складу, оскільки виявлення кримінального правопорушення в першу чергу пов'язане з його об'єктивними ознаками [1, с. 101].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між ними, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення кримінального правопорушення. Усі ознаки об'єктивної сторони поділяються на дві групи: обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії або бездіяльності. Усі інші ознаки є факультативними, проте якщо вони прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно випливають з її змісту, то для даного конкретного складу кримінального правопорушення вони набувають значення обов'язкових [2, с. 134–135].

Статтею 366^3 КК України встановлено відповідальність за умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції». Як видно із наведеної диспозиції, законодавець в якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони передбачив лише діяння, тобто сформулював дане кримінальне правопорушення за ознаками формального складу.

Неподання декларації може вчинятися лише у формі *бездіяльності*. Бездіяльність є пасивною формою поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за бездіяльність є наявність у особи *обов'язку* діяти певним чином та наявність у даних конкретних умовах *реальної можливості* діяти в такий спосіб [2, с. 141–142].

Обов'язок окремих суб'єктів подавати декларації передбачений Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Також у особи повинні бути відсутні поважні причини виконати цей обов'язок, тобто має бути реальна можливість подати декларацію. Вичерпний перелік таких поважних причин наразі не передбачений законодавством. Хоча у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 червня 2017 року № 223-943/0/4-17 «Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією» зазначається, що під поважними причинами слід розуміти неможливість особи подати вчасно декларацію у зв'язку з хворобою, перебуванням особи на лікуванні, внаслідок стихійного лиха (повені, пожежі, землетрусу), технічних збоїв офіційного веб-сайту Національного агентства з питань запобігання корупції, витребуванням відомостей, необхідних для внесення в декларацію, перебуванням (триманням) під вартою тощо [3].

Як зауважив Д. Ф. Волонець, цей перелік не є вичерпним, оскільки все розмаїття поважних причин апріорі неможливо передбачити, однак він демонструє своєрідний напрямок думок, які є орієнтиром для суду [4, с. 154].

Розглянемо окремі наукові точки зору щодо розуміння поняття «неподання декларації».

На думку К. П. Задої, неподання декларації – це бездіяльність суб'єкта декларування, що полягає у послідовному невиконанні ним двох обов'язків: 1) обов'язку подати декларацію до НАЗК в установленому порядку у визначений законом строк; 2) а після цього – обов'язку подати декларацію протягом десяти днів із дня отримання повідомлення НАЗК про неподання декларації [5, с. 229].

Деякі науковці під неподанням декларації розуміють ухилення від подання декларації, тобто незаповнення її на офіційному сайті НАЗК через недодержання встановлених законодавством строків.

Неподанням декларації, на їх думку, є бездіяльністю, яка має місце після спливу десяти днів з моменту отримання суб'єктом декларування повідомлення від НАЗК про неподання декларації, за відсутності обставин, які перешкодили належному виконанню суб'єктом даного обов'язку [6, с. 872].

Як видно, диспозиція ст. 366^3 КК є бланкетною, тому для з'ясування її змісту слід звертатися до регулюючого законодавства. Основним нормативно-правовим актом, яким встановлено порядок подання декларацій, є Закон України «Про запобігання корупції». Стаття 45 зазначеного Закону виділяє три види декларацій: 1) щорічну; 2) у зв'язку з припиненням діяльності; 3) декларацію претендента на посаду [7].

Слід відразу відмітити, що відповідно до примітки до ст. 366^2 КК, кандидати на посаду не є суб'єктами досліджуваного кримінального правопорушення, тому відповідно неподання декларації претендента на посаду не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366^3 КК.

Статтею 45 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено, що щорічна декларація за попередній рік подається до 1 квітня, а декларація у зв'язку з припиненням діяльності – протягом 30 календарних днів з дня припинення відповідної діяльності [7].

На перший погляд здається, що встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366^3 КК, не викликає ніяких труднощів, а діяння буде вчинене у разі подання щорічної декларації – 1 квітня, а декларації у зв'язку з припиненням діяльності – після спливу 30 днів з дня припинення такої діяльності. Однак суб'єкт декларування може подати декларацію, приміром, через п'ять днів після закінчення строку її подання. Тоді мова буде йти про несвоєчасне подання декларації, а дії суб'єкта будуть підпадати під дію ст. 172^6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» та кваліфіковані за її ч. 1 як несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [8].

Як зауважив Д. М. Міськів, дана проблема справді має важливе значення, оскільки аналіз судової практики застосування положень зазначених статей свідчить про відсутність способів її вирішення [9, с. 122].

На нашу думку, дане питання може бути вирішене наступним чином. Так, відповідно до ч. 2 ст. 51^2 Закону України «Про запобігання корупції», якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, Національне агентство письмово повідомляє такого суб'єкта про факт неподання декларації, і суб'єкт декларування повинен протягом десяти днів з дня отримання такого повідомлення подати декларацію в порядку, визначеному частиною першою статті 45 цього Закону [7]. Тому можна зробити висновок, що якщо суб'єкт декларування не подав у встановлені законом строки декларацію, то він повинен бути притягнутий до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172^6 КУпАП. Якщо ж після спливу десяти днів з дня отримання від НАЗК повідомлення про факт неподання декларації, суб'єкт не подасть її, то має наставати вже кримінальна відповідальність за ст. 366^3 КК.

Проте на практиці суди як при вирішенні адміністративних, так і кримінальних проваджень, не завжди звертають увагу на те, чи отримувала особа повідомлення від НАЗК про неподання декларації. Прикладом подібної ситуації є наступна судова справа. Вироком Фрунзенського районного суду м. Харкова від 25 жовтня 2027 року особу було засуджено за ст. 366^1 КК (неподання декларації). При цьому суд зазначив, що «не надіслання НАЗК на адресу обвинуваченого повідомлення щодо не подачі декларації законодавство не пов'язує із настанням наслідків, тобто настання відповідальності за ст. 366^1 КК в умисному неподанні декларації, тільки після письмового повідомлення суб'єкта декларування, тому суд не приймає зазначені доводи обвинуваченого, як підставу для постановлення виправдувального вироку». Тобто судом було прямо відкинуто посилання обвинуваченої особи на те, що вона не отримала від НАЗК повідомлення про неподання декларації [10].

Тому питання розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за неподання декларації викликає ряд дискусій. На практиці може виникнути і ситуація, коли під час відкриття кримінального провадження чи навіть судового розгляду справи декларант все таки подасть декларацію і буде вимагати перекваліфікації його дій з кримінального правопорушення на адміністративне.

У зв'язку з цим деякі науковці пов'язують кваліфікацію таких дій з наявністю чи відсутністю декларації в Єдиному державному реєстрі в момент прийняття рішення по справі [11]. Таку позицію займають і більшість судів. Зважаючи на відсутність в теорії та на практиці єдиної позиції щодо вирішення даного питання, Д. Ф. Волонець пропонує викласти диспозицію ст. 366^3 КК в такій редакції: «Умисне неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо таке діяння було вчинено особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172^6 Кодексу України про адміністративні правопорушення, або ж особою, раніше судимою за злочин, передбачений статтями 366^2 або (та) 366^3

цього Кодексу». На думку автора, подібна поведінка особи свідчить про її стійку антисоціальну спрямованість, а тому має каратися саме кримінально-правовими методами [4, с. 159].

Однак, на нашу думку, такі зміни не вирішать існуючу проблему. По-перше, така ситуація буде порушенням принципу «non bis in idem» (заборони притягнення до відповідальності чи покарання двічі за одне і те ж діяння). По-друге, не зовсім зрозуміло через який саме час протягом року після притягнення особи до адміністративної відповідальності слід відкривати кримінальне провадження за ст. 366[3] КК.

Д. М. Міськів взагалі вважає, що покарання за неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, має бути, але не кримінальне. На його думку, встановлення адміністративної відповідальності за умисне неподання декларації поряд із вказівкою в Законі «Про запобігання корупції» на те, що складання адміністративного протоколу за правопорушення, пов'язане з корупцією, тягне звільнення із займаної посади, видається достатнім засобом реагування держави на подібні факти. Дана пропозиція забезпечить гуманізацію відповідальності за такі діяння та усуне проблему в розмежуванні умисного неподання декларації від її несвоєчасного подання, оскільки не буде потреби в останній формі [9, с. 122].

На наше переконання, кримінальна відповідальність за неподання декларації все ж таки має бути. При цьому закінченим кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366[3] КК, слід вважати після спливу десяти днів з дня отримання повідомлення від НАЗК про необхідність подачі декларації. Дане положення слід закріпити законодавчо. Одночасно у ст. 366[3] КК доцільно було б передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності, якщо особа до винесення вироку суду все ж таки подасть декларацію.

Висновки. Неподання декларації може вчинятися лише у формі бездіяльності. Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за бездіяльність є наявність у особи обов'язку діяти певним чином та наявність у даних конкретних умовах реальної можливості діяти в такий спосіб, тобто відсутність поважних причин невиконання обов'язку. Обов'язок окремих суб'єктів подавати декларації передбачений Законом України «Про запобігання корупції». Вичерпний перелік поважних причин неподання декларації не передбачений законодавством, оскільки все розмаїття поважних причин апріорі неможливо перелічити.

Встановлення окремих ознак об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366[3] КК) ускладнене у зв'язку з наявністю проблем з відмежуванням даної норми від ст. 172[6] КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю». Вирішити дане питання можливо законодавчо закріпивши положення про те, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 366[3] КК, слід вважати закінченим після спливу десяти днів з дня отримання повідомлення від НАЗК про необхідність подачі декларації. Одночасно у ст. 366[3] КК доцільно було б передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності, якщо особа до винесення вироку суду все ж таки подасть декларацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ус О.В. Кваліфікація злочину за ознаками об'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 101–106 URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33843.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
3. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 червня 2017 р. № 223-943/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/files/Golovam_apeliacijnih_sudiv_vid_2205_2017.pdf.
4. Волонець Д. Ф. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 (081 Право). Київ, 2021. 229 с.
5. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

9. Міських Д. М. Аналіз ознак об'єктивної сторони складу декларування недостовірної інформації. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал.* Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. Вип. 3 (9). С. 119–123.
10. Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 25.10.2017 р., судова справа № 645/2465/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/69846895.
11. Михайленко Д. Г. Взаємодія елементів деліктного законодавства для забезпечення антикорупційного фінансового контролю. *Судова та слідча практика в Україні.* 2017. № 4. С. 24–37.

REFERENCES

1. Us, O.V. (2017). Qualification of the crime on the grounds of the objective side of the crime. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Vol. 3, Issue. 47, 101–106 Retrieved from: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33843 [in Ukrainian].
2. Tatsii, V.Ya. Borysov, V.I. & Tiutiuhin, V.I. (Eds.). (2020). *Criminal law of Ukraine. General part*. Kharkiv: Pravo, [in Ukrainian].
3. On administrative liability for individual offenses related to corruption: letter of the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases of June 22, 2017, No. 223-943/0/4-17. Retrieved from: https://zib.com.ua/files/Golovam_apeliacijnih_sudiv_vid_2205_2017.pdf [in Ukrainian].
4. Volonets, D.F. (2021). Criminal liability for declaring false information: *Candiate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Khavroniuk, M.I. (Ed.). (2019). *Corruption schemes: their criminal qualification and pre-trial investigation*. Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].
6. Azarov, D.C., Hryshchuk, V.K., Savchenko, A.V. et al. (2016). *Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine.* Dzhuzha, O.M. Savchenko, A.V. & Cherniei, V.V. (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. On Prevention of Corruption: Law of Ukraine, No. 1700-VII (2014, October 14). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text [in Ukrainian].
8. Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine, No. 8073-X (1984, December 7). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].
9. Miskiv, D.M. (2020). Analysis of the features of the objective side of the composition of the declaration of false information. *Sotsialno-pravovi studii: naukovo-analitychnyi zhurnal*, *3*(9), 119–123 [in Ukrainian].
10. Verdict of the Frunzensky District Court of Kharkiv dated October 25, 2017, court case № 645/2465/17. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/69846895 [in Ukrainian].
11. Mykhailenko, D.H. (2017). Interaction of elements of tort legislation to ensure anti -corruption financial control. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini*, *4*, 24–37 [in Ukrainian].

ZAMAKHIN ANDRII

PhD in Law, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

PECULIARITIES OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE FAILURE OF THE DECLARANT TO SUBMIT A DECLARATION OF A PERSON AUTHORIZED TO PERFORM THE FUNCTIONS OF THE STATE OR LOCAL SELF-GOVERNMENT

Problem setting. At first glance, clarifying the content of the objective side of the failure of the declarant to submit a declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government (Article 3663 of the Criminal Code) does not cause any difficulties. However, there really would not be any problems in establishing these signs, if not for the presence of Art. 1726 of the Code of Administrative Offenses «Violation of financial control requirements». In this regard, both in the theory of criminal law and in practice, the problem of distinguishing between these offenses has arisen, which requires a balanced and reasonable approach to its solution.

Analysis of recent research and publications. The issue of liability for criminal offenses related to the declaration of assets by persons authorized to perform the functions of the state or local self-government has been studied by such scholars as V. V. Andrieshyn, O. S. Bondarenko, D. F. Volonets, Y. V. Hrodetskyi, O. O. Dudorov, Z. A. Zahynii,

V. M. Kyrychko, I. I. Mytrofanov, D. M. Miskiv, M. I. Khavroniuk, V. S. Shchyrska, and others. However, many controversial issues have not been finally resolved.

The purpose of research is to establish the peculiarities of the objective side of the failure of a declarant to submit a declaration of a person authorized to perform the functions of the State or local self-government (Article 3663 of the Criminal Code) and to distinguish it from the violation of financial control requirements (Article 1726 of the Code of Administrative Offenses).

Article's main body. Failure to submit a declaration may be committed only in the form of inaction. A prerequisite for criminal liability for inaction is that the person has an obligation to act in a certain way and that in these specific conditions there is a real opportunity to act in this way, i.e., no valid reasons for failure to fulfill the obligation. The obligation of certain entities to file declarations is established by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". The law does not provide for an exhaustive list of valid reasons for failure to file a declaration, since it is impossible to list all the various valid reasons a priori.

Establishment of certain signs of the objective side of the failure of the declarant to submit the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government (Article 3663 of the Criminal Code) is complicated due to the problems with distinguishing this provision from Article 1726 of the Code of Administrative Offenses «Violation of Financial Control Requirements». This issue can be resolved as follows. Thus, in accordance with part 2 of Article 512 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», if the results of the control establish that the declaring entity has not submitted a declaration, the National Agency shall notify such entity in writing of the fact of failure to submit a declaration, and the declaring entity shall submit a declaration within ten days from the date of receipt of such notification in accordance with the procedure specified in part one of Article 45 of this Law. Therefore, if the declaring entity fails to submit the declaration within the statutory time limits, it must be brought to administrative liability under Part 1 of Article 1726 of the Code of Administrative Offenses. If, after ten days from the date of receipt of a notification from the NACP on the fact of failure to submit the declaration, the subject fails to submit it, criminal liability under Art. 3663 of the Criminal Code should be imposed.

Conclusions and prospects for the development. The criminal offense under Art. 3663 of the Criminal Code should be considered completed after ten days from the date of receipt of the notification from the NACP on the need to file a declaration. To resolve the problems with the distinction between Art. 3663 of the CC and Art. 1726 of the CAO, this provision should be enshrined in law. At the same time, it would be advisable to provide for the possibility of exemption from criminal liability in Art. 3663 of the CC if a person submits a declaration before the court verdict.

Key words: criminal offense, objective party, inaction, failure to file a declaration, late filing of a declaration, declarant.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Замахін А. Л. Особливості об'єктивної сторони неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. *Право та інновації*. 2023. № 4 (44). С. 49–54.

КРУТ КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА
кандидат юридичний наук, старший викладач кафедри правоохоронної діяльності та поліціїстики факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID 0000-0002-3027-4198

УДК [342.951:061.2-047.64]:614
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-8

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Наукова стаття присвячена науково-теоретичному аналізу суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я. Автором статті було проаналізовано погляди вчених, які присвячували свої роботи суб'єктам громадського контролю, та виведено своє визначення, під яким суб'єктами громадського контролю у сфері охорони здоров'я слід розуміти фізичних чи юридичних осіб, які відповідно до норм чинного законодавства України наділені певною сукупністю прав та обов'язків щодо здійснення контролю у зазначеній сфері та можуть бути учасником відповідних правовідносин. Окрім цього, було надано характеристику кожному суб'єкту громадського контролю у сфері охорони здоров'я, а саме: повноваження громадян, суб'єктам організованної громадськості (Громадські ради), політичні партії, засобам масової інформації, профспілка та органам самоорганізації населення. Кожен розглянутий суб'єкт громадського контролю у сфері охорони здоров'я відіграє власну, особливу роль у забезпеченні ефективного функціонування сфери охорони здоров'я України, що знаходить своє відображення у повноваженнях, якими вони наділені відповідно до норм чинного законодавства. Проте справедливим буде зазначити, що контрольна діяльність вказаних суб'єктів спрямована на досягнення єдиної мети: забезпечити ефективний захист законних прав та інтересів людини і громадянина у сфері охорони здоров'я України.

Вважаємо за потрібним закріпити на законодавчому рівні у майбутньому Законі України «Про громадський контроль» повноваження та правовий статус суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я, для того, щоб вони здійснювали свою діяльність на правових засадах та результати їх діяльності відігравали суттєву роль у суспільстві. Адже постає актуальне питання про реальну практичну цінність такого контролю, якщо його результати не несуть суттєвих наслідків для тих, по відношенню до кого він реалізується.

Ключові слова: суб'єкти, громадський контроль, сфера охорони здоров'я, повноваження.

Постановка проблеми. Правова характеристика суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я в науковій літературі не отримала належного опрацювання. А відтак, в умовах зростання важливості громадського контролю у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і у сфері охорони здоров'я, значення теоретичного обґрунтування даного питання набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній науці термін «суб'єкт» (від лат. «subjectum» – те, що лежить в основі) позначає особу або організацію, як носія певних прав та обов'язків [1, с. 1408]. У тлумачному словнику української мови під суб'єктом розуміється: 1) істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності і до цілеспрямованої діяльності; 2) особа, група осіб, організація, яким належить активна роль у певному процесі, акті; 3) особа або організація як носій певних прав та обов'язків [2, с.578]. У своєму філософському словнику В.Л. Петрушенко зазначає, що суб'єкт – це вихідне поняття судження, до якого відносяться всі інші його складові, наприклад, предикат. Крім того, науковець зазначає, що поняття «суб'єкт» можна визначити як людину, як вихідне джерело, епіцентр життєвої та пізнавальної активності – індивідуальної або суспільної. У різних напрямах філософії, як звертає увагу науковець, під досліджуваним поняттям розуміють різні сутності. При цьому в більшості напрямів філософії поняття «суб'єкт» позначає людину як активне начало соціальних і культурних процесів, пізнання, комунікації [3, с. 199].

Щодо наукового підходу до визначення суб'єктів громадського контролю, то слід зазначити таких вчених, як О.О. Борбунюк, А.С. Крупник, О.І. Невмержинський, С.А. Косінов, які внесли суттєвий науковий вклад. До суб'єктів громадського контролю вони відносили окремих громадян, та їх об'єднання (ор-

© Крут К. О., 2023

ганізовані та неорганізовані), громадські ради/колегії, політичні партії, профспілки, громадські організації та ін. Ми розділяємо ці підходи, та враховуємо при подальшому дослідженні наукової роботи.

Метою статті є вивчення та аналіз різних підходів та законодавства щодо визначення суб'єкта громадського контролю, та надання правової характеристики усім видам суб'єктів громадського контролю задля того, щоб доказати, наскільки важливу роль вони відіграють задля досягнення єдиної мети: забезпечити ефективний захист законних прав та інтересів людини і громадянина у сфері охорони здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. Під суб'єктами громадського контролю у сфері охорони здоров'я слід розуміти фізичних чи юридичних осіб, які відповідно до норм чинного законодавства України наділені певною сукупністю прав та обов'язків щодо здійснення контролю у зазначеній сфері та можуть бути учасником відповідних правовідносин.

Переходячи до розгляду конкретних суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я та їх повноважень, зазначимо, що найбільш доцільно їх поділяти на дві групи, зокрема на *неорганізовану* та *організовану громадськість*. Під неорганізованою громадськістю, як слушно зазначає С.А. Косінов, слід розуміти громадян та їх сім'ї, які не поєднані між собою у будь-які організаційні форми і представляють власні інтереси або ситуативно – спільні інтереси жителів, користувачів або споживачів певної соціальної групи [4, с.12]. У своєму науковому дослідженні А.П. Денисенко відмічає, що в теорії адміністративного права під терміном «неорганізована громадськість» розуміють усіх громадян держави (але чомусь не іноземців чи осіб без громадянства), які не об'єднані у жодні організаційні форми, а представляють або власні інтереси, або ситуативно спільні інтереси членів власних громад, споживачів чи користувачів окремих соціальних груп [5, с. 119]. На цьому, власне, розуміння неорганізованої громадськості і закінчується. Аналізуючи норми чинного законодавства України та наукові погляди на дану проблему, можемо виділити наступні повноваження громадян як суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я: 1) запитувати та отримувати від органів державної влади, закладів охорони здоров'я будь-яку інформацію, окрім тієї інформації, що відповідно до норм чинного законодавства України не може бути розголошеною; 2) проводити самостійно та/або брати участь у проведенні перевірок інформації, документів про порушення суб`єктами, щодо яких здійснюється контроль, Конституції України, законів України, інших нормативно-правових актів, прав, свобод, інтересів громадян; 3) у рамках здійснення контролю надавати пропозиції та відповідні рекомендації щодо покращення діяльності органів державної влади та закладів охорони здоров'я; 4) звертатись до посадових осіб об'єктів громадського контролю із відповідними клопотаннями, пропозиціями та рекомендаціями; 5) оскаржувати неправомірні дії чи бездіяльність підконтрольних суб`єктів; 6) інформувати інших громадян та органи державної влади про результати здійснення громадського контролю.

Наступною групою суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я є суб'єкти організованої громадськості. С.А. Косінов слушно відмічає, що суб'єкти організованої громадськості мають різну мету, завдання, рівень повноважень, територію діяльності, проте їх соціально-політичне призначення полягає насамперед у тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування [4, с. 12]. Отже, суб'єктами організованої громадськості у сфері охорони здоров'я, на нашу думку, є: громадські ради при органах державної влади (наприклад, Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України); політичні партії; засоби масової інформації (ЗМІ); профспілки; органи самоорганізації населення. Розглянемо зазначені суб'єкти та їх повноваження більш детально.

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 року № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [6; 7, с. 185], для вирішення деяких питань щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики при центральних та місцевих органах виконавчої влади, а також при органах місцевого самоврядування в Україні були утворені консультативно-дорадчі органи – громадські ради. Головним завданням цих рад є участь громадськості в управлінні державними та місцевими справами, а також безпосередній контроль за діяльністю органів влади, при яких вони утворені [7, с. 185]. Як приклад слід зазначити, що громадську раду також було створено і в рамках Міністерства охорони здоров'я України. Її діяльність регламентується Положенням про громадську раду при Міністерстві охорони здоров'я України, яке було затверджене наказом Міністра охорони здоров'я України від 16.01.2018 № 74 [8] у відповідності до Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у мм. Києві та Севастополі державній адміністрації [9]. Отже, відповідно до вказаного Положення, метою Громадської ради є

сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я для забезпечення конституційних прав людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, розвитку системи охорони здоров'я України та впровадження європейських стандартів в охороні здоров'я [8]. Задля досягнення вказаної вище мети Громадська рада реалізує такі основні завдання: 1) забезпечує умови для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; 2) створює сприятливі умови для подальшого розвитку громадянського суспільства та зміцнення демократії в Україні; 3) здійснює громадський контроль за діяльністю МОЗ України; 4) сприяє врахуванню МОЗ України громадської думки під час формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я; 5) налагоджує системний публічний діалог та ефективну взаємодію МОЗ України з громадськістю на засадах доброго партнерства; 6) організовує якісну взаємодію з громадськими радами при інших центральних органах виконавчої влади, діяльність яких спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через Міністра охорони здоров'я України, та територіальних і міжрегіональних органах МОЗ України; 7) сприяє формуванню культури здорового способу життя [8]. Виходячи із переліку завдань, які вирішує Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України, можемо із впевненістю стверджувати, що вона є одним із ключових суб'єктів здійснення громадського контролю у досліджуваній сфері. Для цього вона, відповідно до норм чинного законодавства та положень МОЗ України, наділена всіма необхідними повноваженнями, зокрема:

– отримувати від МОЗ України всю необхідну інформацію для здійснення громадського контролю;

– за результатами громадського контролю подавати до МОЗ України пропозиції, орієнтовані на покращення діяльності Міністерства;

– проводити відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності МОЗ та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, які розробляє Міністерство охорони здоров'я України;

– організовувати взаємодію з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими консультативно-дорадчими органами, утвореними при органах виконавчої влади, та іншими громадськими радами під час здійснення громадського контролю;

– ініціювати розгляд питань з удосконалення організації системи охорони здоров'я, поліпшення надання медичної допомоги, оптимізації структури та функцій МОЗ України та закладів охорони здоров'я [6];

– здійснювати громадський контроль за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, забезпеченням ним прозорості та відкритості своєї діяльності, доступу до публічної інформації, яка знаходиться у його володінні, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції [6].

Важливість Громадської ради як суб`єкта громадського контролю у сфері охорони здоров'я обумовлена її безпосередньою наближеністю до об`єкта та предмета контролю, саме даний суб`єкт має найбільше можливостей для оцінки стану зазначеної сфери.

Наступний суб'єкт громадського контролю, який ми розглянемо в рамках представленого наукового дослідження – політичні партії. У загальному розумінні політичні партії – це окрема спільність громадян, об'єднаних ідеологічно і відповідним чином організаційно, для вираження і обстоювання інтересів певних верств населення шляхом боротьби за політичну владу, її завоювання і здійснення [9, с. 68]. Відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні», політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [10]. Заслуговує на увагу точка зору С.А. Косінова, який зазначає, що окремими вченими висловлюється думка, що суб'єктами громадського контролю можуть виступати лише ті політичні партії, які не пройшли до парламенту та до місцевих органів влади. Але ж, продовжує автор, за такого підходу заперечується роль політичних сил, що представлені в парламенті чи в органі місцевого самоврядування, як самостійних суб'єктів здійснення контролю, як учасників суспільного життя. Їм відводиться виключно роль однієї зі складових органів публічної влади [4, с. 16]. Ми, в свою чергу, схильні підтримати точку зору І.В. Сквірського, який дотримується протилежної від С.А. Косінова думки та переконливо доводить, що політичні партії, які переставлені у владі, взагалі не можуть бути визнані суб'єктами громадського контролю, оскільки вони беруть безпосередню участь у формуванні складу суб'єктів публічного управління, а раз так, то не можуть неупереджено та об'єктивно підходити до оцінки їх діяльності. Непоодинокими є також і випадки, коли члени провладних партій очолюють ті або інші органи публічного управління, що знову таки ставить під сумнів можливість контролю діяльності посадовців з боку політичної партії. У подібних ситуаціях доречно вести мову про громадський політичний контроль, який дійсно здійснюється політичними партіями [11, с. 261]. Проте, як відмічає науковець, ставити

такий контроль на один щабель із контролем, який реалізується, скажімо, громадськими організаціями, недоцільно. Отже, якщо і зараховувати до суб'єктів громадського контролю політичні партії, то лише ті з них, які не представлені в органах державної влади або в органах місцевого самоврядування [11, с. 261].

Визначаючи повноваження політичних партій як суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я, зазначимо, що в жодному нормативно-правовому акті вони не дістали законодавчого закріплення. А відтак, на основі аналізу наукових поглядів вчених та окремих положень норм чинного законодавства України можемо виділити наступні повноваження політичних партії як суб'єктів громадського контролю:

– отримувати від закладів охорони здоров'я та МОЗ України всю необхідну інформацію для проведення громадського контролю;

– інформувати населення про результати проведення контролю через використання державних засобів масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації;

– зустрічатись із громадянами, права, свободи, інтереси яких порушені, для отримання необхідної інформації, матеріалів, надавати їм необхідну правову допомогу;

– вносити до об'єктів громадського контролю пропозиції щодо можливих заходів усунення порушень норм чинного законодавства, які були виявлені у результаті проведення контролю;

– брати участь у роботі (входити до складу) консультативних, дорадчих, постійних, тимчасових комісій або інших органів, які створюються об'єктами громадського контролю з питань, які пов'язані із завданнями громадського контролю;

– звертатись до посадових осіб об'єктів громадського контролю з пропозицією, зверненням, поданням про скасування виданих (затверджених) ними актів нормативно-правового або іншого характеру, про зупинення вчинення ними дій (бездіяльності), які порушують чинне законодавство, права, свободи, інтереси громадян, законодавство щодо ефективності та прозорості діяльності органів державної влади та закладів охорони здоров'я.

Вважаємо необхідним відзначити, що останні два положення знайшли своє відображення у проекті Закону України «Про громадський контроль» [12].

На наступному етапі нашого дослідження розглянемо такий важливий суб'єкт громадського контролю у сфері охорони здоров'я, як засоби масової інформації (ЗМІ або преса). Відповідно до Закону України «Про інформацію» [13], засоби масової інформації – це засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Слід зазначити, що, окрім законодавчого закріплення, в науковій літературі також існує велика кількість підходів щодо тлумачення вказаного терміну. О.В. Джафарова у своєму дисертаційному дослідженні наголошує, що засоби масової інформації – це могутня сила впливу на свідомість людей, засоби оперативного повідомлення інформації в різні куточки світу, найбільш ефективний канал впливу на емоції людини, здатний переконувати реципієнта щонайкраще. Особливо чітко це виявляється у використанні електронних ЗМІ, роль яких у міру розширення технічних можливостей постійно зростає [14, с. 117]. Повертаючись до розгляду ЗМІ як суб'єкта громадського контролю, слід зазначити, що питання щодо їх контрольних повноважень є малодослідженим. Головною причиною цього є те, що такий контроль у переважній більшості є ситуативним та здійснюється хаотично. Слід також зазначити, що громадський контроль, який здійснюється засобами масової інформації, ініціюється громадськістю.

Особливість ЗМІ як суб'єкта громадського контролю у сфері охорони здоров'я полягає у тому, що єдиний, хто сьогодні в Україні має право офіційного контролю над медіа, – це держава, яка регулює їхню діяльність законодавчо. Проте з розвитком інформаційних технологій, збільшенням потоку інформації та у часи недосконалих законів виникає необхідність зворотної відповіді від аудиторії. Складність цього процесу полягає у тому, що висловити свою думку може абсолютно будь-який користувач мережі, незважаючи на освіту, політичні погляди чи психічний стан. Таким чином створюється плутанина, яка рідко може конструктивно вплинути на медіа. ЗМІ, у свою чергу, можуть слідкувати за реакцією читачів, а можуть цього не робити, що частіше за все і відбувається [15]. Отже, враховуючи зазначене вище, можемо із впевненістю стверджувати, що засоби масової інформації є такими суб'єктами громадського контролю, які в змозі надати одну із найбільш об'єктивних оцінок за результатами контролю, а також за допомогою специфічних засобів, що перебувають у їх розпорядженні, довести ці результати до відома широкого загалу. На основі аналізу наукових поглядів та норм чинного законодавства України можемо виділити такі повноваження ЗМІ як суб'єкта громадського контролю у сфері охорони здоров'я:

– вільно отримувати, використовувати, поширювати (публікувати) та зберігати інформацію, яка була отримана від закладів охорони здоров'я в рамках здійснення громадського контролю;

– без будь-яких перешкод відвідувати державні органи, заклади охорони здоров'я, а також бути прийнятим їх посадовими особами;

– висвітлювати всі аспекти діяльності Міністерства охорони здоров'я України та органів закладів

охорони здоров'я, окрім тієї інформації, що відповідно до норм чинного законодавства України не може бути розкритою та становить таємницю;

– проводити власне дослідження і аналіз діяльності органів державної влади та закладів охорони здоров'я, їх посадових осіб, давати їй оцінку, коментувати.

Далі розглянемо такий суб'єкт громадського контролю, як професійні спілки.

Відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [16], професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Серед основних завдань профспілок у рамках нашого дослідження можна назвати наступні: здійснює представництво інтересів працівників при розгляді індивідуальних та колективних трудових спорів; проводить, у разі необхідності, страйки, збори, мітинги, походи, демонстрації в порядку, встановленому законом; здійснює громадський контроль за додержанням законодавства про працю та про охорону праці, за виплатою заробітної плати, створенням безпечних і здорових умов праці, належних виробничих і санітарно-побутових умов, забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального та колективного захисту; бере участь у розслідуванні причин нещасних випадків на виробництві і профзахворювань та надає свої висновки про них; веде колективні переговори, укладає галузеву угоду від імені працівників, контролює її виконання; здійснює громадський контроль у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної допомоги, сприяє організації проведення періодичних медичних оглядів, здійснює заходи з оздоровлення і відпочинку, сприяє розвитку фізичної культури, спорту, туризму; бере участь у розробленні державної політики зайнятості у галузі, пропонує заходи щодо соціального захисту членів Профспілки [16].

Також в законі, в статті 30 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» дається конктертне визначення повноважень профспілок, їх об'єднань щодо питань охорони здоров'я громадян, фізичної культури, спорту, туризму та охорони довкілля. Так, профспілки, їх об'єднання організовують і здійснюють громадський контроль за реалізацією прав членів профспілки у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної допомоги. Профспілки, їх об'єднання беруть участь у діяльності експертних, консультативних та наглядових рад при органах та закладах охорони здоров'я, а також можуть брати участь у розвитку масової фізичної культури, спорту, туризму, створенні та підтримці спортивних товариств і туристичних організацій [16]. Окрім цього, профспілки також можуть:

– надсилати подання про виявлені порушення до державної інспекції праці (її регіонального відділу), посадові особи якої повинні вживати заходів щодо їх усунень, контролювати їх виконання та в місячний термін інформувати профорган про результати;

– проводити незалежну експертизу умов праці, а також об'єктів виробничого призначення на відповідність їх стану нормативно-правовим актам з питань охорони праці;

- вимагати від роботодавців (у нашому випадку закладу охорони здоров'я) всю необхідну інформацію для проведення громадського контролю;

– слідкувати за станом дотримання роботодавцем законодавства про охорону праці, створення безпечних умов праці, належного виробничого побуту для працівників своєчасним забезпеченням відповідними засобами захисту;

– брати участь у розробці та здійсненні державної політики в галузі охорони праці, соціального захисту працівників та охорони їх здоров'я;

– розголошувати інформацію про результати контролю не лише в межах закладів охорони здоров'я, а й для всієї громадськості.

Таким чином, особливістю здійснення громадського контролю профспілками у сфері охорони здоров'я є те, що, з одного боку, такі суб'єкти мають безпосереднє відношення до діяльності закладів охорони здоров'я, а відтак вони мають більше можливостей для здійснення контролю, тому і результати контролю повинні бути більш об'єктивними та змістовними. А з іншого – суб`єкти, щодо яких здійснюється контроль, використовуючи свої владні повноваження, можуть здійснювати тиск на профспілки і, відповідно, впливати на результати контролю.

І останній суб'єкт громадського контролю, який ми розглянемо в рамках представленого наукового дослідження, є органи самоорганізації населення. Правовий статус і порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення визначено законами України «Про громадські об'єднання» [17] та «Про органи самоорганізації населення» [18]. Слід відмітити, що нормами чинного законодавства України передбачено, що завданнями органів самоорганізації населення є: а) створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України; б) задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг; в) участь у реалізації соціально-економічного і культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм [18]. Як слушно зазначає М. Бондаренко, розгалужена мережа громадських організацій є характерною ознакою демократичного

суспільства. Завдяки їм здійснюється постійний зв'язок між суспільством і державою, який відіграє важливу роль у функціонуванні всієї політичної системи суспільства [19, с. 8–64]. Основними повноваженнями органів самоорганізації населення є:

– брати участь у перевірках діяльності об'єктів громадського контролю, які проводяться іншими державними органами, органами місцевого самоврядування;

– отримувати від місцевих закладів охорони здоров'я всю необхідну інформацію для здійснення громадського контролю;

– сприяти захисту законних прав інтересів жителів у межах території діяльності самоорганізації;

– залучати на добровільних засадах населення до участі у здійсненні заходів щодо забезпечення ефективного функціонування закладів охорони здоров'я.

Таким чином, особливістю здійснення громадського контролю у сфері охорони здоров'я органами самоорганізації населення є те, що їх повноваження спрямовані на вузьке коло об'єктів, а мета контрольної діяльності полягає у тому, щоб захистити законні права та інтереси лише певного кола осіб, які проживають на конкретній території.

Висновки. Отже, узагальнюючи все вказане, можемо дійти висновку, що кожен розглянутий суб'єкт громадського контролю у сфері охорони здоров'я відіграє власну, особливу роль у забезпеченні ефективного функціонування сфери охорони здоров'я України, що знаходить своє відображення у повноваженнях, якими вони наділені відповідно до норм чинного законодавства. Проте справедливим буде зазначити, що контрольна діяльність вказаних суб'єктів спрямована на досягнення єдиної мети: забезпечити ефективний захист законних прав та інтересів людини і громадянина у сфері охорони здоров'я України. Вважаємо за потрібне зазначити, що в жодному нормативно-правовому акті безпосередньо не закріплено повноваження суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я, що негативно відбивається на його якості та ефективності. Крім того, додаткового законодавчого уточнення потребує механізм урахування думки громадськості у діяльності суб`єктів охорони здоров'я. У протилежному випадку постає цілком логічне питання про реальну практичну цінність такого контролю, якщо його результати не несуть суттєвих наслідків для тих, по відношенню до кого він реалізується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : «Перун», 2007. 1736 с.
2. Тлумачний словник української мови / уклад.: Ковальова Т. В., Коврига Л. П. Харків : Синтекс, 2005. 672 с.
3. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентеції. Львів : «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
4. Косінов С. А. Суб'єкти громадського контролю. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 10–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_4
5. Денисенко А. П. Проблеми в організації громадського контролю у сфері державного управління. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 118–121.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п/conv.
7. Скороход О. Громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. Вип. 1. С. 182–190.
8. Про затвердження Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України : Указ Президента України від 06 квітня 2011 року № 400/2011. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400/2011.
9. Журавський В. С. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2000. 169 с.
10. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/conv.
11. Сквірський І. О. До питання про систему суб'єктів громадського контролю в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 261–264.
12. Проект Закону України «Про громадський контроль» від 13.05.2015 №2737-1.URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3MH00A.html.
13. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.
14. Джафарова О. В. Правові основи партнерства міліції і населення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 206 с.

15. Громадський контроль ЗМІ в Україні: реальний стан та перспективи. Медіакритика. URL: http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analityka/hromadskyy-kontrol-zmi-v-ukrayini-realnyy-stan-ta-perspektyvy.html.
16. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 31.03.2023 р. № 1045-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text.
17. Про громадські об'єднання: Закон України від 27.07.2023 р. № 4572-VI. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17.
18. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 01.01.2020 р. № 2625-III URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2625-14.
19. Бондаренко М. Громадський рух як чинник розвитку демократії в Україні. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 24. С. 58–64.

REFERENCES

1. Busel, V. T. (2007). A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplement, supplement and CD). Kyiv; Irpin: «Perun» [in Ukrainian].
2. Kovalova, T. V. & Kovryga, L. P. (Ed.). (2005). *Interpretive dictionary of the Ukrainian language*. Kharkiv: Synteks [in Ukrainian].
3. Petrushenko, V. L. (2011). *Philosophical dictionary: terms, personalities, maxims*. Lviv: «Magnolia 2006» [in Ukrainian].
4. Kosinov, S. A. (2015). Subjects of public control. *Problems of legality*, Issue 129. P. 10–19. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_129_4 [in Ukrainian].
5. Denysenko, A. P. (2015). Problems in the organization of public control in the sphere of public administration. *Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 118–121 [in Ukrainian].
6. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy, No. 996 (2010, November 3). Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п/conv [in Ukrainian].
7. Skorokhod O. (2010). Public control over the activities of local self-government bodies. *Collection of scientific papers of the National Academy of State Administration under the President of Ukraine*, Issue 1, 182–190 [in Ukrainian].
8. On approval of the Regulation on the State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine: Decree of the President of Ukraine, No. 400/2011 (2011, April 6). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/400/2011 [in Ukrainian].
9. Zhuravsky, V. S. Political system of Ukraine: problems of formation and development (legal aspect): diss. ... candidate law Sciences: 12.00.01. Kharkiv, 2000 [in Ukrainian].
10. Law of Ukraine «On Political Parties in Ukraine» dated April 5, 2001 No. 2365-III. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/conv [in Ukrainian].
11. Skvirskyi, I. O. (2013). To the question of the system of subjects of public control in Ukraine // *Comparative and analytical law*, No. 3-1, 261–264 [in Ukrainian].
12. Draft Law of Ukraine On Public Control (2015, May 13). No. 2737-1. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3MH00A.html [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine On Information (1992, October 2). No. 2657-XII. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 [in Ukrainian].
14. Jafarova, O. V. (2003). Legal basis of partnership of militia and population. *Candidate's theis*: 12.00.07. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Public control of mass media in Ukraine: real state and prospects. *Media criticism*. Retrieved from: http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analityka/hromadskyy-kontrol-zmi-v-ukrayini-realnyy-stan-ta-perspektyvy.html [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine On Trade Unions, Their Rights and Guarantees of Activity (2023, March 31), No. 1045-XIV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text [in Ukrainian].
17. Law of Ukraine On Public Associations (2023, July 27), No. 4572-VI. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 [in Ukrainian].
18. Law of Ukraine On Bodies of Self-Organization of the Population (2020, January 1), No. 2625-III. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2625-14 [in Ukrainian].
19. Bondarenko, M. (2010). Public movement as a factor in the development of democracy in Ukraine. *Effectiveness of state administration: Proceedings of sci.works*, Issue 24, 58–64 [in Ukrainian].

Krut Kateryna

PhD in Law, Senior teacher of the department law enforcement and policing
Faculty № 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs

LEGAL CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF HEALTH CARE

Problem setting. The issue of powers of subjects of public control in the field of health care is insufficiently developed in the scientific literature. Therefore, in the conditions of growing importance of public control in all spheres of public life, including in the field of health care, this issue becomes especially relevant. After all, the quality of such control in the field that is investigated in this scientific work directly depends on the effectiveness of the activities of these subjects. The scientific article is devoted to the scientific and theoretical analysis of subjects of public control in the field of health care.

Analysis of recent researches and publications. Regarding the scientific approach to the definition of subjects of public control, it should be noted such scientists as O.O. Borbunyuk, A.S. Krupnyk, O.I. Nevmerzhynskyi, S.A. Kosinov, who made a significant scientific contribution. They included individual citizens and their associations (organized and unorganized), public councils/colleges, political parties, trade unions, public organizations, etc. as subjects of public control. We separate these approaches and take them into account in the further research of scientific work.

Purpose of the research is to study and analyze different approaches and legislation regarding the definition of a subject of public control, and to provide a legal characterization of all types of subjects of public control in order to prove how important a role they play in achieving a single goal: to ensure the effective protection of legal rights and human and citizen interests in the sphere of health care of Ukraine.

Article's main body. The author of the article analyzed the views of scientists who devoted their works to the subjects of public control and derived his own definition, according to which the subjects of public control in the field of health care should be understood as natural or legal persons who, in accordance with the norms of current legislation of Ukraine are endowed with a certain set of rights and obligations regarding the exercise of control in the specified sphere and may be participants in the relevant legal relations. In addition, each subject of public control in the field of health care is characterized, namely: powers of citizens, subjects of organized public (Public Councils), political parties, mass media, trade unions and self-organization bodies of the population. Each considered subject of public control in the field of health care plays its own, special role in ensuring the effective functioning of the health care industry of Ukraine, which is reflected in the powers granted to them in accordance with the norms of current legislation. However, it would be fair to note that the control activities of these entities are aimed at achieving a single goal: ensuring effective protection of the legal rights and interests of people and citizens in the field of health care of Ukraine. We consider it necessary to note that the powers of subjects of public control in the field of health care are not directly enshrined in any normative legal act, which negatively affects its quality and effectiveness. In addition, the mechanism for taking public opinion into account in the activities of health care entities needs additional legislative clarification. In the opposite case, a completely logical question arises about the real practical value of such control, if its results do not have significant consequences for those for whom it is carried out.

Conclusions and prospects for the development. We consider it necessary to enshrine at the legislative level in the future Law of Ukraine «On Public Control» the powers and legal status of subjects of public control in the field of health care, so that they carry out their activities on a legal basis and the results of their activities have consequences for whom they are carried out.

Key words: subjects, public control, the sphere of health care, powers.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Крут К. О. Правова характеристика суб'єктів громадського контролю у сфері охорони здоров'я. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 55–62.

ПЕТРИШИНА МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА
кандидатка юридичних наук, доцентка, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 342.59
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-9

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена вивченню проблем формування та реалізації муніципально-правової політики. Інноваційна складова муніципально-правової політики вивчається у взаємозв'язку з сутністю цього політико-правового явища, а також елементним складом цього напряму політики. Звертається увага на інструменти та засоби муніципально-правової політики, зокрема, такі, що є інноваційно-орієнтованими.

Йдеться про те, що муніципально-правова політика включає в себе цілеспрямовану і узгоджену діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інституцій громадянського суспільства, територіальних колективів і окремих громадян, що здійснюється зі спільною метою та в порядку, передбаченому чинним законодавством, та в кінцевому рахунку, орієнтує суспільство на оптимізацію муніципально-правового регулювання.

Встановлюється, що незважаючи на те, що саме держава сьогодні залишається провідним актором у сфері формування муніципально-правової політики, органи місцевого самоврядування все глибше інтегруються у процес формування та реалізації муніципально-правової політики на місцях. Адже забезпечення належних умов, спрямованих, насамперед, на удосконалення процесу формування та реалізації муніципально-правової політики більшою мірою залежить від ініціативної і відповідальної територіальної громади, а також органів та посадових осіб місцевого самоврядування, що діють у межах Конституції та законів України, адаптуючи рішення до місцевих умов та потреб.

Визначаються основні проблеми на шляху повоєнного відновлення територій, наголошується на важливості усвідомлення ролі не лише держави, а й регіонів у процесі повоєнного відновлення та відбудови окремих місцевостей, територій, держави в цілому. Звертається увага на необхідність кардинального перегляду підходів до розуміння, проблем формування та реалізації муніципально-правової політики в Україні з урахуванням об'єктивних факторів та умов.

Ключові слова: держава, інноваційно-орієнтована муніципально-правова політика, місцеве самоврядування, муніципально-правова політика, повоєнне відновлення.

Постановка проблеми. Протягом кількох десятиліть однією з провідних тенденцій розвитку демократичних держав є законодавче закріплення та повсюдне впровадження принципів децентралізації, субсидіарності і місцевого самоврядування. Насамперед, означена тенденція проявляється на рівні конституційно-правового урегулювання таких правових явищ, як муніципальна влада, а також відповідних інститутів і механізмів її реалізації (місцеве самоврядування, прямі й опосередковані форми локальної партисипативної демократії тощо). Крім того, йдеться й про формування окремого напряму як в межах зовнішньої, так і в межах внутрішньої політики демократичних держав світу (муніципальної, державної регіональної, муніципально-правової політики).

Визнання муніципальної влади як основи будь-якого демократичного ладу на державному рівні, а також визнання, гарантування й підтримка на внутрішньодержавному рівні є рушійною силою муніципалізації конституційно-правового життя багатьох демократичних держав світу [1].

У пошуках власного шляху, долучається до загальносвітових тенденцій і Україна. При цьому, реалізація, започаткованих у 2014 році, процесів децентралізації та реорганізації публічної влади загалом і місцевого самоврядування зокрема, з початком повномасштабного вторгнення значно ускладнилися, а в окремих місцевостях є неможливими з об'єктивних причин.

Незважаючи на вкрай складні обставини, в яких опинилася Україна, невпинний процес утвердження

© Петришина М. О., 2023

демократії, її інститутів та механізмів, а також удосконалення форм та методів її реалізації триває. Це в повній мірі стосується держави та її органів, а також територіальної громади і органів місцевого самоврядування. Адже стійкий розвиток і процвітання сучасної демократичної держави неможливі без утвердження спроможного місцевого самоврядування, оптимізації адміністративно-територіального устрою та постійного вдосконалення існуючої моделі територіальної організації влади, запровадження дієвих механізмів демократії участі на місцях, поширення використання електронних форм взаємодії влади і громади тощо.

Рух у напрямі подальшого поглиблення демократичних засад існування і функціонування української держави, збереження цінностей і надбань українського суспільства, можливий лише через усвідомлення необхідності продовження розпочатої масштабної трансформації організації влади на місцевому рівні, реформування місцевого самоврядування. Крім того, це сприятиме й ефективній реалізації Україною політики європейської інтеграції, розвитку співробітництва з європейськими інституціями, зокрема, Радою Європи та Європейським Союзом.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання щодо формування основних напрямів, а також проблем реалізації муніципальної, муніципально-правової політики є малодослідженими. При цьому, питання щодо формування правової політики держави неодноразово ставали центром наукових дискусій. Так, питання щодо формування та реалізації державної правової політики були в центрів уваги таких учених, як В. І. Андріяш, Н. А. Железняк, О. В. Скрипнюк, Д. О. Тихомирова та ін. До наукових досліджень, що стосуються окремих аспектів муніципально-правової політики можна віднести праці О. О. Ахмерова, О. В. Батанова, В. В. Поповича, Р. В. Хвана та ін.

Місцеве самоврядування має важливе значення для розбудови конституційного ладу на засадах верховенства права і законності, демократії і визнання прав людини. Цим обумовлена необхідність формування і здійснення відповідного напряму правової політики держави як системи принципів і засобів цілеспрямованого правового впливу на перебіг і спрямованість відповідних суспільних процесів та розвиток відповідних соціальних інститутів і норм.

Метою статті є вивчення основних проблем, пов'язаних із формуванням те реалізацією муніципально-правової політики, виділення інноваційної складової сучасної муніципально-правової політики, а також з'ясування ролі місцевого самоврядування у формуванні та реалізації інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Муніципально-правова політика, як складова правової політики, може бути визначена як система науково обґрунтованих принципів та стратегій, спрямованих на створення ефективного механізму муніципально-правового регулювання. Метою муніципально-правової політики є модернізація і розбудова спроможного місцевого самоврядування. До структури муніципально-правової політики можна віднести її цілі, пріоритети, напрямки, завдання, конкретні заходи.

У процесі формування та реалізації муніципально-правової політики ключовим є раціональний та послідовний підхід. Йдеться про те, що кожен напрям правового регулювання, кожен конкретний захід, кожне окреме рішення повинні бути науково обґрунтованими, відповідати засадам конституційного ладу, а також міжнародним зобов'язанням держави.

У контексті демократичної та правової державності, муніципально-правова політика стає ключовим інструментом впливу на суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування [2]. Муніципально-правова політика, як система, повинна відзначатися пріоритетом прав людини та забезпеченням спроможності територіальних громад. Такий підхід до формування та реалізації муніципально-правової політики передбачає не лише забезпечення виконання формальних процедур, а й глибоке розуміння і врахування потреб і аспірацій членів громад.

Муніципально-правова політика взаємодіє з іншими різновидами державної політики, доповнюючи їх інструментарій і впливаючи на формування суспільства, що розвивається гармонійно. Така взаємодія є діалектичною, адже розвиток місцевого самоврядування впливає на інші різновиди політики, а власне муніципально-правова політика формується під впливом загальнодержавних інтересів та міжнародних тенденцій. Відтак, муніципально-правова політика є інструментом, який не лише спрямований на врегулювання муніципально-правових відносин, а й визначає та формує принципи сучасного відкритого громадянського суспільства, а також спроможного та дієвого місцевого самоврядування.

Сутність муніципально-правової політики полягає в узгодженій і цілеспрямованій діяльності таких суб'єктів, як органи державної влади, місцевого самоврядування, представники громадянського суспільства, територіальні громади і окремі громадяни, яка спрямована на оптимізацію та раціоналізацію муніципально-правового регулювання відповідно до чинного законодавства. Важливим аспектом цієї політики є спільна мета, яка є визначальною для усіх її учасників, а сама муніципально-правова політика є інструментом для досягнень конкретних цілей і завдань у муніципальному будівництві. Відтак, цей

процес не може відбуватися стихійно, а вимагає відповідної стратегії і тактики, логічної послідовності і системності дій.

Специфіка муніципально-правової політики полягає в тому, що вона з одного боку, є найбільш наближеною до місця проживання громадян, а відтак, до їх повсякденних потреб та інтересів, а з другого – має комплексний характер, оскільки саме такими і є питання місцевого значення [3]. Зважаючи на свою діалектичну природу, муніципально-правова політика функціонує як ключовий механізм забезпечення взаємодії між різними рівнями влади та суб'єктами громадянського суспільства. Муніципально-правова політика, орієнтована на оптимізацію та раціоналізацію муніципально-правового регулювання, створює так званий фреймворк, де всі суб'єкти можуть визначати пріоритети, вирішувати питання і співпрацювати для досягнення спільних цілей. Такий підхід повинен сприяти ефективному використанню ресурсів, уникненню (мінімізації) конфліктів, а також сталому розвитку громад і територій, упровадженню інноваційних складових у процес здійснення муніципально-владних повноважень різними суб'єктами.

У державах зі сталими демократичними традиціями інноваційна складова муніципально-правової політики визначається оновленням підходів до створення і впровадження означених правових механізмів на місцевому рівні. Зокрема, йдеться про такі ключові аспекти (пріоритети, концепції тощо), як:

1) електронне урядування та електронна демократія;

2) електронні форми діяльності, а також форми електронної взаємодії владних суб'єктів, а також владних суб'єктів з фізичними та юридичними особами, громадянами;

3) удосконалення механізмів громадської участі у процесі розробки, обговорення, прийняття рішень;

4) підвищення ефективності управління ресурсами; стимулювання локальної ініціативи та партнерства у спільних проєктах;

5) постійне оновлення нормативно-правової основи з урахуванням змінюваних потреб, інтересів, пріоритетів тощо [4].

Інноваційна складова муніципально-правової політики в Україні була закладена на рівні конституційно-правового регулювання. Сьогодні, крім іншого, йдеться про такі політико-правові інструменти, як Закон України «Про Засади державної регіональної політики» (від 05.02.2015 р. № 156-VIII) [5], Закон України «Про Національну програму інформатизації» (від 01.12.2022 р. № 2807-IX) [6], Концепція розвитку електронного урядування в Україні (розпорядж. Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р) [7], Концепція розвитку цифрових компетентностей (розпорядж. Кабінету Міністрів України № 167-р. від 03.03.2021 р.) [8], Стратегія реформування державного управління (2022 – 2025 рр.) [9] тощо визначають пріоритетність потреби покращення якості та доступності адміністративних послуг, електронних форм роботи та взаємодії влади і громадян.

При цьому, Україна вже протягом тривалого періоду перебуває у стані перманентного реформування всіх сфер державного і суспільного життя, у пошуку власної моделі державного і муніципального управління, оновлення підходів до взаємодії влади і громадян. Слід визнати, що такі зміни, з одного боку, здатні вивести країну на новий рівень організації і здійснення державного і муніципального управління, змінити характер взаємовідносин влади і громадян, зокрема, завдяки перегляду її основного призначення на користь концепції сервісної держави, подальшої тотальної цифровізації державного і суспільного життя, зменшення відриву так званої політичної еліти від пересічних громадян, від імені та в інтересах яких вона й повинна діяти, а також сприянню формуванню технічного підкованого ініціативного та відповідального суспільства. Водночас, такі стрімкі і кардинальні зміни, їх деякою мірою несистематизованість і відсутність достатнього наукового підґрунтя здатні зменшити (в окремих випадках нівелювати) позитивний ефект від прийняття та реалізації відповідних законодавчих актів, а також упровадження планів заходів конкретних концепцій, стратегій та програм.

Загалом, сучасна інноваційно-орієнтована муніципально-правова політика в Україні, враховуючи особливості правового режиму воєнного стану, а також об'єктивно обумовлені специфічні виклики та потреби суспільства і держави в цей період, включає такі аспекти:

1) необхідність адаптації політико-правового середовища до умов воєнного стану. Йдеться про розробку гнучких та ефективних механізмів реагування в умовах воєнного стану як органами державної влади, так і органами місцевого самоврядування, а також військовими державними адміністраціями. Адже в цілях безпеки та здійснення ефективного управління і контролю (відновлення контролю на територіях) можуть оперативно (негайно і у спрощеному порядку) вводитися у дію необхідні рішення, якими передбачаються відповідні механізми, конкретні заходи тощо [10];

2) необхідність забезпечення правових можливостей реалізації прав та безпеки громадян. Йдеться про розробку нових, а також перегляд чинних нормативно-правових актів, які гарантують захист прав та безпеку громадян в умовах воєнного стану, а також впровадження та адаптація таких положень на

місцевому рівні. Інноваційно-орієнтований підхід може передбачати зміну пріоритетів на користь забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, а також інших осіб, що постраждали від воєнних дій [11];

3) необхідність розробки та заохочення гуманітарних та соціальних ініціатив. Йдеться про сприяння впровадженню інноваційно-орієнтованих програм та проєктів, спрямованих на відновлення та підтримку територій і громадян, що постраждали від воєнних дій (зокрема, інноваційні підходи до відновлення інфраструктури, відбудови / розбудови житла тощо);

4) необхідність впровадження та повсюдного використання цифрових технологій для управління та контролю над кризовими ситуаціями. Йдеться про використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою координації під час таких кризових ситуацій, що може включати створення електронних систем сповіщення, обміну інформацією, контролю тощо;

5) необхідність перегляду (створення) правових механізмів зміцнення взаємодії між владою та громадянським суспільством. Йдеться про сприяння відкритому діалогу та співпраці між органами влади, громадянами та неприбутковими організаціями з метою спільного вирішення проблем в умовах воєнного стану.

Висновки. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні не може бути дотримано всіх умов, необхідних для комплексного та послідовного впровадження інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики. Водночас, створення інфраструктурної, ресурсної, організаційно-правової бази для повоєнного послідовного впровадження кроків інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики здійснюються в основному або, у тому числі, завдяки процесам муніципального управління, що здійснюється, зокрема, за посередництвом інституту місцевого самоврядування.

Таким чином, незважаючи на провідну роль держави у формуванні та реалізації муніципально-правової політики, роль і значення місцевого самоврядування у цьому процесі не слід недооцінювати. Місцеве самоврядування сьогодні набуває статусу одного з ключових агентів формування та реалізації інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики під час дії воєнного стану, а також у період повоєнного відновлення. Роль місцевого самоврядування полягає, зокрема, у стратегічному плануванні, координації гуманітарної допомоги, гарантуванні прав громадян та безпеки, активній участі у відновленні житлового фонду, критично важливих об'єктів інфраструктури та соціальної інфраструктури. Крім того, створення та підтримання належних умов для формування та реалізації інноваційно-орієнтованої муніципально-правової політики відкриває нові можливості для формування ініціативного відповідального та активного громадянського суспільства, адже реальні потреби і виклики можуть і повинні вирішуватися саме на місцевому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батанов, О. В. Парадигма сучасного унітаризму в Україні: проблеми формування та реалізації. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. Вип. 2. С. 78–89.
2. Кожина, А. В. Пріоритети державної політики щодо місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади та розвитку громадянського суспільства. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 9. С. 98–101.
3. Serohina S. H., Bodrova I. I., Petryshyna, M. O. Municipal policy as a priority area of legal policy in the context of reforming the territorial organization of power and European Integration of Ukraine. *Journal NALSU*. 2021. № 3. p. 129–143. doi: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.129-143. URL: http://visnyk.kh.ua/uk/article/munitsipalno-pravova-politika-yak-prioritetny-napryamok-pravovovoyi-politiki-v-umovakh-reformuvannya-teritorialnoyi-organizatsiyi-vladi-ta-yevropeyskoyi-integratsiyi-ukrayini
4. Петришина, М. О. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері створення належних організаційних та правових передумов розвитку дослідницьких структур в Україні. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект): *монографія* / за за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022, 176 с. С. 69–107.
5. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19
6. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text
7. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text

8. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text
9. Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text
10. Серьогіна С. Г., Петришина М. О. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної влади в умовах воєнного стану й відбудови України. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія*. Нац. акад. прав. наук України. Харків, Право. 2023. 902 с. С. 129–145.
11. Petryshyn O. O. Population Loss Through Migration and Internal Displacement as a Risk Factor for Stronghold Territorial Communities in Post-Invasion Ukraine. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2023. Nr. 1(91). p. 92–104. doi: 10.7366/1509499519106.

REFERENCES

1. Batanov, O. V. (2020). Paradigm of modern Unitarism in Ukraine: Problems of formation and implementation. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii*., *2*, 78–89 [in Ukrainian].
2. Kozhyna, A. V. (2015). State policy priorities for local self -government in the context of decentralization of power and the development of civil society. *Derzhavne upravlinnia. Investytsii: praktyka ta dosvid*, *9*, 98–101 [in Ukrainian].
3. Serohina, S. H., Bodrova, I. I. & Petryshyna, M. O. (2021). Municipal policy as a priority area of legal policy in the context of reforming the territorial organization of power and European Integration of Ukraine. *Journal NALSU*, *3*, 129–143. doi: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.129-143. Retrieved from: http://visnyk.kh.ua/uk/article/munitsipalno-pravova-politika-yak-prioritetny-napryamok-pravovovoyi-politiki-v-umovakh-reformuvannya-teritorialnoyi-organizatsiyi-vladi-ta-yevropeyskoyi-integratsiyi-ukrayini
4. Petryshyna, M. O. (2022). *Powers of local self -government bodies in the field of creation of proper organizational and legal preconditions for the development of research structures in Ukraine. Legal support for research infrastructure in Ukraine (theoretical and legal aspect)*. Liubchych A. M. & Ohiienko I. V. (Eds.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, 69–107 [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on the principles of state regional policy, No. 156-VIII (2015, February 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19 [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine on the National Informatization Program, No. 2807-IX (2022, December 1). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text [in Ukrainian].
7. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the concept of e -government development in Ukraine, No. 649-p. (2017, September 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian].
8. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the concept of development of digital competences and approval of the plan of measures for its implementation, No. 167-p. (2021, March 3) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
9. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Some issues of reforming public administration of Ukraine, No. 831-p. (2021, July 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
10. Serohina, S. H. & Petryshyna, M. O. (2023). *Features of interaction of local self -government bodies with state authorities in the conditions of martial law and reconstruction of Ukraine. Legal Science and Legislation of Ukraine: European Vector of Development in Martial Status*. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv, Pravo, *129–145* [in Ukrainian].
11. Petryshyn, O. O. (2023). Population Loss Through Migration and Internal Displacement as a Risk Factor for Stronghold Territorial Communities in Post-Invasion Ukraine. *Studia Regionalne i Lokalne*, *1*(91), 92–104. doi: 10.7366/1509499519106.

PETRYSHYNA MARYNA

PhD in Law, associate professor, Leading researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

INNOVATIVE COMPONENT OF MUNICIPAL LEGAL POLICY: PROBLEMS OF FORMATION AND PROSPECTS OF FURTHER DEVELOPMENT

Problem setting. This article is devoted to the study of the problems of formation and implementation of municipal legal policy. The innovative component of municipal legal policy is studied in relation to the essence of this political and legal phenomenon, as well as the elemental composition of this direction of legal policy. Attention is drawn to the tools and means of the municipal legal policy, in particular, those that are innovation-oriented.

It is about the fact that municipal legal policy includes goal-oriented and coordinated activities of state authorities, local self-government bodies and officials, civil society institutions, territorial communities and individual citizens, which is carried out with a common goal and within the rules and orders prescribed by current legislative acts, and ultimately, orients society to the optimization of municipal legal regulation.

Analysis of recent researches and publications. The issues related to the formation of the main directions and problems of implementation of municipal and municipal legal policy are poorly understood. At the same time, issues related to the formation of the State's legal policy have repeatedly become the center of scientific discussions. Thus, issues related to the formation and implementation of the State legal policy were the focus of attention of such scholars as V. I. Andriyash, N. A. Zheleznyak, O. V. Skrypniuk, D. O. Tikhomirova, and others. Scientific research on certain aspects of municipal legal policy includes the works of O. Akhmerov, O. Batanov, V. Popovych, R. Hwan and others.

Purpose of research is to study the main issues related to the formation and implementation of municipal legal policy, to highlight the innovative component of modern municipal legal policy, and also to clarify the role of local self-government in the formation and implementation of innovation-oriented municipal legal policy in Ukraine.

Article's main body. It is established that despite the fact that the state still remains the leading actor in the field of municipal legal policy formation, local self-government bodies are increasingly integrated into the process of municipal legal policy formation and implementation on the local level. After all, the provision of the proper conditions aimed, first of all, at improving the process of formation and implementation of municipal legal policy, depends to a greater extend on the initiative and responsible territorial community, as well as on the local self-government bodies and officials, acting within the limits of the Constitution and laws of Ukraine, adapting decisions on local conditions and needs.

The main problems of the path of post-war renovation of territories are identified, the importance of understanding the role of not only the state, but also regions in the process of post-war reconstruction and renovation of the territories, regions and the state as a whole is emphasized. Attention is drawn for the need of a radical revision of approaches of understanding, problems of the formation and implementation of municipal legal policy in Ukraine, taking into account objective factors and conditions.

During martial law in Ukraine, it is impossible to meet all the conditions necessary for the comprehensive and consistent implementation of innovation-oriented municipal legal policy. At the same time, the creation of an infrastructural, resource, organizational and legal basis for the post-war successive implementation of the steps of innovation-oriented municipal legal policy is carried out mainly or thanks to the processes of municipal management, which is carried out, in particular, through the institution of local self-government.

Conclusions and prospects for the development. Thus, despite the leading role of the state in the formation and implementation of municipal legal policy, the role and importance of local self-government in this process should not be underestimated. Today, local self-government acquires the status of one of the key agents in the formation and implementation of innovation-oriented municipal legal policy during martial law, as well as in the period of post-war reconstruction.

Key words: state, innovation-oriented municipal legal policy, local self-government, municipal legal policy, post-war renovation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Петришина М. О. Інноваційна складова муніципально-правової політики: проблеми формування та перспективи подальшого розвитку. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 63–68.

ГРИШИНА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА
кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID 0000-0001-6828-5338

УДК 342.92
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-10

ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ДЛЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Адміністративне право увійшло в побут і свідомість кожної людини. Воно є живим, глибоко укоріненим у суспільство. Немає такої сфери державного або суспільного життя, якої б не зачіпали питання адміністративно-правового регулювання. Сучасний етап розвитку нашого суспільства характеризується надзвичайними змінами як у самому суспільстві так і в тих механізмах за допомогою яких воно функціонує. Одним з таких механізмів, безумовно, є право. Стаття присвячена особливостям предмету адміністративного права як основоположному критерію для визначення принципів адміністративного права. Трансформація предмета адміністративного права є фактором оновлення змісту та класифікації принципів адміністративного права. Предметом адміністративного права виступають суспільні відносини, які виникають з метою реалізації і захисту прав громадян, створення нормальних умов для функціонування громадянського суспільства й держави. Випливає, що основним завданням адміністративного права є створення пріоритету правових умов для забезпечення публічною адміністрацією прав, свобод й інтересів людини і громадянина у сфері публічного адміністрування. Предмет адміністративного права становить широкий комплекс суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією функцій державної виконавчої влади, змістом якої є управління суспільством. У статті акцентується увага на тому, що принципи є провідною категорією в адміністративному праві всіх континентальних європейських країн. У принципах розкривається зміст права, виявляється сутність права, його основи, а також закономірності суспільного життя та потреби, висвітлюються тенденції. У теорії права під принципами права розуміють найбільш загальні й стабільні вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрямки його подальшого розвитку. Побудова і функціонування системи публічного управління згідно зазначених принципів служить забезпеченню належного правопорядку в державі, розвитку економіки і політики, зростанню міжнародного авторитету України.

Ключові слова: адміністративне право, предмет адміністративного права, принципи адміністративного права, галузь публічного права, публічно-правові відносини, публічне адміністрування, публічне управління, верховенство права, належне урядування.

Постановка проблеми. Адміністративне право як фундаментальна галузь публічного права є необхідним інструментом у регулюванні діяльності органів публічної адміністрації, громадських організацій, підприємств, установ, організацій. Його вплив постійно відчувають конкретні особи. Норми адміністративного права охороняють відносини, що формуються під впливом цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права.

Останніми роками адміністративне право перебуває у стані трансформації, формується нова ідеологія відносин між державою і громадянином, докорінних змін зазнає адміністративно-правова доктрина, оновлюється адміністративне законодавство. В результаті адміністративне право перетворилося з права державного управління на галузь, яка нормативно визначає і регулює права й обов'язки публічної адміністрації щодо суб'єктів громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями адміністративного права, його предмету, принципам займались значна кількість вчених, серед яких варто згадати роботи таких вчених, як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В. В. Галунько, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька та інші. Проте, не дивлячись на досить велику кількість праць, все ж питання

© Гришина Н. В., 2023

пов'язані з узагальненням наукових позицій, які висвітлюють предмет адміністративного права як базову категорію для визначення галузевих принципів, залишаються в більшості випадків поза увагою дослідників, що дає можливість говорити про необхідність здійснення такого дослідження.

Метою статті є з'ясування ролі предмета адміністративного права як базової категорії для визначення галузевих принципів адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Домінуючим чинником уявлень про галузь права є сукупність відносин, які цією галуззю регулюються та утворюють її предмет. Для сучасного українського адміністративного права визначення предмета має важливе значення. Як наслідок, його виокремлення, відповідно до сучасних реалій державотворення, має бути основним для оновлення адміністративно-правових інституцій та об'єктивного висвітлення їхньої ролі у процесі формування правової держави і громадянського суспільства.

Принципове значення для оновлення поняття предмета адміністративного права мали два теоретичні висновки, які були зроблені у розвиток ідей Концепції адміністративної реформи в Україні.

По-перше, це висновок про те, що адміністративне право не може розвиватися як моноцентрична галузь, тобто як така галузь, що має єдиний системостворювальний нормативний центр; по-друге, висновок про те, що адміністративне право є правом поліструктурним [1, с.11].

У наукових джерелах досліджуються тенденції розвитку адміністративного права, а також обґрунтовується нова структура його предмета. В результаті саме адміністративне право постає галуззю публічно-правового регулювання, яка забезпечує функціонування публічної адміністрації.

Потрібно наголосити, що у зв'язку зі зміною пріоритетного напрямку розвитку держави на людиноцентриський, погляди на предмет адміністративного права як на галузь публічного права змінили також свій вектор розвитку та мають основні прояви.

Тому реформування адміністративного права призводить до перегляду предмета правового регулювання цією галуззю права.

Можна виділити чотири типи відносин, кожен з яких є складовою предмета адміністративного права. Це відносини:

а) публічного управління;

б) адміністративних послуг;

в) відповідальності публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність;

г) відповідальності приватних суб'єктів (індивідуальних і колективних) за порушення встановленого публічною адміністрацією порядку і правил.

Отож, складовою частиною предмета адміністративного права є *управлінські відносини*, пов'язані з реалізацією функцій і повноважень виконавчої влади, делегованих державою органам місцевого самоврядування, громадським організаціям та іншим недержавним інстанціям.

Важливим елементом предмета адміністративного права виступають *суспільні відносини*, пов'язані з наданням громадянам різноманітних управлінських послуг.

До предмета адміністративного права відносяться також суспільні відносини, що виникають у зв'язку з організацією та діяльністю адміністративних судів, тобто у сфері адміністративної юстиції.

Також до предмета адміністративного права належать суспільні відносини, які виникають у зв'язку із застосуванням заходів адміністративного примусу та адміністративної відповідальності до фізичних і юридичних осіб.

Ознакою, що об'єднує всі види адміністративно-правових відносин є те, що органи публічної адміністрації є у них владною стороною, тобто має право на прийняття владного рішення.

Можна констатувати, що з урахуванням змін та перетворень предмета адміністративного права, відбулося і реформування принципів галузі, визначені пріоритетні, що дають можливість зрозуміти особливості предмета адміністративного права. А тому предмет адміністративного права є базовою категорією для виокремлення галузевих принципів адміністративного права.

Принципи є провідною категорією в адміністративному праві всіх континентальних європейських країн. У принципах зміст права розкривається поглиблено, у них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції та потреби. У теорії права під принципами права розуміють найбільш загальні й стабільні вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрямки його подальшого розвитку [2, с.124].

Аналіз наукової літератури дає можливість сформулювати наступні характерні риси принципів адміністративного права:

– формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина й нормального функціонування громадянського суспільства та держави;

– визначають найбільш загальні й стабільні вимоги, що сприяють їх утвердженню та захисту суб'єктами публічної адміністрації, визначають характер адміністративного права і напрямки його подальшого розвитку;

– установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здій-

снюється та організується діяльність суб'єктів адміністративного права;

– принципи адміністративно права характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які є реально досяжними.

Принципи адміністративного права – це найбільш загальні та стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [3, с.61].

Саме як стабільні вимоги, виконання яких забезпечить можливість здійснити діяльність в межах установлених законодавством та досягнути поставленої мети.

Принципи адміністративного права становлять собою певне поєднання норм, ідей та теорій, які покладаються в основу адміністративного права. Важливо вказати, що принципи адміністративного права не є константою, вони розвиваються одночасно з розвитком адміністративного права, а іноді принципи адміністративного права можуть випереджати розвиток адміністративного права. Принципи адміністративного права займають щодо норм адміністративного права панівне становище. Вони є свого роду меганормами, на підставі яких мають розвиватися «звичайні» норми адміністративного права [4, с. 65].

На сьогодні, принципи адміністративного права є основним інститутом галузі, до яких потрібно відноситися не як до теоретичної конструкції, оскільки вони відіграють надзвичайно важливу роль.

Провідним принципом адміністративного права є принцип верховенства права. З практичної точки зору цей принцип означає підпорядкування діяльності усіх публічних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, утвердження їх пріоритету перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави.

Запровадження в національному адміністративному законодавстві оновлених доктринальних засад розуміння принципу верховенства права з урахуванням положень сучасних західних європейських правових доктрин створить необхідні передумови для приведення базових засад діяльності органів публічної адміністрації – інституту, що тільки розвивається в Україні, – у відповідність до уніфікованих провідними європейськими регіональними організаціями принципів і стандартів публічної адміністрації та урядування [5].

Принцип верховенства права є складною конструкцією, яка містить ряд обов'язкових елементів, зокрема: законність; юридичну визначеність; заборону свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; дотримання прав людини; заборону дискримінації та рівність перед законом. Недотримання хоча б одного з названих елементів публічною адміністрацією означатиме порушення нею принципу верховенства права.

Важливого значення для функціонування публічної адміністрації набувають також і принципи належного врядування, які мають дістати закріплення у нормах адміністративного права. Особливість цих принципів полягає у тому, що вони стосуються насамперед правозастосовної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, тобто тієї, що спрямовується на прийняття адміністративних актів та їх застосування. З огляду на це принципи належного врядування мають бути обов'язково закріплені в Адміністративно-процедурному кодексі України, прийняття якого сприяло б удосконаленню діяльності публічного адміністрування.

Принципи належного врядування є категорією, яка виникла у межах європейської теорії адміністративного права. Фактично можна говорити про те, що принципи належного врядування створюють процедурні засади забезпечення та реалізації принципу верховенства права. Разом з тим, і це є значимим, за допомогою (або через принципи) належного врядування досягаються і інші цілі, такі як мінімізація корупції, врахування думки меншості під час прийняття адміністративних актів, залучення інституцій громадянського суспільства до реалізації публічного адміністрування та інші.

Нова управлінська модель України (з адаптованими принципами Good Governance) має бути спрямована на максимальне розширення сфери участі суспільства в управлінні з гарантуванням того, що економічні, соціальні та політичні пріоритети засновані на згоді таким чином, щоб голоси всіх громадян, навіть самих бідних і соціально незахищених груп населення, були враховані під час прийняття державних рішень. Така модель повинна бути багаторівневою, з комплексом ефективних механізмів зворотного зв'язку між різними рівнями влади, між владою і суспільством, владою і людиною. Модель сприятиме і розвитку громадянського суспільства, без якого не може існувати демократична, економічно міцна та політично стабільна держава.

До групи принципів належного врядування відносяться:

– принцип участі у прийнятті рішення;
– принцип прозорості;
– принцип підзвітності (відповідальності);
– принцип ефективності;
– принцип неупередженості.

Висновки. Перед наукою адміністративного права нині стоїть виключно важливе завдання, пов'язане з виробленням оновленої системи принципів адміністративного права, які повинні узгоджувалися із тим завданням, яке стоїть перед сучасним адміністративним правом України. Наведена коротка характеристика принципів адміністративного права не є вичерпною і не претендує на однозначність, водночас наведені принципи відбивають сучасні тенденції його розвитку й мають визначити напрямки і механізми адміністративно-правового регулювання захисту прав та охоронюваних законом інтересів особи.

Принципи права є закономірним явищем юридичної науки, які за своєю суттю є універсальними і відображають сучасні підходи до їх трактування. В сучасних умовах, принципи права мають універсальний характер, оскільки повинні враховуватися суб'єктами правотворчості у період створення норм для здійснення правового регулювання суспільних відносин.

Особливості предмета адміністративного права дають підстави для нового підходу оновлення та характеристики принципів адміністративного права, що випливає із взаємозалежності та впливу один на одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України: підручник / В. В. Середа, О. Л. Хитра, Ю. С. Назар, Д. І. Йосифович, Я. М. Когут та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Назара. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 680 с.
2. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.
3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
4. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Ваіте, 2014. 376 с.
5. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 3. С. 33–43.

REFERENCES

1. Sereda, V. V. Khytra, O. L. & Nazar, Yu. S. et al. (2021). *Administrative law of Ukraine*. Yu. S. Nazar (Ed.). Lviv: LvDUVS, [in Ukrainian].
2. Petryshyn, O. V. Pohrebniak, S. P. & Smorodynskyi, V. S. et al. (2015). *The theory of state and law*. O. V. Petryshyna (Ed.). Kharkiv: Pravo, [in Ukrainian].
3. Halunko, V., Dikhtiievskyi, P. & Kuzmenko O. et al. (2021). *Administrative law of Ukraine. Full course*. V. Halunko, O. Pravotorova (Ed.). 4th ed. Kherson: OLDI-PLIuS [in Ukrainian].
4. Melnyk R. S. & Bevzenko V. M. (2014). General administrative law. R. S. Melnyk (Ed.). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
5. Pukhtetska A. (2010). Principle of rule of law: modern European doctrines as a benchmark for reforming national legislation. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, *3*, 33–43 [in Ukrainian].

HRYSHYNA NATALIA

PhD in Law, Associate Professor, Head of Department of State Law Disciplines
of V.N. Karazin Kharkiv National University

THE SUBJECT MATTER OF ADMINISTRATIVE LAW AS A BASIC CATEGORY FOR DISTINGUISHING SECTORAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW

Problem setting. Administrative law as a fundamental branch of public law is a necessary tool in regulating the activities of public administration bodies, public organizations, enterprises, institutions, and organizations. Its influence is constantly felt by specific individuals. Norms of administrative law protect relations formed under the influence of civil, labor, financial and other branches of law. In recent years, administrative law has been in a state of transformation, a new ideology of relations between the state and the citizen is being formed, the administrative legal doctrine is undergoing fundamental changes, and administrative legislation is being updated. As a result, administrative law has turned from the law of state management into a branch that normatively defines and regulates the rights and obligations of public administration in relation to subjects of civil society.

Analysis of recent researches and publications. A significant number of scientists dealt with issues of administrative law, its subject, principles, among which it is worth mentioning the works of such scientists as: V. B. Averyanov, Yu. P. Bityak, V. V. Galunko, R. S. Melnyk, A. A. Pukhtetska and others. However, despite the rather large number of works, questions related to the generalization of scientific positions, which highlight the subject of administrative law as a basic category for determining industry precepts, remain in most cases outside the attention of researchers, which makes it possible to talk about the need to carry out such research.

The purpose of research is to clarify the role of the subject of administrative law as a basic category for determining the branch principles of administrative law.

Article's main body. The article is devoted to the peculiarities of the subject of administrative law as a fundamental criterion for determining the principles of administrative law. Of fundamental importance for updating the concept of the subject of administrative law were two theoretical conclusions that were made in the development of the ideas of the Concept of Administrative Reform in Ukraine. The transformation of the subject of administrative law is a factor in updating the content and classification of the principles of administrative law. The subject of administrative law is social relations that arise for the purpose of realizing and protecting the rights of citizens, creation of normal conditions for the functioning of civil society and the state. It follows that the main task of administrative law is to create a priority of legal conditions for ensuring by public administration the rights, freedoms and interests of man and citizen in the sphere of public administration. The subject of administrative law is a wide complex of social relations that arise in connection with the implementation of the functions of the state executive power, the content of which is the management of society. Ukraine's new management model (with adapted principles of Good Governance) should be aimed at maximizing the scope of public participation in governance, ensuring that economic, social and political priorities are based on consensus in such a way that the voices of all citizens, even the poorest and most socially disadvantaged population groups were taken into account when making state decisions. The article emphasizes the fact that principles are the leading category in the administrative law of all continental European countries. The principles reveal the content of law, reveal the essence of law, its foundations, as well as the regularities of social life and needs, and highlight trends. In the theory of law, the principles of law mean the most general and stable requirements that contribute to the establishment and protection of social values, determine the nature of law and the direction of its further development.

Conclusions and prospects for development. The principles of law are a natural phenomenon of legal science, which in their essence are universal and reflect modern approaches to their interpretation. In modern conditions, the principles of law have a universal character, as they must be taken into account by law-making subjects during the creation of norms for the legal regulation of social relations. The peculiarities of the subject of administrative law provide grounds for a new approach to updating and characterizing the principles of administrative law resulting from interdependence and influence on each other.

Key words: administrative law, subject of administrative law, principles of administrative law, branch of public law, public-legal relations, public management, public administration, rule of law, proper governance.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Гришина Н. В. Предмет адміністративного права як базова категорія для виокремлення галузевих принципів адміністративного права. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 69–73.

ДМИТРИК ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА
доктор юридичних наук, професор, заслужена діячка науки і техніки України, завідувачка наукового відділу НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0001-5469-3867

ЄФРЕМОВА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0000-0002-1917-9691

БЕЗЦІННА АНГЕЛІНА РОМАНІВНА
студентка 3 курсу факультету приватного права та підприємництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 347.73:330.341.1
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-11

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ[1]

У статті розкрито визначальні аспекти, що впливають на становлення та розвиток міжнародної комерційної діяльності. Визначено ключові фактори, що формують міжнародний бізнес в сучасних умовах становлення Індустрії 4.0, включаючи глобалізацію, економічні, геополітичні, соціокультурні та технологічні аспекти. Дослідження проводиться з урахуванням сучасних тенденцій у глобальній економіці та викликів, які стоять перед підприємствами, що розширюють свою діяльність за межі власного національного ринку. Автори виділяють основні фактори, що можуть впливати на формування міжнародного бізнесу, стимулювати до виходу на міжнародні ринки та визначати вибір стратегії міжнародного розвитку в сучасних умовах, зокрема: 1) глобалізація, 2) технологічні фактори (особливо якщо йдеться про впровадження стратегії Індустрія 4.0), 3) економічні можливості, 4) конкурентне середовище, 5) геополітична ситуація в регіоні, під впливом якої відбувається переосмислення енергетичної торгівлі, реконфігурація ланцюгів постачання, фрагментація платіжних мереж і переоцінка валютних резервів, 6) політичні та правові аспекти, 7) оподаткування. Деякі країни вдаються до стратегій заміни податку на прибуток підприємств податком на розподілений прибуток («податок на виведений капітал», де базою оподаткування є операції, в результаті яких капітал залишає податкову юрисдикцію: дивіденди, дооцінки трансфертних цін, тощо). Такі стратегії мають на меті посилити капітал компаній для стимулювання інвестицій, знизити витрати на дотримання правил із сплати та адміністрування податку, перешкодити використанню податкових гаваней, детінізація економіки.

Результати аналізу можуть сприяти кращому розумінню умов формування стратегій відновлення економіки в напрямках оподаткування та створення привабливого середовища для іноземного інвестування, успішної імплементації міжнародних бізнес-стратегій.

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120U104783, 2023 р.

 © Дмитрик О. О., Єфремова К. В., Безцінна А. Р., 2023

Ключові слова: Індустрія 4.0, електронний бізнес, оподаткування, податок на виведений капітал, правове регулювання, міжнародна економіка, ТНК, фактори впливу.

Постановка проблеми. Глобалізація міжнародних бізнес-відносин, а також інтеграція та інтернаціоналізація міжнародних бізнес-структур, разом із необхідністю неперервної двосторонньої участі бізнесу та держави у формуванні міжнародних економічних відносин, породили нові тенденції у структурній трансформації світової економіки. У сучасних умовах міжнародний бізнес є одним із найважливіших факторів формування ВВП. Він забезпечує перерозподіл ресурсів між країнами, сприяє зростанню продуктивності праці, конкурентоспроможності підприємств, а також підвищенню добробуту населення. Вплив факторів, що визначають переформатування міжнародних економічних відносин на вдосконалення та підвищення ефективності міжнародного бізнесу, є складним і багатогранним процесом і залежить від ряду чинників, зокрема: глобалізація, що сприяє розвитку міжнародної торгівлі, інвестицій, технологій та руху капіталу; економічні фактори, такі як економічний розвиток країн, стан світової економіки, рівень інфляції, оподаткування, процентні ставки по кредитах тощо; політичні фактори, такі як стабільність політичної ситуації, розвиток міжнародних відносин, торговельні угоди тощо; соціокультурні фактори, такі як схожість культур, близькість мов, традицій, цінностей тощо; технологічні фактори, такі як розвиток транспорту, зв'язку, інформаційних технологій, впровадження стратегії Індустрія 4.0 у виробничі процеси тощо.

У сучасних умовах вплив факторів на міжнародний бізнес посилюється. Глобальна фінансова криза, пандемія COVID-19, геополітичні конфлікти, викликають зміни у міжнародній торгівлі, інвестиціях, технологіях і логістиці.

Вивчення впливу факторів на міжнародний бізнес є актуальним завданням, оскільки дозволяє розробити ефективні стратегії та інструменти для його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна наука приділяла постійну увагу проблемам та визначенню ролі міжнародного бізнесу в сучасній міжнародній економіці, його впливу на економічну безпеку держави, починаючи з моменту отримання Україною незалежності. Серед провідних вчених, які присвятили свої дослідження окремим аспектам зазначених проблем, необхідно виділити економістів і правників, а саме: Є. М. Білоусова, Н. М. Грущинську, І. Ю. Гузенко, М. В. Іващенко, Ю. М. Петрушенка, Ю. І. Пилипенка, Е. В. Прушківську, С. В. Тарасенка, К. О. Третьякову, І. В. Яковюка та багатьох інших.

Разом з тим, проблема вибору стратегій на рівні держави щодо підсилення позитивних факторів впливу та нівелювання негативних на формування міжнародного бізнесу в умовах геополітичної нестабільності та в повоєнний період тільки піднімається у наукових дослідженнях, що обумовлює її актуальність.

Метою статті є з'ясування значущості зовнішніх і внутрішніх детермінант впливу на процеси формування та реалізації міжнародного бізнесу в особливий період, а також обґрунтування визначення пріоритетних напрямків економічної, політичної, соціокультурної політики держави для знівелювання негативних чинників впливу на міжнародний бізнес задля економічного післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний бізнес представляє собою взаємодію між організаціями різних господарських структур різних форм власності або їхніх підрозділів, що знаходяться в різних країнах, головною метою яких є одержання прибутку за рахунок отримання вигод із переваг ділових міжнародних операцій [1, 2]. Глобалізація і міжнародний бізнес нерозривно пов'язані між собою, представляючи важливу взаємодію у світовому економічному ландшафті. Глобалізація, як явище, створює не лише новий економічний контекст, але й перетворює стратегії та підходи до ведення міжнародного бізнесу.

Глобалізація представляє собою комплексний процес, який охоплює економічні, соціокультурні та політичні сфери, і визначається зближенням та взаємодією національних господарств, підприємств, інституцій та індивідів на світовому рівні, а також створює глибокі та взаємопов'язані зв'язки між різними регіонами та народами, перетинаючи традиційні кордони. Глобалізація міжнародного бізнесу проявляється перш за все в активізації в останні роки діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) [2].

На економічному рівні глобалізація виявляється в інтенсивній торгівлі та інвестиціях між країнами, створенні глобальних цінових мереж, а також у поширенні технологій та інновацій. Вона впливає на виробництво, споживчі звички, робочі місця та економічну конкурентоспроможність.

Глобальна економіка визначається загальносвітовими тенденціями і споживчими уподобаннями, що створює вимогу до міжнародних компаній адаптувати свої продукти та послуги до різноманітних культур та географічних особливостей. Міжнародний бізнес змушений ставати більш гнучким та реактивним на зміни, що виникають на світовому ринку.

Зростання конкуренції в умовах глобалізації заставляє підприємства вдосконалювати свої техноло-

гії, підвищувати якість продукції та ефективність виробництва. Цей конкурентний тиск стимулює розвиток та інновації в міжнародному бізнесі. Отже, глобалізація створює сприятливі умови для розвитку та розширення міжнародного бізнесу, одночасно вимагаючи від компаній адаптуватися до змінного світового середовища та бути готовими до глобальної конкуренції [3].

Геополітична нестабільність чинить негативний вплив на міжнародний бізнес та створює серйозні збої, серед яких можна виділити такі: а) швидке підвищення цін на сировину створює проблеми з витратами для підприємств, б) зростання витрат обтяжує прибутки, порушуючи виробництво та знижуючи конкурентоспроможність експорту в найбільш постраждалих регіонах; в) зменшення трудових потоків змушує підприємства витрачати більше на робочу силу або скорочувати обсяги виробництва; г) труднощі з пошуком робочої сили змушують роботодавців або витрачати більше на робочу силу, або скорочувати обсяги виробництва. Збої спонукають підприємства, особливо в США та Китаї, інвестувати в реорганізацію ланцюгів постачання, що часто збільшує фінансові витрати [4].

Економічні фактори є ключовими детермінантами впливу на формування та динаміку міжнародного бізнесу, взаємодіючи з ним на різних рівнях та в аспектах. Від економічного стану країн до фінансових ринків світу, ці фактори визначають стратегії та успіх підприємств на міжнародному рівні.

Зростання економік країн є сприятливим фактором для міжнародного бізнесу. Країни з високим рівнем економічного розвитку стають привабливими ринками для іноземних інвестицій та розширення підприємств. Міжнародні компанії шукають можливостей у країнах з потужними економіками для розширення свого впливу та збільшення прибутків.

Зміни валютних курсів мають прямий вплив на міжнародні операції. Коливання в обмінних курсах можуть впливати на конкурентоспроможність товарів та послуг на світовому ринку, а також на вартість іноземних інвестицій та прибутків компаній.

Економічні фактори, такі як укладання торговельних угод та регулювання міжнародної торгівлі, визначають умови доступу до ринків. Міжнародний бізнес повинен враховувати та адаптуватися до правил та обмежень, які накладаються економічними угодами та національним законодавством. Сприятлива економічна стабільність сприяє розвитку міжнародного бізнесу, забезпечуючи надійне середовище для інвестицій та експансії. З іншого боку, економічні кризи та ризики можуть створити виклики та обмеження для міжнародних підприємств.

Економічний розвиток в сучасному світі часто пов'язаний з інноваціями та технологічним прогресом. Міжнародні компанії, що здатні впроваджувати нові технології, мають перевагу в конкурентному середовищі та можуть активно брати участь в глобальних ланцюгах виробництва. Загалом, економічні фактори визначають контекст та умови, в яких функціонує міжнародний бізнес. Розуміння цих факторів дозволяє компаніям ефективно адаптуватися до змін на світовому ринку та максимізувати свій потенціал у глобальному економічному середовищі.

Стосовно політичних факторів, вони можуть як сприяти, так і заважати розвитку міжнародного бізнесу. Політичні фактори грають визначальну роль у формуванні та розвитку міжнародного бізнесу, оскільки вони впливають на умови іноземних інвестицій, доступ до ринків, правовий фреймворк та загальний клімат для глобальних підприємств. Врахування політичних аспектів є критичним для успішної діяльності на міжнародному рівні [5].

Ефективність та збалансованість міжнародної діяльності залежать від різноманітних факторів, серед яких можна виділити соціокультурні аспекти, що відображаються в Концепції культурної стратегії Європейського Союзу, принципи якої можна узагальнити наступним чином:

1. Підтримка культурної різноманітності та захист прав людини.

2. Сприяння взаємоповазі та розвитку міжкультурного діалогу.

3. Гарантування взаємодоповнення культур та визнання пріоритетності нижчої ланки прийняття рішень.

4. Підтримка комплексного підходу до культури.

5. Просування культури на основі співпраці.

ЄС використовує різноманітні географічні моделі та тематичні програми для розвитку міжнародних відносин у сфері культури та організації міжнародного бізнесу, враховуючи організаційно-культурні особливості різних країн. Наприклад, до таких програм можна віднести «Креативна Європа», «Європейський фактор в області демократії і прав людини» та інші [6].

Ці програми, в основному, спрямовані на політику мультикультуралізму, який зосереджений на збереженні і розвитку культурних відмінностей у світі. Мультикультуралізм є політичною ідеологією, спрямованою на створення політично-правових умов для толерантного та гармонійного співіснування різних етносів у розвинених країнах Заходу. Однак, аналіз свідчить, що реалізація мультикультурних проектів у політиці багатьох країн світу, а також численні рекомендації та директиви міжнародних організацій, не мають значущого успіху при формуванні міжнародних інтегрованих бізнес-структур.

Складні тенденції глобалізації, що проявляються в збільшенні геополітичних суперечностей, етнічної

нетерпимості та культурних конфліктів, свідчать про те, що дезінтеграційні процеси у міжкультурній взаємодії ускладнюються. Ці процеси є актуальними на сьогодні, не можуть бути подолані ані Організацією Об'єднаних Націй, ані іншими міжнародними організаціями, особливо коли йдеться про глибинні мотиви та установки значної кількості людей та їх об'єднань, що сформувалися історично, і кореняться у глибині культурно-ментальної несумісності, яку можна загострити або ж знаходити механізми для її пом'якшення [7].

Архітектура та динаміка міжнародного бізнесу не є сталими величинами: потоки товарів, що перетинають території та неодноразово перетинають митні кордони, постійно змінюються як у кількісному, так і якісному відношенні. Структура світового ринку суттєво впливає на міжнародні перевезення, нерівномірність яких в сучасному світі неодмінно впливає на стратегічний вибір організації ланцюга поставок.

На сьогодні майже немає країни, економічний розвиток якої не був би пов'язаний із міжнародним бізнесом та міжнародними перевезеннями. Проте міжнародний бізнес та, відповідно, міжнародні транспортні перевезення, також піддаються впливу деяких факторів, науково-технічні інновації, поглиблення міжнародного поділу праці та формування транснаціональних корпорацій серед них виявляють найбільший вплив.

Одним із ключових чинників розвитку та трансформації системи логістики є зростання попиту на вантажні перевезення, спричинене розвитком світової торгівлі. Зокрема, глобалізація виробництва, що охоплює планування, постачання, торгівлю, призвела до розподіленої торгівлі та розвитку транспортних мереж.

Виходячи з цих факторів, логістика стає ключовим інструментом для реалізації зовнішньоторговельної діяльності компаній та країн в цілому. Її специфіка у зовнішньоекономічній діяльності виявляється у ряді процесів, включаючи експортно-імпортні операції, проходження митних формальностей, регулювання умов доставки за міжнародними договорами та використання новітніх технологій.

З точки зору інтенсифікації глобальних процесів важливі фактори, що впливають на міжнародну логістичну систему, включають створення зон вільної торгівлі, лібералізацію торгівлі, розвиток глобальної транспортної системи, дифузію діяльності транснаціональних корпорацій, створення та розвиток глобальних логістичних мереж та впровадження новітніх технологій.

Враховуючи вищезазначені фактори, логістика виконує важливу роль у забезпеченні успішності міжнародного бізнесу, а також у формуванні і вдосконаленні системи ланцюга поставок. Такі інновації, як електронний обмін даними, системи кодування товарів, електронні перекази грошей та супутникове відстеження вантажів, стають все більш важливими в контексті транскордонних перевезень.

В умовах Індустрії 4.0 глобальні інвестиційні стратегії ТНК трансформуються, включаючи до діапазону своїх інтересів кіберфізичні системи, цифрові екосистеми, біотехнології, аналітику великих даних та інші інноваційні технології. У цих процесах трансформації та транснаціоналізації корпорацій проникають в економічні системи інших держав, при цьому вони впливають на національну політику та законодавство, примушуючи уряди тих чи інших держав визначати, наприклад, структуру галузей економіки, лобіюють зміни та введення нових нормативних актів, що дозволяє їм здійснювати впровадження ефективніше [8].

Таким чином, можна виділити фактори, які впливають на можливість виходу бізнесу на міжнародний ринок, та визначити стратегію міжнародного розвитку в сучасних умовах, а саме:

1. Глобалізація. Зростання світової економічної інтеграції та доступність міжнародних ринків може стати ключовим мотиватором для входження на нові ринки.

2. Технологічні фактори. Якщо компанія володіє передовими технологіями (особливо, якщо йдеться про впровадження стратегії Індустрія 4.0), які можуть бути цінними на міжнародному ринку, це може стати перевагою для входження на нові ринки.

3. Економічні можливості. Оцінка економічної вигідності та потенційного попиту на продукцію компанії в інших країнах. Через війну світові ціни на нафту, газ та пшеницю стрімко підскочили, а враховуючи, що йдеться про 30% світового експорту самої лише пшениці, ціни на продовольство сягнули рекордних рівнів. Підвищення цін має свої наслідки. Зростає інфляція, яка знецінює доходи та збільшує попит. Країни, які залежать від імпорту газу, стикаються із гіршим фіскальним і торговим дефіцитом, тоді як деякі експортери на Середньому Сході й в Африці виграють від вищих цін [9].

4. Конкурентне середовище. Аналіз конкурентів на міжнародному ринку та з'ясування можливостей вирізнення від них.

5. Геополітична ситуація в регіоні. Геополітична напруга спровокувала невпевненість бізнесу та інвесторів в усьому світі, ціни на активи опинилися під тиском, що призвело до погіршення фінансових умов. Європейський регіон уже відчуває важкі наслідки російської військової агресії, зокрема в питаннях енергетики, порушення у ланцюгах постачання, додаткові витрати на енергетичну безпеку й оборону ще більше обтяжать економіку країн регіону. Від-

бувається переосмислення енергетичної торгівлі, реконфігурація ланцюгів постачання, фрагментація платіжних мереж і переоцінка валютних резервів.

6. Політичні та правові аспекти. Розуміння політичних та правових умов у країнах, де планується входження на ринок.

7. Оподаткування. Деякі країни вдаються до стратегій заміни податку на прибуток підприємств податком на розподілений прибуток («податок на виведений капітал», де базою оподаткування є операції, в результаті яких капітал залишає податкову юрисдикцію: дивіденди, дооцінки трансфертних цін, тощо). Такі стратегії мають на меті посилити капітал компаній для стимулювання інвестицій, знизити витрати на дотримання правил із сплати та адміністрування податку, перешкодити використанню податкових гаваней, детінізація економіки.

Важливим чинником формування, розвитку та трансформації світового інвестиційного ринку, що значно полегшує процеси міжнародного руху капіталу, є проведення національними урядами та наднаціональними організаціями політики пом'якшення регуляторного тиску на міжнародний інвестиційний простір, і відповідна імплементація уніфікованих норм державного регулювання інвестиційних процесів [8].

Метою прямого іноземного інвестування є використання ТНК переваг щодо децентралізованого управління значною кількістю іноземних ресурсів, а розвиток і подальше впровадження напрацювань Індустрії 4.0 чинить вплив на інвестиційну діяльність ТНК, зацікавлюючи їх у нових горизонтах вкладання цих ресурсів.

Незважаючи на різноманітність сучасних теорій оптимального оподаткування, їх можна згрупувати у два підходи: 1) теорії оптимального оподаткування на основі нормативного або стандартного підходу; 2) теорії оптимального оподаткування на основі позитивного підходу. Так, згідно з нормативним підходом, представникам міжнародного бізнесу необхідно знайти ідеальну податкову систему, яка мінімізує податковий тягар. Хоча країни проводять протекціоністську політику та захищають інтереси своїх національних ринків, міжнародні корпорації, холдинги, консорціуми, транснаціональні фінансові компанії та структури зацікавлені у повній відкритості економік та глобалізації свого бізнесу [10]. Встановлення дуже високого рівня податків національною економічною системою пригнічує підприємницьку діяльність і змушує бізнес пошукати краще бізнес-середовище за кордоном.

Податкові фактори впливають на експортно-імпортні операції в межах формування та реалізації міжнародного бізнесу, зокрема: зниження ставок податку на експорт у короткостроковій перспективі може позитивно вплинути на активізацію експортної діяльності, але у довгостроковій може посилити залежність національної економіки від зовнішніх ринк і в .

Висновки. Отже, у сучасному світі міжнародний бізнес є складним та динамічним явищем, яке визначається впливом різноманітних факторів. Аналіз особливостей цього впливу дозволяє зрозуміти ключові чинники, які формують міжнародне підприємництво. Глобалізація є суттєвим фактором, що визначає формування міжнародного бізнесу. Зростання світової економічної взаємозалежності та розвиток інтеграційних блоків створюють нові можливості та виклики для компаній, спонукаючи їх активно входити на різні ринки.

Зміни в економічних умовах, такі як кризи, коливання валют, зміни ставок інфляції, впливають на прибутковість та стратегії міжнародного бізнесу. Компанії повинні адаптуватися до змін у світовому економічному середовищі. Нестабільність політичних умов у різних країнах може впливати на діяльність міжнародних підприємств. Ризики, пов'язані з політичними змінами, вимагають уважного аналізу та ефективного управління. Розуміння культурних особливостей та соціальних тенденцій є важливим для успішного входження на ринки різних країн. Адаптація продуктів та маркетингових стратегій до місцевих умов стає ключовим фактором успіху. Швидкий та постійний розвиток технологій впливає на інновації в міжнародному бізнесі. Компанії, які успішно впроваджують технологічні новації, можуть мати конкурентну перевагу. Ефективне управління логістикою та ланцюгом постачання стає критичним для забезпечення плавного виконання міжнародних операцій. Вдосконалення цих процесів може призвести до зменшення витрат та підвищення ефективності.

Загалом, ефективне управління міжнародним бізнесом вимагає комплексного підходу до аналізу та врахування різноманітних факторів, які впливають на діяльність підприємства в глобальному масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Разінькова М. Ю. Міжнародний розвиток бізнесу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Економічний простір.* 2019, № 151. С. 91-100. DOI 10.32782/2224-6282/151-8.
2. Пилипенко Ю. І., Кудрявцев М. І. Геополітичні та геоекономічні аспекти розвитку міжнародного бізнесу. *Економічний вісник*. 2022, № 3. С. 17-22. DOI: https://doi.org/10.33271/ebdut/79.017.

3. Небаба, Н. О. Закономірності поглиблення міжнародної виробничої кооперації в умовах глобалізації світової економічної системи. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова.* 2020. Т. 25. № 6 (85). С. DOI: https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-85-5.
4. Горященко Ю. Г. Глобалізаційні процеси в інноваційному підприємництві України: дескритивно-аналітичний аспект. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*: зб. наук. праць; за ред.: В.В. Коваленко. Одеса: Одеський національний економічний университет. 2022. № 7 (296). С. 28-33. DOI: 10.32680/2409-9260-2022-7-296-28-33.
5. Кривов'язюк І. Ключові фактори сприяння розвитку підприємств: зміна форми власності, діагностика стану, прийняття інноваційних рішень. Collection of scientific papers «SCIENTIA», (January 20, 2023; Amsterdam, Netherlands). 2023. С. 59-61.
6. Щур К. О., Іванова Т. В. Трансформація міжнародного бізнесу в умовах Індустрії 4.0. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 08 груд. 2022 р.) Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2022. 292 с.
7. Мігус М. Основні тенденції розвитку Індустрії 4.0 та її вплив на економічну безпеку держави: міжнародний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2023, № 1 (69). С. 52-59. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-69-52-59.
8. Chernenko, N. , Korohodova, O., Moiseienko, T., & Hlushchenko, Ya. (2020). Influence of Industry 4.0 on the investment activities of transnational corporations. Scientific Horizons, 23(10), 68-77. URL: https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/Наукові%20горизонти_Том%2023,%20№10_2020_68-77.pdf. DOI: 10.48077/scihor.23(10).2020.68-77.
9. Ґаліані С. Як війна в Україні змінює економічний і бізнесовий ландшафти країн, регіонів та світу. *Forbes Ukraine.* 2023. URL: https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642.
10. Дубровіна Н., Дубровіна В., Шелест О., Тулай О. Вплив податків на експортно-імпортні тенденції у країнах ЄС за сучасних нестабільних умов. *Журнал європейської економіки.* 2021, Т. 20, № 4. С. 732-749.

REFERENCES

1. Razinkova, M. Yu. (2019). International business development: problems and ways to solve them. *Ekonomichnyi prostir, 151*, 91–100. DOI 10.32782/2224-6282/151-8 [in Ukrainian].
2. Pylypenko, Yu. I. & Kudriavtsev, M. I. (2022). Geopolitical and geo -economic aspects of international business development. *Ekonomichnyi visnyk*, *3*, 17–22. DOI: https://doi.org/10.33271/ebdut/79.017 [in Ukrainian].
3. Nebaba, N. O. (2020). Patterns of deepening international production cooperation in the conditions of globalization of the world economic system. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova.*. Vol. 25, No. 6 (85). DOI: https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-85-5 [in Ukrainian].
4. Horiashchenko, Yu. H. (2022). Globalization processes in Ukraine's innovative entrepreneurship: descriptorial-analytical aspect. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu: zb. nauk. prats; za red.: V.V. Kovalenko. Odesa: Odeskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet*, 7 (296), 28–33. DOI: 10.32680/2409-9260-2022-7-296-28-33 [in Ukrainian].
5. Kryvoviaziuk, I. (2023). Key factors for promoting enterprise development: change of ownership, diagnosis of condition, innovative decision making. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*, (pp. 59–61). Amsterdam, Netherlands [in Ukrainian].
6. Shchur, K. O., & Ivanova, T. V. (2022). International Business Transformation in Industry 4.0. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyv: Proceedings III International. scientific-practical. conf.* Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo «Politekhnika» [in Ukrainian].
7. Mihus, M. (2023). The main trends of industry development 4.0 and its impact on the economic security of the state: international aspect. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, *1* (69), 52-59. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-69-52-59 [in Ukrainian].
8. Chernenko, N. , Korohodova, O., Moiseienko, T., & Hlushchenko, Ya. (2020). Influence of Industry 4.0 on the investment activities of transnational corporations. Scientific Horizons, *23*(10), 68-77. Retrieved from: https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/Наукові%20горизонти_Том%2023,%20№10_2020_68-77.pdf. DOI: 10.48077/scihor.23(10).2020.68-77 [in Ukrainian].
9. Galiani S. (2023). As the war in Ukraine changes the economic and business landscapes of countries, regions and the world. *Forbes Ukraine.*. Retrieved from: https://forbes.ua/money/velika-ekonomichna-perebudova-25082023-15642 [in Ukrainian].
10. Dubrovina N., Dubrovina V., Shelest O., Tulai O. (2021). Impact of taxes on export-import trends in EU countries under current unstable conditions. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky.*, Vol. 20, No. 4, 732–749 [in Ukrainian].

DMYTRYK OLGA

2nd PhD in Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Scientific Department of the Research Institute of Legal Support for Innovative Development of the NALS of Ukraine

YEFREMOVA KATERYNA

PhD in Law, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Financial Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

BEZTSINNA ANHELINA

3rd year-student of the faculty of private law and entrepreneurship
of the Yaroslav Mudryi National Law University

FACTORS OF THE FORMATION OF INTERNATIONAL BUSINESS IN MODERN CONDITIONS

Problem setting. The globalization of international business relations, as well as the integration and internationalization of international business structures, together with the need for continuous bilateral participation of business and the state in the formation of international economic relations, have given rise to new trends in the structural transformation of the world economy. In modern conditions, international business is one of the most important factors in the formation of GDP. It ensures the redistribution of resources between countries, promotes the growth of labor productivity, the competitiveness of enterprises, and also increases the welfare of the population.

Analyses of recent researches and publications. Domestic science paid constant attention to the problems and determination of the role of international business in the modern international economy, its impact on the economic security of the state, starting from the moment Ukraine gained independence. Among the leading scientists who devoted their research to certain aspects of the mentioned problems, it is necessary to single out economists and lawyers, namely: E. M. Bilousov, N. M. Hrushchinska, I. Yu. Guzenko, M. V. Ivashchenko, Yu. M. Petrushenko, Yu. I. Pylypenko, E. V. Prushkivska, S. V. Tarasenko, K. O. Tretyakov, I. V. Yakoviuk and many others.

The purpose of research is to clarify the significance of external and internal determinants of influence on the processes of formation and implementation of international business in a special period, as well as to substantiate the determination of priority directions of the economic, political, socio-cultural policy of the state to reduce the negative factors of influence on international business for the sake of post-war economic recovery.

Article's main body. The article reveals the defining aspects affecting the establishment and development of international commercial activity. The key factors shaping international business in the modern conditions of the formation of Industry 4.0, including globalization, economic, geopolitical, socio-cultural and technological aspects, have been determined. The research is conducted taking into account current trends in the global economy and the challenges faced by enterprises expanding their activities beyond their own national market.

Conclusions and prospects for the development. In today's world, international business is a complex and dynamic phenomenon, which is determined by the influence of various factors. The growth of global economic interdependence and the development of integration blocks create new opportunities and challenges for companies, prompting them to actively enter various markets.

Changes in economic conditions, such as crises, geopolitical conflicts, currency fluctuations, changes in inflation rates, affect the profitability and strategies of international business. Companies must adapt to changes in the global economic environment. The instability of political conditions in different countries can affect the activities of international enterprises. Risks associated with political change require careful analysis and effective management. Adaptation of products and marketing strategies to local conditions becomes a key success factor. The rapid and constant development of technology affects innovation in international business. Companies that successfully implement technological innovations can have a competitive advantage. Effective logistics and supply chain management is becoming critical to ensure smooth execution of international operations. Improving these processes can lead to reduced costs and increased efficiency.

Keywords: Industry 4.0, e-business, taxation, legal regulation, international economy, transnational corporations, tax on withdrawn capital, influencing factors.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Дмитрик О. О., Єфремова К. В., Безцінна А. Р. Фактори формування міжнародного бізнесу в сучасних умовах. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 74–80.

СЕЛІВАНОВА ІРИНА АНАТОЛІЇВНА
кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-1006-5444

ПОРОХНЯК ВАЛЕРІЙ ДМИТРОВИЧ
молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 346.7
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-12

МАЛЕ ТА СЕРЕДНЄ ПІДПРИЄМНИЦТВО – РУШІЙНА СИЛА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІНДУСТРІЇ 4.0[1]

Сьогодні Індустрія 4.0 є стратегічним напрямом державної економічної політики у багатьох країнах світу. Україна також активно рухається в напрямку Індустрії 4.0. Тому постає цілком логічне запитання – хто з суб'єктів господарювання є рушійною силою такого руху?

Мета дослідження – на основі аналізу наукової літератури та законодавства з питань інформатизації та цифровізації, державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва в світі та Україні, обґрунтувати провідну роль саме суб'єктів малого та середнього підприємництва у впровадженні в Україні Індустрії 4.0.

Одним з головних ресурсів для відновлення економіки країни після повномасштабної агресії рф є люди, їх інтелектуальний потенціал. В результаті війни в Україні відбулися серйозні демографічні зміни і, як наслідок, підприємства зіткнулися з проблемою браку трудових ресурсів, зокрема, кваліфікованих менеджерів. Це позначається на ефективності діяльності підприємств. В статті доводиться. що важливим фактором забезпечення ефективності управління поточною діяльністю підприємств в умовах браку кваліфікованих кадрів є впровадження в Україні Індустрії 4.0, тобто комплексної цифровізації та автоматизації виробничих процесів і управління у реальному секторі економіки. Провідну роль в інтенсифікації руху країни в цьому напрямку відіграють суб'єкти малого і середнього підприємництва. Адже вони мають серйозні переваги у порівнянні із великим бізнесом, зокрема, високу мобільність, гнучкість виробничої структури, прості, підтримання вільної конкуренції, адаптивність до мінливої кон'юнктури ринку, сприйнятливість для втілення інноваційних технологій тощо. В статті обґрунтовується необхідність закріплення на законодавчому рівні політики державної підтримки інноваційної діяльності малих та середніх підприємств.

Ключові слова: Індустрія 4.0, інформатизація, цифровізація, суб'єкти малого та середнього підприємництва, державна політики підтримки суб'єктів господарювання

Постановка проблеми. Сьогодні Індустрія 4.0 є стратегічним напрямом державної економічної політики у багатьох країнах світу. Зокрема в ЄС наразі реалізується ініціатива Європейської Комісії «Оцифрування європейської індустрії», яка спрямована на виконання третьої складової Стратегії Єдиного цифрового ринку щодо максимізації потенціалу зростання цифрової економіки завдяки цифровим інноваціям у продуктах, процесах і бізнес-моделях підприємств всіх секторів. Україна також активно рухається в напрямку Індустрії 4.0. Національна економічна стратегія на період до 2030 року встановлює завдання щодо популяризації, інституціоналізації та кластеризації Індустрії 4.0, повномасштабної діджиталізації ключових секторів промисловості, забезпечення інтеграції інновацій Індустрії 4.0 в стратегії оборонного комплексу та безпеки країни. Які ж економічні суб'єкти є рушійною силою розвитку країни в цьому напрямку? Враховуючи, що в інноваційній діяльності суб'єкти малого і середнього підприємництва мають серйозні переваги у порівнянні із великим бізнесом.

Метою статті є обґрунтування провідної ролі малого та середнього підприємництва у впровадженні в Україні Індустрії 4.0. та необхідності розширення державної підтримки їх інноваційної діяльності.

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120u104783, 2023 р.

© Селіванова І. А., Порохняк В. Д., 2023

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового режиму діяльності малих та середніх підприємств, державна підтримка (допомога) цим суб'єктам господарювання досліджувались багатьма вітчизняними та іноземними науковцями. Лише останнім часом цим питанням були присвячені монографії колективу авторів НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ [1], Коритіна Д.С. Правове регулювання господарської діяльності малих та середніх підприємств, дисертація Феофанової І. М. Допустимість державної допомоги: господарсько-правовий аспект. Концепції, проблемам впровадження, окремим правовим аспектам реалізації «Індустрії 4.0» присвячена монографія колективу авторів НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ [2] Втім, комплексно роль малого та середнього підприємництва в впровадженні Індустрії 4.0. не досліджувалась.

Виклад основного матеріалу. Одним з головних ресурсів для відновлення економіки країни після повномасштабної агресії РФ є люди, їх інтелектуальний потенціал. Після 24.02.2022 року в Україні відбулися серйозні демографічні зміни: мільйони українців виїхали за кордон або були вивезені Російською Федерацією з країни, сотні тисяч громадян ввійшли до лав сил оборони. Як наслідок – підприємства зіткнулися з проблемою браку трудових ресурсів, зокрема, кваліфікованих менеджерів. Це позначається на ефективності діяльності підприємств [3] .

Важливим фактором забезпечення ефективності управління діяльністю підприємств в умовах браку кваліфікованих кадрів є впровадження в Україні Індустрії 4.0, тобто чергової технологічної революції. Індустрія 4.0 отримала свою назву від ініціативи фінансово-промислового комплексу і наукових кіл Німеччини як ключовий засіб забезпечення конкурентоспроможності промисловості країни через використання «кіберфізичних систем» (Cyber Physical Systems – CPS). З'явившись в Німеччині, ініціатива швидко знайшла послідовників по всьому світу [4].

В Україні поняття Індустрії 4.0 вперше визначено в 2018 році як наступний етап цифровізації виробництв і промисловості, на якому головну роль відіграють такі технології та концепти, як Інтернет речей, «великі дані» (big data), «предиктивна аналітика», хмарні та туманні обчислення, «машинне навчання», машинна взаємодія, штучний інтелект, робототехніка, 3D-друк, доповнена реальність[5]. В 2021 році Кабінет Міністрів України визначив Індустрію 4.0 як комплексну цифровізацію та автоматизацію виробничих процесів і управління у реальному секторі економіки [6, п.2]. Під цифровізацією розуміється насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [5]. Законодавство також оперує поняттям «інформатизація», яке визначається як сукупність взаємопов›язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, створених на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [9]. Отже, досягнення цілей інформатизації безпосередньо залежить від активної цифровізації всіх сфер суспільного життя країни.

Розвинені країни підтримують концепт «Індустрії 4.0» як довготривалий тренд. Приміром, в Ізраїлі цим опікується Агенція інновацій. Через надання підприємцям кейсів практичних інструментів чи доступу до структурних фондів для інноваційних екосистем, вони заохочуються до впровадження інновацій. У результаті в цій країні створюють найбільше у світі стартапів на душу населення [8]. Найбільші у світі цифрові платформи, половина світових найкрупніших центрів аналізу даних зосереджені у США і Китаї. Упродовж останніх 5 років 94 % усього фінансування стартапів, пов'язаних зі штучним інтелектом, припадає на ці країни. Вони лідирують за кількістю публікацій і патентів, у них працює 70 % топ-дослідників штучного інтелекту [7].

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index, GII), який оцінює світові економіки за рівнем їх інноваційності, свідчить, що Україна також має значну інноваційну спроможність. За даними GII в 2022 році Україна посідала 75 місце за обсягами інновацій, 4 місце серед 36 груп із доходом нижче середнього економіки та 34 місце серед 39 економік в Європі. Радикальна перебудова економічної системи починається з втілення інновацій. Саме вони набувають особливого значення при формуванні та розвитку конкурентоспроможності держави. В Україні інновації, в основному, стосуються покращення соціальної сфери, але також вони введені і в інших галузях.

В 1998 році в України рівень інформатизації українського суспільства порівняно з розвинутими країнами Заходу становив лише 2-2,5 відсотка. В результаті реалізації Національної програми інформатизації 1998 року, Плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки ситуація з інформатизацією та цифровізацією суттєво змінилася. В 2022 році прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації» [10], одним з фо-

кусів якої є пришвидшення впровадження цифрових технологій у державному управлінні. Це сприяє покращенню результативності та ефективності державного управління, спрощенню комунікації державних органів та органів місцевого самоврядування, прийняття ними рішень і контролю результатів, прискорює отримання українцями необхідних державних послуг, підвищує рівень кіберзахисту, що особливо актуально під час війни, допомагає подолати цифрову нерівність у суспільстві завдяки підвищенню рівня доступу суспільства до технологій та різноманітних можливостей, зокрема, в економічній, соціальній, культурній, освітній галузях.

Рушійною силою такого розвитку країни є суб'єкти малого і середнього підприємництва. Адже вони є запорукою економічної конкуренції та мають серйозні переваги у порівнянні із великим бізнесом, зокрема, високу мобільність, гнучкість виробничої структури, прості організаційно-управлінські зв'язки, вузьку спеціалізацію видів бізнесу, спрямованість на ті сфери діяльності, які невигідні і неприбуткові для великих підприємницьких структур, підтримання вільної конкуренції, адаптивність до мінливої кон'юнктури ринку, сприйнятливість для втілення інноваційних технологій. Такі прості системи, як малі та середні підприємства, більш релятивні, рухливі, здатні швидше реагувати у порівнянні із великими підприємствами, яким властивий реакційний підхід.

Розуміючи важливість малого бізнесу для економіки, уряди зарубіжних країн використовують різноманітні інструменти його державної підтримки. Так, Німеччина запустила 200 програм підтримки малого та середнього бізнесу під загальною назвою Mittelstand, які передбачають виділення на кредитування таких підприємств 15,5 млрд євро щорічно. Чимало уваги малому та середньому підприємництву приділяють і в США. Бізнесу сприяють зниження податків та низка організацій на кшталт U.S. Small Business Administration (SBA), яка понад 60 років займається підтримкою бізнесу й надає підприємствам фінансову та консультативну підтримку. Також організація виступає гарантом компанії перед кредиторами та надає позики до $2 млн самостійно. Цікава практика розвитку малого та середнього бізнесу, яку може перейняти й Україна, є в Ізраїлі та Польщі. Уряд створює державні венчурні фонди, які інвестують в різні стартапи. Зараз в Польщі держбанк 60 % усіх кредитів надає саме малому та середньому бізнесу. Максимальна сума такої гарантії становить до 1 мільйона євро, а вартість – перший рік безкоштовно, другий – 0,5 %.

В економіці України суб'єкти малого та середнього підприємництва також відіграють значну роль. До початку повномасштабної агресії рф малий та середній бізнес забезпечував близько 64 % доданої вартості, 81,5 % зайнятих працівників у суб'єктів господарювання та 37 % податкових надходжень. В воєнний час їх ефективна діяльність сприяє збільшенню надходжень до бюджету та зменшенню рівня безробіття, а в повоєнний – саме вони мають стати тим драйвером, що прискорить відбудову країни та впровадження в її економіку засад Індустрії 4.0.

В Україні в 1998 році вперше було наголошено на необхідності проведення політики підтримки малих та середніх підприємств у сфері інформатизації для створення конкурентного середовища [9], в 2018 році підкреслено, що для масштабного здійснення цифрових трансформацій українським підприємствам, малому та середньому бізнесу, промисловості важливо створити умови та відповідні стимули – від інформаційно-маркетингових до фіскальних [5]. З 2000 року формується правовий механізм державної підтримки суб'єктам малого підприємництва. Наразі його складає ціла низка актів національного законодавства, зокрема, Господарський кодекс України [12, ст. 48, 55], Указ Президента «Про державну підтримку малого підприємництва», Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» тощо. Втім, наразі фінансування інноваційної діяльності в Україні надто зосереджене на великих державних установах і на їхніх стратегічних програмах. Тому й не дивно, що інноваційна діяльність у підприємницькому секторі фінансується компаніями з власних джерел, що чітко вказує на відсутність інших доступних ресурсів для фінансування інноваційної діяльності. Така ситуація є структурним викликом особливо для малих і середніх компаній.

На превеликий жаль, Україна є однією з небагатьох держав, де існує велика різниця між наявним інтелектуальним потенціалом та можливістю його повноцінно реалізовувати і перетворити в готовий продукт. Це спричинено трансформаційними перетвореннями та кризовими явищами останніх десятиліть. Втім, однією з реальних можливостей реалізувати цей потужний інтелектуальний потенціал є створення свого стартапу. За одними джерелами, поняття «стартап» виникло в 30-ті роки минулого століття в Америці, коли два студенти – Хьюлетт і Паккард – заснували крихітне підприємство і назвали його «start up». Наразі компанія відома під ім'ям Hewlett-Packard, або HP. Українська Вікіпедія пише, що «стартап» з'явився в другій половині 1970-х в США. Уперше цей термін вжили видання Forbes (1976-й) та Newsweek (1977-й). Стартап визначається як нещодавно створена компанія (можливо, ще не зареєстрована офіційно, але яка планує стати офіційною), що будує свій бізнес на основі інновацій або інноваційних технологій, не

вийшла на ринок або почала на нього виходити і що володіє обмеженими ресурсами. Тому часто стартап-компанії називають «гаражними» .

Вітчизняне законодавство оперує поняттям новоствореного бізнесу (стартапу), визначаючи його як категорію суб'єктів підприємництва, строк реєстрації яких як суб'єктів господарювання не перевищує 12 місяців, а також суб'єктів підприємництва, строк реєстрації яких як суб'єктів господарювання перевищує 12 місяців, у разі, коли факт провадження ними підприємницької діяльності не підтверджується. Тобто стартап не тільки ототожнюється з новостворе-ним бізнесом, але й визначаються додаткові ознаки стартапу – строк реєстрації та відсутність документального підтвердження провадження діяльності [13].

Натомість, в літературі достатньо переконливо обґрунтовується позиція, відповідно до якої інноваційність та період існування не є характерними особливостями стартапів. Так, Д. Кошельник вважає, що хоча багато стартапів пропонували інноваційні продукти, які змінювали ринок і сприяли технологічному прогресу, стартап може просто взяти вже наявне рішення, допрацювати, щоб воно краще розв'язувало проблему аудиторії, і досягти успіху. Також він вважає, що немає загально визначеного періоду, розміру команди або суми вкладень, після котрих стартапи перетворюються на «справжні» компанії [14]. Звичайно, команді стартапу доцільно якомога скоріше (стадія Seed, Pre-Seed) юридично врегулювати такі питання, як відносини з партнерами та інвесторами, організаційно-правова форма майбутнього суб'єкта підприємницької діяльності, захист прав інтелектуальної власності, порядок внесення внесків, порядок розподілу прибутку та інші. Втім, конкретний момент державної реєстрації суб'єкта малого підприємництва визначають самі засновники стартапу. Відповідно, стартап може перетворитися на зареєстрований бізнес, а може й ні. У випадку реєстрації стартапу, він підпадає під ознаки малого та середнього підприємництва [12, ст. 55].

Ефективним засобом, що допомагає суб'єктам малого і середнього підприємництва подолати наслідки війни і розвивати свою, перш за все, інноваційну, діяльність в повоєнний час, є державна підтримка Найбільш відчутною для бізнесу є саме її фінансова складова. Вона забезпечується шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо. Основними напрямами фінансової підтримки є 1) надання фінансових продуктів і програм допомоги від державних банків; 2) залучення безробітних до організації підприємницької діяльності, що є однією з активних форм підтримки безробітних, яка здійснюється Державною службою зайнятості у разі відсутності на ринку праці підходящої роботи; 3) підтримка агропромислового комплексу з боку Мінагрополітики. Євробізнес асоціація наголошує на необхідності забезпечення широкого й відкритого доступу до наявних програм відновлення, грантових і донорських програм, а також прозорого механізму розподілу міжнародної фінансової допомоги та провадження широкої можливості пільгового кредитування на відновлення зруйнованого та пошкодженого майна і подальший розвиток. До прикладу, збільшення обсягів фінансування Державної кредитної програми «Доступні кредити 5–7–9» у галузі переробки агропродукції до 1 млрд грн, що, за оцінками представників бізнесу, відповідає середній вартості сучасних потужних підприємств, беручи за базові фінансові показники для кредитування звітність 2020-2021 років [15].

Попри велике значення малого та середнього підприємництва для розвитку економіки України, на законодавчому рівні його державна підтримка не закріплена в якості пріоритету держави. Тому вважаємо за необхідне доповнити основні напрями економічної політики держави, визначені в ст. 10 Господарського кодексу України, таким напрямом як інноваційна політика, спрямована на створення умов розвитку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, підвищення конкурентоспроможності національної продукції та науково-технологічного потенціалу країни за рахунок впровадження інновацій, визначення та підтримка розвитку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, пріоритетна підтримка інноваційної діяльності малого та середнього підприємництва.

Висновки. Для ефективної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва, які є рушійною силою впровадження в Україні Індустрії 4.0., пріоритетна підтримка їх інноваційної діяльності має бути віднесена до основних напрямків економічної політики держави. Також необхідно забезпечити прозорий механізм розподілу міжнародної фінансової допомоги та широкий й відкритий доступ суб'єктів малого та середнього підприємництва до наявних програм відновлення, грантових і донорських програм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нормативно-інституційне забезпечення сприяння господарській діяльності в інноваційному суспільстві : монографія / [Є. М. Білоусов, І. В. Борисов, Н. М. Вапнярчук та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана, О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. – Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2020. – 312 с. С 40-93

2. Концепція «Індустрія 4.0»: проблеми впровадження і окремі правові аспекти її реалізації в Україні монографія /[Є. М. Білоусов, І. В. Борисов та ін.]; за ред. С. В. Глібка. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 200 с. І
3. Гарагонич О. Проблеми управління підприємствами в умовах воєнного стану. *Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Т. 2. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд.: Градобоєва Є.С., Ілларіонов О.Ю., Санченко А.Є. Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 69-73.
4. Кравчук Ю. Г., Скоробогатова Н. Є. Україна в умовах Індустрії 4.0 : можливості та бар'єри. *Актуальні проблеми економіки та управління. 2020. № 4.* URL: http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/205842.
5. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : схвалена Розпорядженням КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р.
6. Положення про впровадження технологічного підходу «Індустрія 4.0» : Постанова КМУ від 21 липня 2021 р. № 750. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-п#n13.
7. Мкртчан Е. Індустрія 4.0 як інноваційний тренд України. Інтерфакс-Україна. 18.02.2022. URL : https://interfax.com.ua/news/blog/799334.html.
8. Янович С. А., Шендерівська Л. П. Розвиток Індустрії 4.0 в різних країнах. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : зб. тез доп. ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 08 груд. 2022 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2022. С. 124-125. URL: http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271879.
9. Концепція Національної програми інформатизації : схвалена Законом від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР (із змінами). Розділ 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text.
10. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01 грудня 2022 р. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text.
11. Безух О. В. Правове забезпечення цифровізації економіки України. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні: шлях до європейських стандартів : зб. наук. пр. за матеріалами XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (6 жовтня 2023 р., м. Івано-Франківськ). НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2023. С.9-11.
12. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003р., URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text
13. Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва: затверджено постановою КМУ від 24 січня 2020 р. № 28 (в редакції постанови КМУ від 14 березня 2023 р. № 229). Пункт 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text.
14. Кошельник Д. Концептуальні відмінності. Чим стартап відрізняється від «класичного» бізнесу. Vector. 23 травня 2022 р. URL: https://vctr.media/ua/chym-startap-vidriznyayetsya-vid-klasychnogo-biznesu-142744/.
15. Загальні пропозиції бізнесу в контексті спрощення умов ведення бізнесу у воєнний час. Європейська Бізнес Асоціація. URL: https://eba.com.ua/zagalni-propozytsiyi-biznesu-v-konteksti-sproshhennya-umov-vedennya-biznesu-u-voyennyj-chas/.

REFERENCES

1. Bilousov, Ye. M., Borysov, I. V. & Vapniarchuk N. M. el al. (2020). *Regulatory and institutional support for the promotion of economic activity in an innovative society*. Hetman, A. P., Dmytryk, O. O. & Tokarieva, K. O (Ed.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, 40–93 [in Ukrainian].
2. Bilousov, Ye. M. & Borysov, I. V. (2021). Concept «Industry 4.0»: *Implementation Problems and individual legal aspects of its implementation in Ukraine*. S. V. Hlibko (Ed.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Harahonych, O. (2023). Problems of enterprise management in martial law. *Rozvytok Ukrainy v umovakh militarnoho vplyvu: sotsialno-pravovi, ekonomichni ta ekolohichni aspekty : Proceedings of the International-Practical Conference*. (pp. 69–73). (Vols 1–2). Vol: 2. Ustymenko V.A., Hradoboiev Ye.S., Illarionov O.Yu., Sanchenko A.Ye. (Eds.). Kyiv: BAITE [in Ukrainian].
4. Kravchuk Yu. H., Skorobohatova N. Ye. (2020). Ukraine in industry 4.0: opportunities and barriers. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, *4*. Retrieved from: http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/205842 [in Ukrainian].
5. Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018-2020: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 67-r (2018, January 17) (as amended). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p [in Ukrainian].

6. Regulations on the introduction of technological approach «Industry 4.0»: CMU Resolution, No. 750 (2021, July 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-п#n13 [in Ukrainian].
7. Mkrtchan, E. (2022, February 18). Industry 4.0 as an innovative trend of Ukraine. *Interfaks-Ukraina.* Retrieved from: https://interfax.com.ua/news/blog/799334.html [in Ukrainian].
8. Yanovych, S. A. & Shenderivska, L. P. (2022). Development industry 4.0 in different countries. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zb. tez dop. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 124-125). Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo «Politekhnika». Retrieved from: http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/271879 [in Ukrainian].
9. The concept of the National Informatization Program: approved by law, No. 75/98-BP (1998, February 4) (as amended). Chapter 1. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
10. On the National Informatization Program: Law of Ukraine, No. 2807-IX (2022, December 1). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text [in Ukrainian].
11. Bezukh, O. V. (2023). Legal support of digitalization of the economy of Ukraine. *Zdiisnennia ta zakhyst korporatyvnykh prav v Ukraini. shliakh do yevropeiskykh standartiv : zb. nauk. pr. za materialamy XXI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 9–11).* V. A. Vasylieva (Ed.). NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akad. F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy; Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
12. Economic Code of Ukraine, No. 436-IV (2003, January 16). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [in Ukrainian].
13. The procedure for providing financial state support to business entities: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 28 (2020, January 24). (as amended by the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 14, 2023 No. 229). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
14. Koshelnyk, D. (2022). Conceptual differences. What is the startup different from the «classic» business. *Vector.* Retrieved from: https://vctr.media/ua/chym-startap-vidriznyayetsya-vid-klasychnogo-biznesu-142744/ [in Ukrainian].
15. General business proposals in the context of simplifying business conditions in wartime. European Business Association. URL: https://eba.com.ua/zagalni-propozytsiyi-biznesu-v-konteksti-sproshhennya-umov-vedennya-biznesu-u-voyennyj-chas/ [in Ukrainian].

SELIVANOVA IRYNA

PhD in Law, Associate professor, Research associate of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

POROKHNIAK VALERII

Research assistant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of the NALS of Ukraine

SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISE – THE DRIVING FORCE OF THE IMPLEMENTATION OF INDUSTRY 4.0 IN UKRAINE

Problem setting. Today, Industry 4.0 is a strategic direction of state economic policy in many countries of the world. In particular, the European Commission's initiative «Digitization of European Industry». is currently being implemented in the EU. Ukraine is also actively moving towards Industry 4.0. What economic entities are the driving force of the country's development in this direction? Given that small and medium-sized enterprises have serious advantages compared to large businesses

Purpose of research. Based on the analysis of scientific literature and legislation on informatization and digitalization, state support of small and medium-sized business entities in the world and Ukraine, to justify the leading role of small and medium-sized business entities in the implementation of Industry 4.0 in Ukraine.

Analysis of recent researchers and publications. Peculiarities of the legal regime of small and medium-sized enterprises, state support (aid) to these business entities were studied by many domestic and foreign scientists. Only recently, the monographs of the authors of the Research Institute of Legal Support of Innovative Development of the

National Academy of Sciences of Ukraine, Korytina D.S. were devoted to this issue. Legal regulation of economic activity of small and medium-sized enterprises, dissertation Feofanova I. M. Admissibility of state aid: economic and legal aspect. The concept, problems of implementation, individual legal aspects of the implementation of «Industry 4.0» are devoted to the monograph of the authors of the Research Institute of Legal Support of Innovative Development of the Ukrainian National Academy of Sciences was not investigated.

Article's main body. One of the main resources for restoring the country's economy after the full-scale aggression of the Russian Federation is people, their intellectual potential. As a result of the war, serious demographic changes took place in Ukraine and, as a result, enterprises faced the problem of a lack of labor resources, in particular, qualified managers. This affects the efficiency of enterprises. The article substantiates the conclusion that an important factor in ensuring the effectiveness of the management of the current activities of enterprises in the conditions of a lack of qualified personnel is the introduction of Industry 4.0 in Ukraine, i.e. comprehensive digitalization and automation of production processes and management in the real sector of the economy.

The leading role in accelerating the country's movement in this direction is played by small and medium-sized enterprises. After all, they have serious advantages compared to large businesses, in particular, high mobility, flexibility of the production structure, simple organizational and management relationships, maintenance of free competition, adaptability to changing market conditions, susceptibility to the implementation of innovative technologies, etc. The conclusion is substantiated that in order to increase the efficiency of small and medium-sized business entities, priority support for their innovative activities should be included in the main directions of the state's economic policy. Also, a transparent mechanism for the distribution of international financial aid and wide and open access of small and medium-sized business entities to existing recovery programs, grant and donor programs should be ensured

Conclusions and prospects for the development For the effective operation of small and medium-sized enterprises, which are the driving force behind the implementation of Industry 4.0 in Ukraine, priority support for their innovative activities should be included in the main directions of the state's economic policy. It is also necessary to ensure a transparent mechanism for the distribution of international financial aid and wide and open access of small and medium-sized business entities to existing recovery programs, grant and donor programs.

Keywords: Industry 4.0, informatization, digitalization, small and medium-sized business entities, state policy of supporting business entities.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Селіванова І. А., Порохняк В. Д. Мале та середнє підприємництво – рушійна силі впровадження в Україні Індустрії 4.0. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 81–87.

БІЛОУСОВ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ
доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0001-7685-2208

КОРВАТ ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА
кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-7977-6957

УДК 346: 338.439:338.24.001
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-13

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНДУСТРІЇ 4.0

Наукова робота присвячена дослідженню правових аспектів регулювання економічної безпеки в умовах впровадження та розвитку Індустрії 4.0. Метою статті є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання забезпечення економічної безпеки України в умовах становлення Індустрії 4.0.

У роботі розглянуто сутність Індустрії 4.0, можливості та переваги впровадження цифрових технологій в управління та виробничі процеси, ризики цифровізації та загрози економічній безпеці України, обґрунтовано доцільність удосконалення правового регулювання економічної безпеки в умовах впровадження цифрових технологій. Виявлено відсутність стратегічного бачення забезпечення економічної безпеки від загроз цифровізації, недостатній перелік індикаторів безпеки для оцінки наслідків цифрових трансформацій, загрозу фінансової і технологічної залежності України від розвинутих країн. Обґрунтовано базові принципи формування державної політики у сфері економічної безпеки.

Запропоновано удосконалення правового регулювання в частині розширення принципів формування державної політики у сфері економічної безпеки, перегляді методики розрахунку рівня економічної безпеки України, регламентації положень щодо розробки та реалізації Стратегії економічної безпеки України, встановлення загроз від цифровізації та визначення відповідних завдань з їх подолання за кожною сферою економічної безпеки.

Ключові слова: правове регулювання, економічна безпека, Індустрія 4.0, цифрові технології, ризик, загроза, цифровізація, економіка, забезпечення безпеки, стратегія, державна політика.

Постановка проблеми. Умови сучасної цифрової ери висувають нові вимоги до ефективності національних підприємств. Технологічний підхід «Індустрія 4.0» передбачає цифровізацію й автоматизацію виробничих процесів та управління на підприємствах реального сектору економіки [1]. Його впровадження визначено Національною економічною стратегією на період до 2030 року [2] як один із шляхів досягнення цілей створення нових виробничих потужностей через стимулювання інноваційної діяльності підприємств, а також трансформації ресурсних секторів економіки у високопродуктивні, інтелектуальні та конкурентоспроможні.

Дійсно, розвиток Індустрії 4.0 спрямований на збільшення продуктивності праці, зниження витрат, підвищення якості продукції, інтеграцію інноваційних технологій для розробки нових товарів, послуг і бізнес-моделей, гнучкість й адаптивність виробничих систем, зростання ефективності співпраці в ланцюзі створення цінностей. Цифровізація економіки відбувається в багатьох країнах світу, зокрема в ЄС, де з 2016 року реалізується ініціатива Європейської Комісії «Оцифрування європейської індустрії», що передбачає впровадження цифрових інновацій у продукти, процеси та бізнес-моделі підприємств всіх секторів. Водночас з широкими можливостями інно-

 © Білоусов Є. М., Корват О. В., 2023

ваційних технологій Індустрії 4.0 існують певні загрози, пов'язані з інформаційною, фінансовою, демографічною, соціальною та зовнішньоекономічною складових економічної безпеки. Забезпечення безпеки від загроз цифровізації під час становлення Індустрії 4.0 в Україні особливо актуально в контексті складних умов війни, в яких функціонує економічна система, та для післявоєнного відновлення економіки нашої держави. Розв'язання зазначених проблем потребує розробки стратегічного бачення та правового регулювання забезпечення безпеки в цифровій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені у своїх роботах постійно звертають увагу на те, що діджиталізація, роботизація й системні перетворення в умовах Індустрії 4.0 суттєво позначаються на безпеці та стійкості національної економіки [3-9]. Науковці виокремлюють для України зокрема такі ризики впровадження цифрових технологій 4.0 як зростання рівня безробіття, злочинності, кібератак, посилення диспропорцій у доходах, добробуті та можливостях населення, диспропорцій в структурі економіки та зовнішньоекономічних відносин, можливі втрати та підробка даних, несанкціоноване їх використання, порушення в роботі цифрової інфраструктури, втрата цифрового суверенітету держави. Втім, пропозиції щодо розв'язання проблеми загроз економічній безпеці авторами не надаються.

Паралельно з працями щодо аналізу негативних наслідків Індустрії 4.0 для економіки, велика група наукових публікацій присвячена загальним питанням забезпечення економічної безпеки України, зокрема у правовій сфері. В цих дослідженнях, наприклад у роботах [10-12], розглядається широкий спектр питань щодо удосконалення термінології, складових економічної безпеки, методології виявлення та оцінки загроз, побудові механізмів забезпечення безпеки в економічній сфері, розробці стратегій управління економічною безпекою, проте загрозам від цифровізації в них майже не приділяється увага.

Метою статті є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання забезпечення економічної безпеки України в умовах становлення Індустрії 4.0.

Виклад основного матеріалу. Індустрія 4.0 базується на таких цифрових технологіях як інтернет речей, штучний інтелект, машинне навчання, хмарні та туманні обчислення, аналітика великих даних, блокчейн, адитивні технології, цифровий дизайн, симуляція цифрових двійників, безпілотні технології, біометричні технології, віртуальна реальність, доповнена реальність, автономні роботи. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року одним із завдань у сфері виробничої безпеки ставить прискорений розвиток Індустрії 4.0 та її інтеграції до виробничих ланцюгів [13]. Очікується, що цифрові трансформації на підприємствах будуть сприяти їх ефективності, підвищать конкурентоспроможність всієї економіки, дозволять оптимізувати її структуру. Однак, будь-які інновації, у тому числі на галузевому й національному рівнях, є високоризиковими, тобто можуть створювати загрози економічній безпеці, про що у Стратегії економічної безпеки України [13] взагалі не згадується.

Український інститут майбутнього, який розробив стратегію «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою», в своїй візії на 31 грудня 2030 року запланував нерівномірний розподіл благ і соціальну нерівність, обмеження розвиненими державами доступу до нових технологій для інших держав, позбавлення роботи мільйонів людей, небезпеку подальшого існування людини Homo Sapiens через штучний інтелект і генну інженерію [14]. Такі орієнтири складають загрозу національній безпеці, а подібна мета протирічить нормам Конституції України.

В Україні найвищою цінністю завжди була і є людина, її життя та здоров›я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Держава зобов'язана гарантувати та забезпечувати соціальну спрямованість цифрової економіки, всебічний духовний та культурний розвиток суспільства, захист державного суверенітету, економічної безпеки України, безпеки, прав і свобод людини в цифрову епоху.

Враховуючи ризики впровадження та використання технологій Індустрії 4.0 для ефективного забезпечення безпекового розвитку економіки, на державному рівні має відбуватись постійний та якісний моніторинг загроз. У попередніх дослідженнях [4] було з'ясовано, що моніторинг економічної безпеки [13] натепер здійснюється за скороченою кількістю індикаторів фінансової, виробничої, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та макроекономічної складових, а демографічна, енергетична, продовольча та соціальна складові економічної безпеки взагалі вилучені з аналізу, що спотворює об'єктивність оцінки стану економіки.

У зв'язку з тим, що в цифровій економіці дані мають споживчу цінність і являються ключовими факторами виробництва та джерелом конкурентоспроможності, невід'ємною складовою економічної безпеки в умовах впровадження і розвитку Індустрії 4.0 має стати безпека інформаційна. Інформаційні ризики, до яких слід віднести ризики в цифровому середовищі, стають значущими для функціонування Індустрії 4.0.

В контексті забезпечення безпеки цифрової економіки доцільно відзначити також декілька власти-

востей кіберпростору. Цифрові мережі сприяють виникненню мультиплікаційних ефектів не лише для переваг, але і для недоліків завдяки великій кількості цифрових взаємозв'язків між суб'єктами економічних відносин і між виробничими процесами. Крім цього, в цифровій економіці існує великий ризик монополізації ринків BigTech компаніями.

Зазначені ризикові фактори мають бути обов'язкового прийняті до уваги під час розробки Стратегії економічної безпеки та для оцінювання рівня економічної безпеки [15]. З урахуванням важливості своєчасних превентивних заходів для забезпечення безпеки України в швидкозмінюваному середовищі моніторинг загроз повинен здійснюватися максимально деталізовано та регулярно. Варто реалізувати автоматизований поглиблений контроль стану економічної безпеки в системі електронного урядування, де витрати на обчислення індикаторів безпеки будуть мінімальні.

Натепер Україна як самостійна держава в умовах повномасштабної агресії проти неї, а також існуючих системно-структурних проблем в економіці, на жаль, не має власного потенціалу щодо швидкого та збалансованого переходу до Індустрії 4.0. Очікується, що впровадження Індустрії 4.0 в Україні можливо шляхом співпраці з іноземними підприємствами й організаціями, зокрема з європейською мережею цифрових інноваційних хабів, міжнародними фондами для залучення інвестицій та отримання міжнародної технічної допомоги. Це, ймовірніше, спричинить залежність економіки нашої країни від більш спроможних держав світу, що мають високий рівень інноваційного розвитку. Такі потенційні загрози національній економічній безпеці України потребують, на нашу думку, першочергового реагування з боку держави, а проблеми цифрової трансформації мають бути об'єктом всебічної уваги усіх повноважних суб'єктів забезпечення національної економічної безпеки України.

Слід зазначити, що Закон України «Про національну безпеку України» [16], регламентує розробку Радою національної безпеки і оборони України Стратегій національної, воєнної безпеки України, кібербезпеки та розвитку оборонного комплексу, але не містить жодних норм щодо Стратегії економічної безпеки України. Для виправлення цієї прогалини у вищезазначеному Законі варто закріпити обов'язковість визначення стратегічного курсу держави щодо забезпечення економічної безпеки України у відповідній Стратегії, де мають бути встановлені загрози економічній безпеці в фінансовій, виробничій, зовнішньоекономічній, інвестиційно-інноваційній, макроекономічній, демографічній, енергетичній, продовольчій, соціальній та інформаційній сферах, а також шляхи їх подолання для досягнення цілей і реалізації пріоритетів державної політики.

Стратегія економічної безпеки України має стати основою для розроблення галузевих стратегій і концепцій, державних цільових програм в економіці. Доречно, щоб органи виконавчої влади, які реалізують економічну політику, зокрема Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України у межах повноважень, визначених Конституцією і законами України, готували та оприлюднювали щорічні звіти про стан виконання Стратегії економічної безпеки України.

Те, що наша держава водночас є і суб'єктом, і об'єктом у системі забезпечення міжнародної економічної безпеки, зумовлює дотримання низки принципів, які, з одного боку, будуть визначальними та спрямовувальними критеріями стабілізації та нормалізації розвитку економічних відносин, з іншого – закладуть необхідний вектор стратегічних дій влади з метою підвищення якості управління та перетворення України в потужного регіонального «гравця» не лише за рівнем економічного розвитку, а й за рівнем економічної стабільності та запасом міцності всієї господарсько-економічної системи. На нашу думку, це мають бути такі принципи державної політики:

– верховенство права – це ключовий принцип, оскільки закон є мірилом рівня розвитку ринкових відносин, а тому від його якості залежить і спроможність держави стимулювати та створювати конкурентоспроможних вітчизняних суб'єктів господарювання, які б були здатні стати «локомотивом» відновлення національної економіки. Це б суттєво зменшило потребу в фінансуванні заходів із забезпечення національної економічної безпеки та її підтриманні виключно за рахунок держави, відкриваючи можливість експансії таких суб'єктів на зовнішні ринки, що, безумовно, впливатиме на стан економічної системи держави;

– пріоритет захисту економічного суверенітету України та національної економіки – це є засадничий базовий принцип, безумовність якого продиктована самою природою державного суверенітету;

– співвідношення та зіставність вітчизняного законодавства у сфері захисту національної економічної системи та відповідних міжнародно-правових норм – цей принцип визначає необхідність кореляції системи норм міжнародного права та норм національного законодавства в процесі забезпечення міжнародної економічної безпеки. Питання про пріоритетність норм міжнародних чи національних не ставиться (виходячи із правила примату норм міжнародних договорів над нормами національного

законодавства), однак цілком об'єктивно, що вітчизняна система законодавства недостатньо інтегрована із світовою та європейською, що вимагає розроблення та запровадження відповідних законодавчих ініціатив. Тут, скоріше, потрібно вести мову про ефективність і виваженість механізмів, які закладаються в основу побудови системи нормативних актів, що стосуються питань забезпечення функціонування національної економічної системи держави, і в такий спосіб заміняти недієві правові норми більш ефективними (у тому числі й через участь в міжнародно-правовому співробітництві);

– адекватність, доцільність, змістовність, раціональність, вчасність і дієвість державно-управлінських заходів із забезпечення функціонування національної економічної системи України – цей принцип визначає вимоги до прийняття управлінських рішень та вимоги щодо витрат державних фінансів на підтримання належного рівня економічної безпеки в повоєнний період;

– взаємовигідність умов міжнародної кооперації – принцип, що означає необхідність узгодження та дотримання інтересів України так само, як й інтересів інших держав-учасниць системи забезпечення міжнародної економічної безпеки. У цьому контексті привертає увагу подолання диспропорційності економічного розвитку і, відповідно, диспропорційності можливостей країн щодо забезпечення безпеки власної економічної системи. Інакше кажучи, потрібно віднайти такий механізм узгодження рішень на наднаціональному рівні, який дасть змогу враховувати інтереси всіх учасників зазначених процесів. Фактично мова може йти про претензії на регіональне лідерство України як держави, яка здатна в повоєнний період забезпечити баланс сил у протистоянні фактично різних цивілізаційних систем – умовного «Заходу» і умовного «Сходу»;

– рівність можливостей та умов для законної діяльності економічних суб'єктів (резидентів та нерезидентів) – цей принцип має реалізовуватися, але в межах дотримання інтересів національної безпеки держави. Тобто рівноправність суб'єктів господарювання має витримуватися в рамках загальної стратегії розвитку України за найбільш сприятливим сценарієм. Однак слід мати на увазі, що в разі застосування антикризового сценарію перевага повинна надаватися вітчизняним суб'єктам господарювання. Ця практика є прийнятною для більшості країн, тому її доцільно використовувати і в Україні;

– стимулювання вітчизняної економіки на принципах інноваційності – цей принцип означає пріоритетність напряму імпортозаміщення в процесі формування та реалізації вітчизняної економічної політики. Причому стимулювання імпортозамінювальних галузей та виробництв має не лише відбуватися в рамках програм прямого цільового фінансування, а й за рахунок розвитку корпоративного сектору – що здатне приносити реальне збільшення ВВП за рахунок високого рівня наукоємності, інноваційності та конкурентоспроможності власної продукції, особливо в умовах анонсованого Україною курсу на впровадження моделі Індустрія 4.0;

– послідовність та системність відкриття національної економічної системи для економічної системи ЄС – цей принцип є ключовим із погляду на євроінтеграційні наміри України на, розуміння закордонними партнерами вітчизняної влади, прозорості діяльності її окремих органів, а також стабільності розроблюваних управлінських програм розвитку економіки. Разом із тим, відкриття власної економіки не має перешкоджати вітчизняним суб'єктам господарювання та перетворюватись у стримувальний чинник розвитку стратегічних галузей економіки держави, особливо військово-промислового комплексу;

– пріоритетність захисту стратегічних галузей економіки – принцип, що означає необхідність пошуку збалансованої моделі державного забезпечення розвитку стратегічних галузей вітчизняної економіки не за рахунок заміщення вітчизняних суб'єктів господарювання іноземними, а шляхом стимулювання діяльності перших;

– визнання юрисдикції міжнародних судових та арбітражних інстанцій – цей принцип дає змогу збільшити рівень інвестиційної привабливості вітчизняної економічної системи для іноземних суб'єктів – учасників господарських правовідносин та іноземних держав, оскільки впевненість у здатності захистити свої права всіма можливими засобами, у тому числі й у міжнародних судових та арбітражних інстанціях, суттєво підвищує довіру іноземних інвесторів до національної економіки.

Таким чином, наведена система принципів має лягти в основу зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного вектору України в повоєнний період, оскільки у своїй сукупності ці положення можуть слугувати основою для формування політики у сфері забезпечення безпечного та стабільного функціонування національної економічної системи України.

Висновки. Розглянуті аспекти цифровізації економіки через впровадження технологічного підходу Індустрії 4.0 доводять наявність значних загроз національній економічній безпеці, що вимагає відповідного державного управління. Задля ефективного забезпечення національної безпеки в сфері цифрової економіки існує потреба в удосконаленні правового регулювання, зокрема в частинах:

– розширення принципів формування державної політики у сфері економічної безпеки в Законі України «Про національну безпеку України» [16];

– внесення до Закону України «Про національну безпеку України» [16] положень щодо розробки та реалізації Стратегії економічної безпеки України;

– перегляд методики розрахунку рівня економічної безпеки України [15];

– розширення складових забезпечення економічної безпеки, визначення загроз від цифровізації та відповідних завдань з їх подолання за кожною сферою економічної безпеки, а також перегляд методики моніторингу економічної стійкості (індикаторів стану економічної безпеки) в Стратегії економічної безпеки України до 2025 року [13].

Подальші напрями досліджень полягають у розробці та науковому обґрунтуванні заходів забезпечення економічної безпеки в умовах цифрових трансформацій, удосконаленні правового забезпечення для їх ефективної реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положення про впровадження технологічного підходу «Індустрія 4.0» : затверджено Постановою КМУ від 21 липня 2021 р. № 750. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-п#n13.
2. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : затверджено Постановою КМУ від 03 березня 2021 р. № 179 (зі змінами). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25.
3. Копитко М. І.,Заверуха Д.А. Ключові аспекти впливу Індустрії 4.0 на економічну безпеку держави. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4. С. 117-122.
4. Корват О. В. Економічна стійкість і безпека держави в умовах Індустрії 4.0. *Економічна безпека: міжнародний і національний рівень*: збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами ІІ-ї науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.). Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 37-43.
5. Мігус І. Основні тенденції розвитку Індустрії 4.0 та її вплив на економічну безпеку держави: міжнародний аспект. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2023. № 1. С. 52–59.
6. Ноджак Л. С., Паращич М. І. Розвиток 4.0 Індустрії в Україні: проблеми, перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL : myandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1935.
7. Піщуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт». 2020. 274 с.
8. Пушак Я. Я., Трушкіна Н. В. Правове забезпечення економічної безпеки держави в умовах Індустрії 4.0. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. Вип. 1. С. 135-142.
9. Тимошенко О. В. Виклики та загрози четвертої промислової революції: наслідки для України. *БізнесІнформ.* 2019. № 2. С. 21 – 29.
10. Білоусов Є. М. Господарсько-правові засоби забезпечення економічної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2019. 42 с.
11. Лекарь С. Правове регулювання економічної безпеки в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 12. С. 186-191.
12. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія./ НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.
13. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : затв. Указом Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2.
14. Візія Українського інституту майбутнього: яким став світ у 2030Е. Український інститут майбутнього. URL: https://strategy.uifuture.org/viziya-ukrainskogo-institutu-majbutnogo.html.
15. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затв. наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text.
16. Про Національну безпеку : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

REFERENCES

1. Regulations on the introduction of technological approach “Industry 4.0”: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 750 (2021, July 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-п#n13 [in Ukrainian].
2. National economic strategy for the period up to 2030: approved by the CMU Resolution, No. 179 (2021, March 3) (as amended). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25 [in Ukrainian].
3. Kopytko M. I. & Zaverukha D.A. (2021). Key aspects of the influence of industry 4.0 on the economic security of the state. *Sotsialno-pravovi studii*, *4*, 117–122. [in Ukrainian].

4. Korvat, O. V. (2023). Economic stability and security of the state in the conditions of Industry 4.0. *Ekonomichna bezpeka: mizhnarodnyi i natsionalnyi riven*: *Proceedings of scientific works of the Research Institute of the National Academy of Pedagogical Sciences* (pp. 37–43). Kharkiv : NDI PZIR NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
5. Mihus I. (2023). The main trends of industry development 4.0 and its impact on the economic security of the state: international aspect. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK», 1*, 52–59 [in Ukrainian].
6. Nodzhak L. S. & Parashchych M. I. (2022). Development 4.0 Industry in Ukraine: problems, prospects. *Ekonomika ta suspilstvo*, 45. Retrieved from: myandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1935 [in Ukrainian].
7. Pishchulina O. (2020). *Digital economy: trends, risks and social determinants*. Razumkov Center. Vydavnytstvo «Zapovit» [in Ukrainian].
8. Pushak Ya. Ya. & Trushkina N. V. (2022). Legal support for the economic security of the state in the conditions of industry 4.0. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, *1*, 135–142 [in Ukrainian].
9. Tymoshenko O. V. (2019). Challenges and threats of the fourth industrial revolution: consequences for Ukraine. *BiznesInform, 2*, 21–29 [in Ukrainian].
10. Bilousov Ye. M. (2019). Economic and legal means of ensuring economic security of Ukraine. *Extended abstract doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Lekar S. (2019). Legal regulation of economic security in Ukraine. *Administratyvne pravo i protses*, *12*, 186–191 [in Ukrainian].
12. Kharazishvili, Yu. M. (2019). *System Sustainable Development System: Assessment tools, reserves and strategic implementation scenarios*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti [in Ukrainian].
13. Ukraine's economic security strategy for the period up to 2025: approved. By decree of the President of Ukraine, No. 347/2021 (2021, August 11). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2 [in Ukrainian].
14. Vision of the Ukrainian Institute of the Future: What became the world in 2030e. Ukrainian Institute of the Future. Retrieved from: https://strategy.uifuture.org/viziya-ukrainskogo-institutu-majbutnogo.html [in Ukrainian].
15. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy (2013, October 29) Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine on National Security, No. 2469-VIII (2018, June 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [in Ukrainian].

BILOUSOV YEVHEN

2nd PhD in Law, Associate Professor, Leading researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

KORVAT OLENA

PhD in Economics, Associate Professor, Leading researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development NALS of Ukraine

LEGAL REGULATION OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE UNDER THE ESTABLISHMENT OF INDUSTRY 4.0

Problem setting. The conditions of the modern digital era impose new requirements on the efficiency of national enterprises. Industry 4.0 involves digitization and automation of production processes and management at enterprises of the real sector of the economy to increase labor productivity, reduce costs, flexibility and adaptability of production systems, and the effectiveness of cooperation in the value creation chain. At the same time, with the possibilities of Industry 4.0 technologies, there are threats to economic security, which requires the development of a strategic vision and legal regulation of security in the digital economy.

Analysis of recent researches and publications. The analysis of scientific publications of domestic scientists on the topic of the study showed that there are two opposite groups of works. The first group of researchers analyzes the risks and threats of Industry 4.0 for the economy; however, the authors do not provide recommendations for ensuring economic

security in the digital economy. The second group of scientific publications is devoted to general issues of ensuring the economic security of Ukraine, in particular in the legal sphere. However, they hardly pay attention to threats from digitalization.

Purpose of research is the development of theoretical provisions and practical recommendations regarding the improvement of regulatory and legal regulation of ensuring the economic security of Ukraine in the conditions of the formation of Industry 4.0.

Article's main body. The work examines the essence of Industry 4.0, the possibilities and advantages of introducing digital technologies into management and production processes, the risks of digitalization and threats to the economic security of Ukraine, the feasibility of improving the legal regulation of economic security in the conditions of the introduction of digital technologies is substantiated. During the analysis of legal acts, the lack of a strategic vision of ensuring economic security against the threats of digitalization, an insufficient list of security indicators for assessing the consequences of digital transformations, and the threat of Ukraine's financial and technological dependence on developed countries were revealed. The basic principles of the formation of state policy in the field of economic security are substantiated: the rule of law, the priority of protecting economic sovereignty, the correlation and comparability of national and international legislation, adequacy, expediency, meaningfulness, rationality, timeliness and effectiveness of regulatory measures, mutually beneficial conditions of international cooperation, equality of opportunities for residents and non-residents, stimulation of the domestic economy, sequence of opening of the national economic system for the EU economic system, priority of protection of strategic sectors of the economy, recognition of the jurisdiction of international judicial and arbitration bodies.

It is proposed to improve legal regulation in terms of expanding the principles of state policy formation in the field of economic security, revising the methodology for calculating the level of economic security of Ukraine, regulating the provisions on the development and implementation of the Strategy of Economic Security of Ukraine, establishing threats from digitalization and determining the corresponding tasks to overcome them in each sphere of economic security.

Conclusions and prospects for development. The implementation of Industry 4.0 is associated with significant threats to national economic security, which requires the development and implementation of a state policy to ensure security in the field of the digital economy. The developed recommendations for improving legal regulation will allow to more effectively ensure economic security in Ukraine. Further directions of research consist in the development and scientific substantiation of measures to ensure economic security in conditions of digitalization, improvement of legal support for their effective implementation.

Key words: legal regulation, economic security, Industry 4.0, digital technology, risk, threat, digitalization, economy, security, strategy, state policy.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Білоусов Є. М., Корват О. В. Правове регулювання економічної безпеки України в умовах становлення Індустрії 4.0. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 88–94.

ВНУКОВА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА
доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-1354-4838

ГЛІБКО СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ
кандидат юридичних наук, директор НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0003-3398-9276

УДК 338.45:339.92
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-14

ТРАНСФОРМАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОДВІЙНОГО ПЕРЕХОДУ ДО ІНДУСТРІЇ 5.0[1]

У статті розглянуто роль і значення подвійного переходу до Індустрії 5.0, які актуалізуються в особливий правовий період в умовах обмеженості діяльності. Проблема полягає у суттєвому пришвидшенні трансформаційних перетворень через подвійний перехід (цифровий та зелений) до Індустрії 5.0. Аналіз останніх досліджень показав, що виділено пріоритетні теми, серед яких інновації та оцифрування, стійкість виробництва, його трансформація, зв'язок між людиною та машиною. Суттєвою характеристикою змін, які відбуваються під впливом подвійного переходу до Індустрії 5.0 є забезпечення інноваційного підходу до модельного управління виробництвом у промисловості, запровадження нової концепції передового аналізу процесів, що автоматизує прийняття рішень та оптимізує налаштування машини. За визначенням Європейської Комісії Індустрія 5.0 є ключовим рушієм економічних і суспільних змін, і має стати на чолі подвійного переходу: цифрового та екологічного.

Для визначення рівня зацікавленості транформаційними змінами інноваційного розвитку в умовах Індустрії 5.0 використано пошуковий сервіс Google Trends, який надає статистику зацікавленості одночасно декількома темами у просторі та часі.

У статті здійснено пошуковий запит у Google Trends тем «Індустрія 5.0», «євроінтеграція», «трансформація», «інноваційний розвиток», «кластер» в Україні за часовий період останні 12 місяців (на 27 серпня 2023 року), виділивши середній рівень зацікавленості і пріоритетні регіони. Пошук теми Індустрії 5.0 в Україні за останній рік є статистично незначимим. Найбільший інтерес виявлено до теми кластеру та трансформаційної теми, далі йде тема євроінтеграції, і на самому низькому рівні зацікавленість інноваційним розвитком, що є негативним фактором. Склад пріоритетних областей щодо визначених тем має відмінності, темою кластерів цікавляться всі регіони.

Ключові слова: інновації, подвійний перехід, Індустрія 5.0, Google Trends.

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни у інноваційному розвитку, які відбуваються у особливий правовий період воєнного часу [1], суттєво впливають на процеси індустріального піднесення паралельно з євроінтеграцією в умовах обмеженості діяльності, що потрібно враховувати в економіці України. Все більшого інтересу серед дослідницької спільноти в останні роки відповідно до викликів трансформаційних змін у інноваційному розвитку набуває тема «Індустрія 5.0» як напрям до зв'язку та співіснування між людьми та машинами [2].

Питання ролі і значення Індустрії 5.0 у суспільних перетвореннях пов`язане із задоволенням зростаючої потреби у персоналізації виробництва та розширення можливостей осіб у виробничих процесах. Проблема полягає у суттєвому пришвидшенні трансформаційних перетворень через подвійний перехід (цифровий та зелений) до Індустрії 5.0.

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120U104783, 2023 р.

© Внукова Н. М., Глібко С. В., 2023

Мета статті – розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій з визначення ролі та значення Індустрії 5.0 для здійснення подвійного переходу для прискорення трансформації інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці з Техасу (США) на основі анотацій 196 опублікованих робіт за пошуком по ключовим словам «Індустрія 5.0» на платформі IEEE встановили [2], що терміни штучний інтелект (ШІ), великі дані, ланцюг поставок, цифрова трансформація, машинне навчання, Інтернет речей є одними з найбільш часто використовуваних серед кількох факторів, які були визначені для розвитку Індустрії 5.0. Виділено пріоритетні теми, серед яких інновації та оцифрування, стійкість виробництва, його трансформація, зв'язок між людиною та машиною. Дослідники вважають, що в майбутньому всебічний аналіз разом із інтеграцією методів сканування даних забезпечить кращий погляд на те, що таке Індустрія 5.0 і як її сприймає дослідницьке співтовариство.

Інший дослідник розглядає інноваційні теми Індустрії 5.0 з використанням підходу моделювання та нотації бізнес-процесів, здатного інтегрувати штучний інтелект (ШІ) у виробничі процеси [3]. Мета цього дослідження полягала в тому, щоб забезпечити інноваційний підхід до модельного управління виробництвом у промисловості, запровадивши нову концепцію передового аналізу процесів, що автоматизує прийняття рішень та оптимізує налаштування машини та втручання в технічне обслуговування. Цей підхід з моделювання є початком до впровадження передових процесів Індустрії 5.0 у виробничих системах.

Незважаючи на низку досліджень і розробок, Індустрія 5.0 має багато викликів і проблем. У порівнянні з Індустрією 4.0 метою Індустрії 5.0 є використання креативності осіб-експертів у співпраці з ефективними, розумними та точними машинами для отримання ресурсозберігаючих і зручних для користувачів виробничих рішень. Дослідники [4] обговорюють низку додаткових функцій Індустрії 5.0 порівняно з попередніми індустріальними революціями. Очікується, що численні перспективні технології та програми допоможуть розвиткові Індустрії 5.0 і дозволять збільшити виробництво та спонтанно постачати індивідуальні продукти. Також при здійсненні переходу від Індустрії 4.0 до Індустрії 5.0 дослідники вважають, що кластери залишаються рушійною силою [5]. Вони можуть справитися з викликами у цифрову еру.

Виклад основного матеріалу. Кризова фаза розвитку промисловості спричинена воєнним станом, суттєвим руйнуванням промислового потенціалу, що потребує пошуку ефективних, швидких, із синергетичним ефектом, інструментів післявоєнного відродження економіки з урахуванням євроінтеграційних прагнень країни [6, 7]. Запровадження подвійного переходу до Індустрії 5.0 може вплинути на досягнення більшого прогресу у євроінтеграції.

За визначенням Європейської Комісії Індустрія 5.0 є ключовим рушієм економічних і суспільних змін, і має стати на чолі подвійного переходу: цифрового та екологічного. Такий підхід забезпечує бачення промисловості ширше, яке спрямоване за межі ефективності та продуктивності як єдиних цілей, і посилює роль і внесок промисловості в суспільство, що визначає пріоритетність добробуту працівника у виробничому процесі та використання нових технологій, дотримуючись обмежень виробництва на планеті [8].

На наш погляд, на шляху переходу від Індустрії 4.0 до Індустрії 5.0 необхідно вирішити декілька завдань.

1. Практична спільнота Індустрії 5.0 має об`єднати широке коло стейкхолдерів європейської інноваційної екосистеми для обміну передовим досвідом, спільних дій, сприяння реалізації Нової європейської інноваційної програми (NEIA) та забезпечення платформи для членів, щоб спілкуватися та налагоджувати нові види співпраці.

2. Трансформації традиційних бізнес-моделей у більш ефективні допоможуть створити ціннісну пропозицію для стейкхолдерів на різних рівнях для просування та застосування принципів і практик Індустрії 5.0.

3. Європейської промислової стратегії визначає пріоритетність подвійного переходу промисловості ЄС на зелені та цифрові технології. Щоб прискорити ці переходи, Європейська Комісія пропонує створення напрямів переходу, включаючи розробку дорожніх карт промислових технологій та інвестування в дослідження та інновації через партнерства Horizon Europe [8].

4. Загальмувати подальшу втрату ресурсів може інтегрування процесів циркулярної Індустрії 4.0 в Індустрію 5.0, що суттєво покращить відновлення екосистем та вирішення питань екології. Індустрія 5.0 є причиною змін у парадигмі синтезу глобальних і національних регуляторів соціально-економічного розвитку.

Незважаючи на глобальні завдання, для їх реалізації необхідна участь держави у всіх намічених заходах, без неефективного передавання їх в приватний сектор, належне стратегічне планування [9] та поступова зміна законодавства, в першу чергу для закріплення механізмів Індустрії 4.0, які стануть стануть належною тартовою платформою для Індустрії 5. У зв'язку з цим ми пропонуємо ряд змін в законодавство України.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179 [10], встановлює завдання щодо популяризації, інституціоналізації та кластеризації Індустрії 4.0, повномасштабної діджиталізації ключових секторів промисловості, забезпечення інтеграції інновацій у сфері Індустрії 4.0 в стратегії оборонного комплексу та безпеки країни. Положенням про впровадження технологічного підходу «Індустрія 4.0», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 року № 750 [11], визначені заходи впровадження Індустрії 4.0 в Україні через інноваційний хаб та центри.

Чинне законодавство України в сфері цифрової економіки носить фрагментарний характер і не містить жодних норм регулювання процесів цифровізації в Індустрії 4.0. Позитивний регуляторний вплив Закону України «Про інноваційну діяльність» [12] на інноваційний розвиток економіки відсутній, дозвільні процедури впровадження інновацій надмірно зарегульовані, повноваження органів виконавчої влади перетинаються та неузгоджені.

Нормативно-правові акти в сфері цифровізації економіки потребують комплексного оновлення, зокрема з урахуванням пріоритету захисту прав людини, необхідності зниження рівня ризиків цифровізації та роботизації, забезпечення безпеки в кіберпросторі, національної економічної безпеки, цифрового суверенітету, підготовки кваліфікованих кадрів, узгодженості функцій, повноважень і відповідальності державних органів, реалізації принципів відкритості їх дій та підзвітності.

Підпорядковані людині технології Індустрії 4.0 допомагають їй у житті, праці та самореалізації, звільнюють час для задоволення духовних і культурних потреб, сприяють рівномірному та справедливому розподілу благ, зростанню людства, людяності, культури та добробуту в суспільстві, допомагають забезпечувати національну безпеку, екологічну безпеку, підтримувати екологічну рівновагу, вирівнювати рівень розвитку держав світу.

Разом з тим, для таких змін в економіці та законодавстві необхідно змінити світогляд суспільства, особливо тієї його частини, яка працює на державу. Усвідомлення неминучості технологічних змін з їх людяністю та сспрямованістю на екологічний результат дозволить досягнути максимального ефекту при переході до Індустрії 5.0. Але на цьому шляху існують деякі маркери, які необхідно усунути, на що звертає увагу наступне дослідження.

Для визначення рівня зацікавленості змінами застосовано пошуковий інструмент Google Trends [13], який визначає пошукову активність цільових груп у різних країнах світу, зокрема, Україні до певних тем, а також дозволяє порівнювати попит на різні теми.

Аналіз, проведений в Україні за останній рік (на 01 травня 2023 року), показав, що інтерес до теми Індустрії 4.0 та циркулярної Індустрії 4.0 українською мовою став статистично незначимим, хоча на початку воєнного стану 2022 року він мав статистичний рівень [7]. Це потребує подальшого додаткового відстежування пошукової активності щодо цих тем, зокрема, по регіонах, що важливо для формування місць і засобів для повоєнного відновлення Що стосується теми євроінтеграції, вона є значимою, і постійно посилюється. У регіональному розподілі лідерами були Івано-Франківська, Хмельницька і Полтавська області [7].

У різні часові періоди пошуковий сервіс Google Trends надає можливість збору і аналізу статистики з різних тем у різних регіонах світу, зокрема, областях України [13].

Для досягнення мети із визначення ролі та значення Індустрії 5.0 для здійснення подвійного переходу для прискорення трансформації інноваційного розвитку можливим є використання Google Trends, який надає статистику зацікавленості одночасно різними темами. Відмінністю пошукового сервісу є надання дослідникам кількісних та якісних показників з теми аналізу до загальної суми запитів у Google, що впливає на можливість стейкхолдерам оцінити актуальність і перспективи певних процесів для прийняття тих чи інших рішень.

Автором здійснено пошуковий запит у Google Trends тем «Індустрія 5.0», «євроінтеграція», «трансформація», «інноваційний розвиток», «кластер» в Україні за часовий період останні 12 місяців (на 27 серпня 2023 року), виділивши середній рівень зацікавленості і пріоритетні регіони. За даними Google Trends в Україні статистично значимого інтересу до теми Індустрії 5.0 не виявлено, щодо інших тем, то тренд є рівномірним. Результати вимірювання представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Рівень зацікавленості темами євроінтеграції, трансформації і інноваційного розвитку за рік в Україні

Тема пошуку	Рівень зацікавленості темою за 100 бальною шкалою	Загальна кількість статистично значимих регіонів щодо зацікавленості	Пріоритетні регіони пошуку
Євроінтеграція	10	13	Рівненська, Чернівецька, м.Київ, Вінницька, Хмельницька області

Тема пошуку	Рівень зацікавленості темою за 100 бальною шкалою	Загальна кількість статистично значимих регіонів щодо зацікавленості	Пріоритетні регіони пошуку
Трансформація	53	21	Запорізька, Сумська, Чернігівська, Закарпатська, Житомирська області
Кластер	75	25	Сумська, Донецька, Львівська, м. Київ, Хмельницька області
Інноваційний розвиток	4	0	Статистично не визначено

Джерело: власна розробка

Як видно з табл.1, найбільший інтерес виявлено до теми кластеру та трансформаційної теми, далі йде тема євроінтеграції, і на самому низькому рівні зацікавленість інноваційним розвитком, що є негативним фактором. Склад пріоритетних областей щодо визначених тем має відмінності, темою євроінтеграції більше цікавляться у західних областях України, щодо теми трансформації, то більшість - в центральній частині, темою кластерів цікавляться всі регіони.

Подвійний перехід до Індустрії 5.0 має екологічну складову, тому для євроінтеграції важлива спорідненість циклічних економік України та країн ЄС. Спеціальним дослідженням [14] визначена тісна пов`язаність циклічної економіки України та країн ЄС, що свідчить про те, що у майбутньому при посиленні євроінтеграції це може позитивно впливати на екологічну ситуацію в інших європейських країнах при реалізації стратегії Індустрії 5.0.

Індустрія 4.0, яка зруйнувала старі парадигми, які існували до неї, і стала центром інтересу серед науковців і практиків має створити нові межі для сталого зростання суспільства шляхом заохочення розвитку економіки замкнутого циклу [15]. Трансформації інноваційного розвитку подвійного переходу до Індустрії 5.0 мають забезпечуватися навчанням майбутнім змінам, які нададуть уявлення про те, як технології можуть трансформуватися та створювати циркулярну економіку в усьому ланцюжку поставок [16].

Учасники національного руху Індустрії 4.0 підготували Маніфест щодо переходу України до Індустрії 5.0 (2023), яким задекларували необхідність трансформації галузей промисловості України в напрямі Індустрії 5.0, підтримку вже вироблених Європейською комісією позицій щодо нової індустріальної парадигми 5.0, а також свою готовність щодо дотримання її принципів при формуванні власних стратегій, планів та проєктів [17]. Ними визначені наступні напрями змін: курс на урядування 5.0, інтеграція та співпраця з військово-технічною галуззю для зміцнення критичної інфраструктури та розвитку технологій подвійного призначення, відновлення та зростання людського капіталу, пріоритетність Deep Tech інновацій, посилення стійкості ланцюгів доданої вартості та екосистем, перехід на циркулярні виробництва й циркулярну економіку, діджиталізація, децентралізованість та адаптивність, перехід на стандарти корпоративного управління ESG (Environmental, Social, Governance – навколишнє середовище, соціальна сфера та відповідальне врядування). Цей документ потребує подальшого обговорення для формування положень законодавчих ініціатив.

Висновки. Особливий правовий період воєнного стану має обмежувальний характер, що негативно впливає на можливості використання змін у технологіях як циркулярної Індустрії 4.0, так і Індустрії 5.0, але за сучасних умов євроінтеграції з іншого боку має відбуватися пришвидшений поштовх для розвитку циркулярної економіки. Формування трансформаційних змін інноваційного розвитку в контексті становлення Індустрії 5.0 є надзвичайно актуальним при відбудові зруйнованих промислових підприємств і інфраструктури. Для повоєнного відновлення необхідні інструменти координації стейкхолдерів, зацікавлених у запровадженні технологій подвійного переходу Індустрії 5.0 для посилення євроінтеграції.

Проведені дослідження показали недостатній рівень обізнаності та зацікавленості темою Індустрії 5.0 та інноваційного розвитку в Україні. Для прискорення трансформаційних змін пропозицією є встановлення пріоритетності основ подвійного переходу, які будуть мати найбільший вплив як у військовий час, так і у повоєнній економіці на тренди інноваційного розвитку. На національному рівні в Україні потрібно акцентувати увагу на зміні законодавства та завданнях саме подвійного переходу до Індустрії 5.0 через стимулювання розвитку кластерів з використанням європейського досвіду.

Література

1. Внукова Н.М. Зміна механізмів Індустрії 4.0 в особливий правовий період. *Господарська діяльність в особливий правовий період*: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 30 березня 2022 р. / за ред. М. Петрової, С. Глібка, Велико-Тирново, Болгарія, Вид-во: ACCESS PRESS, 2022. URL: https://ndipzir.org.ua/?s=%D0%92%D0%BD%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.
2. Akundi A., Euresti D., Luna S. & Ankobiah W. et al. State of Industry 5.0 – Analysis and identification of current research trends. *Applied System Innovation*. 2022. No. 5(1), art. 27. URL: https://doi.org/10.3390/asi5010027.
3. Massaro A. Advanced control systems in industry 5.0 enabling process mining. *Sensors*. 2022. No. 22.22, art. 8677. URL: https://doi.org/10.3390/s22228677.
4. Maddikunta P. K. R., Pham Q.-V., Prabadevi B. & Deepa N. et al. Industry 5.0: A survey on enabling technologies and potential applications. *Journal of Industrial Information Integration*. 2022, No. 26: art. 100257. URL: https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100257.
5. Gagnidze I. Industry 4.0 and industry 5.0: can clusters deal with the challenges? (A systemic approach). *Kybernetes*. 2023. No. 52.7, art. 2270-2287. URL: https://doi.org/10.1108/K-07-2022-1005.
6. Внукова Н.М. Євроінтеграційний вплив Індустрії 4.0 на економічне відновлення країни 2023. *Національні економіки в умовах новітніх глобальних викликів*: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (24 листопада 2023 р.). URL: https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3094.
7. Внукова Н.М. Євроінтеграційна спрямованість розвитку циркулярної Індустрії 4.0 для повоєнного відновлення. *Наука XXI століття: інновації в умовах війни та повоєнного відновлення України:* VI Фестиваль науки 16 травня 2023 року. Харків: ХДНБ ім.В.Короленка, 2023. С. 27–31.
8. European Commission Industry 5.0. Research and innovation. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/research-area/industrial-research-and-innovation/industry-50_en.
9. Глібко С. В. Сталий розвиток, фінансування індустрії 4.0, цифровізація фінансового сектору. *Цифрові трансформації України 2023: виклики та реалії*: за матеріалами IV Круглого столу (м. Харків, 29 вересня 2023 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. С. 10–18. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/conf_29.09.23.pdf.
10. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text.
11. Щодо сприяння впровадженню технологічного підходу "Індустрія 4.0" в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 750. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-%D0%BF#Text.
12. Про інноваційну діяльність: Закону України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.
13. Google Trends – керівництво для користування. URL: https://livepage.pro/knowledge-base/google-trends.html.
14. Shvedun V., Bulba V., Bozhko L & Kecher L. et al. Circular Economy in Ukraine on the Way to European Integration: Directions for Sustainable Management during the War and Post-War Recovery. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2023. Vol. XIV, No. 1(65), pp. 194–206. DOI:10.14505/jemt.v14.1(65).19. URL: https://www.proquest.com/openview/e5b46717dc5b2a1e0d2fc91d85cdff8a/1?pq-origsite=gscholar&cbl=466419.
15. Upadhyay A., Balodi K. C., Naz F. & Nardo M. et al. Implementing Industry 4.0 in the manufacturing sector: Circular economy as a societal solution. *Computers & Industrial Engineering.* 2023. Vol. 177, art. 109072 https://doi.org/10.1016/j.cie.2023.109072. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360835223000967.
16. Circular Industry 4.0: Redesigning the future. Circular Economy Alliance. URL: https://circulareconomyalliance.com/product/circular-industry-4-0-redesigning-the-future/.
17. Маніфест щодо переходу України до Індустрії 5.0. Ukrainian Cluster Alliance. 03.07.2023. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/manifest-perehid-ua-industry5-0/.

REFERENCES

1. Vnukova, N. M. (2022). Changing the mechanisms of Industry 4.0 in a special legal period. *Hospodarska diialnist v osoblyvyi pravovyi period: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. Velyko-Tyrnovo, Bolhariia: ACCESS PRESS. Retrivered from: https://ndipzir.org.ua/?s=%D0%92%D0%BD%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0 [in Ukrainian].
2. Akundi, A., Euresti, D., Luna, S. & Ankobiah W. et al. (2022). State of Industry 5.0 – Analysis and identification of current research trends. *Applied System Innovation*, *5*(1), 27. DOI: https://doi.org/10.3390/asi5010027.

3. Massaro, A. (2022). Advanced control systems in Industry 5.0 enabling process mining. *Sensors*, 22.22, 8677. DOI: https://doi.org/10.3390/s22228677.
4. Maddikunta, P. K. R., Pham, Q.-V., Prabadevi, B. & Deepa, N. et al. (2022). Industry 5.0: A survey on enabling technologies and potential applications. *Journal of Industrial Information Integration*, *26*, 100257. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jii.2021.100257.
5. Gagnidze, I. (2023). Industry 4.0 and industry 5.0: can clusters deal with the challenges? (A systemic approach). *Kybernetes*, 52.7: 2270–2287. DOI: https://doi.org/10.1108/K-07-2022-1005.
6. Vnukova, N. M. (2023). The European integration impact of Industry 4.0 on the economic recovery of the country in 2023. *Natsionalni ekonomiky v umovakh novitnikh hlobalnykh vyklykiv: Proceedings of the International Scientific and Practical Internet Conference*. Retrivered from: https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3094 [in Ukrainian].
7. Vnukova, N. M. (2023). European integration orientation of development of circular Industry 4.0 for post-war recovery. *Nauka XXI stolittia: innovatsii v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: VI Festival of Science* (pp. 27–31). Kharkiv: KhDNB im.V.Korolenka [in Ukrainian].
8. European Commission Industry 5.0. Research and innovation. Retrivered from: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/research-area/industrial-research-and-innovation/industry-50_en.
9. Hlibko S. V. (2023). Sustainable development, financing of industry 4.0, digitalization of the financial sector. *Tsyfrovi transformatsii Ukrainy 2023: vyklyky ta realii: Proceedings of the IV round table* (pp. 10–18). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy,. C.. Retrivered from: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/conf_29.09.23.pdf.
10. National Economic Strategy for the period up to 2030: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine by the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 179 (2021, March 3). Retrivered from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text.
11. Regarding the promotion of the implementation of the technological approach 'Industry 4.0' in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 750 (2021, July 21). Retrivered from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-%D0%BF#Text.
12. On innovative activity: Law of Ukraine, No. 40-IV (2002, Julye 4). Retrivered from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.
13. Google Trends – manual for use. Retrivered from: https://livepage.pro/knowledge-base/google-trends.html [in Ukrainian].
14. Shvedun, V., Bulba, V., Bozhko, L & Kecher, L. et al. (2023). Circular Economy in Ukraine on the Way to European Integration: Directions for Sustainable Management during the War and Post-War Recovery. *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. XIV, *1*(65), 194–206. DOI: 10.14505/jemt.v14.1(65).19 Retrivered from: https://www.proquest.com/openview/e5b46717dc5b2a1e0d2fc91d85cdff8a/1?pq-origsite=gscholar&cbl=466419.
15. Upadhyay, A., Balodi, K. C., Naz, F. & Nardo, M. et al. (2023). Implementing Industry 4.0 in the manufacturing sector: Circular economy as a societal solution. *Computers & Industrial Engineering, 177*, 109072. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cie. 2023.109072. Retrivered from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360835223000967 [in English].
16. Circular Industry 4.0: Redesigning the future. Circular Economy Alliance. Retrivered from: https://circulareconomy-alliance.com/product/circular-industry-4-0-redesigning-the-future/ [in English].
17. Manifesto on Ukraine's transition to industry 5.0. Ukrainian Cluster Alliance. (2023, July 3). Retrivered from: https://www.clusters.org.ua/blog-single/manifest-perehid-ua-industry5-0/ [in Ukrainian].

VNUKOVA NATALIYA

2nd PhD in Economics, Professor, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

HLIBKO SERHII

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Scientific and Research Instituteof Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

TRANSFORMATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE DOUBLE TRANSITION TO INDUSTRY 5.0

Problem setting. The challenge is to significantly accelerate transformational changes through a double transition (digital and green) to Industry 5.0.

Analysis of recent researches and publications. Akundi, A., analyzed the state of Industry 5.0 and identified current research trends, Massaro, A., examined advanced management systems in Industry 5.0 that facilitate technological mining Maddikunta, P. and a group of scientists conducted a survey on the technologies and potential applications of Industry 5.0, Gagnidze, I. At the systemic level, he determined whether clusters can cope with the challenges of Industry 4.0 and Industry 5.0, which is also the task of the European Commission and the Manifesto on the double transition in Ukraine.

Purpose of research is to develop of theoretical provisions and practical recommendations for determining the role and importance of Industry 5.0 for the double transition to accelerate the transformation of innovation development.

Article's main body. Priority topics are highlighted, including innovation and digitization, production sustainability, its transformation, and the connection between man and machine. An essential characteristic of the changes that are taking place under the influence of the double transition to Industry 5.0 is the provision of an innovative approach to model-based production management in industry, the introduction of a new concept of advanced process analysis that automates decision-making and optimizes machine settings. According to the European Commission, Industry 5.0 is a key driver of economic and social change, and should lead a double transition: digital and environmental.

To determine the level of interest in the transformational changes in innovative development in the context of Industry 5.0, the article uses the Google Trends search service, which provides statistics on interest in several topics simultaneously in space and time.

The article conducts a Google Trends search for the topics "Industry 5.0", "European integration", "transformation", "innovative development", "cluster" in Ukraine for the last 12 months (as of August 27, 2023), highlighting the average level of interest and priority regions. The search for the topic of Industry 5.0 in Ukraine over the past year is statistically insignificant. The greatest interest was shown in the cluster and transformation topics, followed by the European integration topic, and the lowest level of interest in innovative development, which is a negative factor. The composition of the priority regions in terms of the identified topics differs: the topic of European integration is more interesting in the western regions of Ukraine, the topic of transformation is more interesting in the central part, and the topic of clusters is interesting in all regions.

Conclusions and prospects for the development. The special legal period of martial law is restrictive, which negatively affects the ability to use changes in the technologies of both circular Industry 4.0 and Industry 5.0, but in the current conditions of European integration, on the other hand, there should be an accelerated push for the development of the circular economy. The formation of transformational changes in innovative development in the context of the formation of Industry 5.0 is extremely important in the reconstruction of destroyed industrial enterprises and infrastructure. Post-war recovery requires tools to coordinate stakeholders interested in implementing Industry 5.0 dual transition technologies to strengthen European integration.

At the national level, Ukraine needs to focus on the tasks of the double transition to Industry 5.0 by stimulating the development of clusters using European experience.

Key words: innovation, double transition, Industry 5.0, Google Trends.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Внукова Н. М., Глібко С. В. Трансформації інноваційного розвитку подвійного переходу до індустрії 5.0. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 95–101.

ОГІЄНКО ІННА ВІТАЛІЇВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН УКраїни
ORCID 0000-0002-2919-5513

УДК 34: 378.12 (477)
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-15

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ В ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУРАХ[1]

Статтю присвячено проблемам правового забезпечення захисту прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах. Актуальність проблематики статі зумовлена тим, що молоді вчені є кадровим та інтелектуальним резервом як науки, так і суспільства в цілому. Вони є фахівцями високого рівня і мають високі компетенції в галузях своїх знань, мають можливість не тільки просто добре виконувати певні набори функцій, але, що є найціннішим і найголовнішим, вони можуть генерувати нові ідеї, пропонувати нові нестандартні шляхи рішення тих чи інших проблем. Саме тому питання всебічної підтримки молодих вчених, захисту їх прав під час здійснення ними наукової і науково-технічної діяльності набуває більшої актуальності.

Метою статті визначено дослідження стану правового регулювання захисту прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах, вивчення проблем, з якими стикаються молоді вчені в Україні, та визначення форм підтримки молодих вчених як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, які надаються державою та міжнародними організаціями і фондами.

Встановлено, що чинне законодавство виділяє дві категорії молодих вчених: магістр віком до 35 років та доктор наук віком до 40 років.

У статті здійснено аналіз проблем, з якими стикаються молоді вчені під час здійснення наукової і науково-технічної сфери, і форми матеріальної і соціальної підтримки, які наразі пропонуються державою для цієї категорії працівників. Зроблено висновок про недостатність матеріального і соціального захисту молодих вчених, невідповідність наукової праці умовам гідної праці (відповідній оплаті праці, адекватному соціальному захисту тощо), що змушує молодих вчених шукати додаткові джерела доходи або залишати наукову діяльність на користь іншої краще оплачуваної роботи.

Автором зазначено, що вирішенням зазначених проблем мають стати удосконалення законодавства у сфері науки в частині встановлення правового статусу молодих вчених, зокрема, варто змінити критерій ідентифікації молодих вчених з існуючого критерію за віком – на критерій за етапами розвитку наукової кар'єри і підвищення стандартів матеріального та соціального статусу молодих учених, виконання тих норм, які вже передбачені чинним законодавством щодо молодих вчених у сфері соціального захисту.

Ключові слова: молоді вчені, захист прав молодих вчених, дослідницькі інфраструктури.

Постановка проблеми. Військова агресія російської федерації, яка триває вже понад два роки, відчутно вплинула на всі сфери українського суспільства. Ця теза стосується і науково-дослідної галузі держави, зокрема, її науково-дослідного та інноваційного потенціалу. Уряд намагається як утримати попередні позиції і досягнення у науковій сфері, так і віднайти нові організаційні підходи до забезпечення правових, організаційних та фінансових засад функціонування і розвитку сфери наукової і науково-технічної діяльності. Це зумовлюється тим, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання, про що зазначається у преамбулі Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII [1]. Війна ще більше загострила проблеми національної економіки, зокрема, високий рівень безробіття, низькі доходи населення, соціальну незахищеність вразливих категорій працівників, якими є і молоді спеціалісти, а також молоді вчені.

Молоді спеціалісти, як слушно зазначається у літературі, виступають значним трудовим потенціа-

[1] Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

 © Огієнко І. В., 2023

лом, тими людьми, які здатні вплинути на економічний розвиток держави, проте для цього необхідною є підтримка держави, забезпечення гарантованої реалізації прав, які для них регламентовані, зокрема у сфері праці [2, с. 169]. Це твердження справедливе і для молодих вчених.

Молоді вчені, по-перше, є кадровим та інтелектуальним резервом як науки, так і суспільства в цілому, вони є фахівцями високого рівня і мають високі компетенції в галузях своїх знань, мають можливість не тільки просто добре виконувати певні набори функцій, але, що є найціннішим і найголовнішим, вони можуть генерувати нові ідеї, пропонувати нові нестандартні шляхи рішення тих чи інших проблем. По-друге, сьогодні Україна потребує розробки якісних стратегій і планів по відновленню країни після війни і видається, що активне залучення молодих науковців до багатьох сфер життя суспільства може надати цьому процесу потужний поштовх, бо саме молоді люди здатні швидко і якісно навчатися новому, здатні орієнтуватися в ситуаціях і обставинах, які швидко і постійно змінюються, позитивно сприймають інновації, повинні стати стратегічним ресурсом розвитку і відновлення нашої країни [3, с. 137-138].

Таким чином, питання всебічної підтримки молодих вчених, захисту їх трудових і соціальних прав під час здійснення наукової і науково-технічної діяльності набуває більшої актуальності. На підставі цього, **метою статті** визначено дослідження стану правового регулювання захисту трудових і соціальних прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах, вивчення проблем, з якими стикаються молоді вчені в Україні, та визначення форм підтримки молодих вчених як суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, які надаються державою та міжнародними організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вітчизняних та іноземних дослідників, серед яких О.М. Ярошенко, Н.М. Вапнярчук [4; 5], В.П. Кохан [6], І.Б. Жиляєв [7], H. Coates [8], G. A. Nesvetailov [9], свідчить, що проблема забезпечення науково-дослідної сфери молодими кадрами притаманна не лише Україні, а й зарубіжним країнам. Отже, віднайти шляхи вирішення збереження інтелектуального потенціалу держави, підвищити конкурентоспроможність науково-дослідної сфери, зокрема, за допомогою дослідницьких інфраструктур, є вкрай важливим завданням сьогодення в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативно-правовим актом, який регламентує права і обов'язки молодих вчених під час здійснення ними наукової і науково-технічної діяльності, зокрема, у дослідницьких інфраструктурах, є вже згаданий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII [1]. Відповідно до визначення, наведеного в статті 1 цього Закону, молодий вчений – це вчений віком до 35 років включно, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, або вчений віком до 40 років включно, який має науковий ступінь доктора наук [1].

Як вбачається, основи статусу молодого українського вченого сформовано за критерієм виділення максимального віку (окрім освітніх та кваліфікаційних ознак). Таким чином, чинне законодавство виділяє дві категорії молодих вчених: (1) магістр віком до 35 років та (2) доктор наук віком до 40 років. Загалом же у сучасному світі сформувались різні системи підтримки молодих дослідників. Існує три підходи законодавчого встановлення статусу молодого вченого за критеріями: 1) віку; 2) критерію ідентифікації за етапами розвитку наукової кар'єри; 3) гібридний за віком та етапом наукової кар'єри [7, с. 268].

З урахуванням іноземного досвіду Міністерством освіти і науки України у 2021 році було розроблені зміни до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», якими передбачені зміни критерію ідентифікації молодих вчених, – з існуючого критерію за віком на критерій за етапами розвитку наукової кар'єри [10]. На сьогодні ці зміни не були ухвалені, отже поки єдиним критерієм віднесення вченого до категорії «молодий вчений» є встановлення максимального віку. Зауважимо, проте, що запровадження нових підходів у визначенні поняття «молодий вчений», зокрема, прив'язка до етапу в кар'єрі, може стати поштовхом до розвитку престижності наукової праці, мотивації науковців будувати кар'єру у дослідницьких інфраструктурах.

Окрім теоретичних проблем правового статусу молодих вчених, ця категорія працівників стикається з низкою перешкод, передусім, у матеріально-фінансовій та соціальній сферах наукового життя, а також із престижністю наукової праці як такої.

До проблем матеріально-фінансового характеру належать низький розмір стипендій та заробітних плат молодих вчених, житлові проблеми, проблеми пов'язані з постійним недофінансуванням наукових досліджень і складність, а часто і неможливість, отримання необхідного обладнання. Основні проблеми настають у перші роки (десятиліття) перебування в науковій сфері; за різними оцінками, від 30 до 50% молодих людей ідуть із науки в більш фінансово привабливі сфери економіки.

Варто наголосити на тому, що гарантований державою розмір заробітної плати науковим працівникам не виконується. Так, згідно з абз. 1 част. 2 ст. 36 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава гарантує встановлення ставок (окладів) науковим працівникам державних наукових

установ (закладів вищої освіти), виходячи з розрахунку посадового окладу молодшого наукового співробітника на рівні не нижче одинадцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено законом на 1 січня 2020 року [1].

Приміром, на період з 01.01.2020 до 30.06.2020 прожитковий мінімум для працездатних осіб становив 2 102,00 грн. [11]. З огляду на це, посадовий оклад молодшого наукового співробітника мав відповідати розміру не нижче 23 122, 00 грн. у відповідний період. Проте фактичний рівень оплати праці наукового працівника у державних наукових установах відповідає встановленому державою мінімуму заробітної плати, який отримує некваліфікований працівник з найнижчим кваліфікаційним розрядом.

До спектру проблем, пов'язаних безпосередньо зі значенням соціальної ролі молодого вченого в суспільстві, можна віднести такі проблеми, як підвищення престижності наукової діяльності серед молоді, залучення в науку молодих кадрів, високі міграційні настрої і, як наслідок, проблема зупинення відтоку мізків або заходи з мінімізації цього відтоку, що відбувається як за кордон, так і всередині країни, і пов'язаний з переходом молодих вчених на роботу у бізнес-структури. Крім цього, до цієї групи необхідно віднести проблеми, пов'язані з затребуваністю розробок молодих вчених всередині країни, можливості їх практичної реалізації, а також обмежені можливості міжнародної співпраці, що має деструктивний вплив на взаємодію з дослідниками з інших країн [3, с. 140-141].

Ще одна група проблем, які перешкоджають молодим вченим активно будувати наукову кар'єру, на думку Н.М. Вапнярчук та О.М. Ярошенка, є недосконаліть законодавства (зокрема чинного Кодексу законів про працю, який не містить норм про гідні умови праці), брак дослідницької інфраструктури, відсутність можливостей для кар'єрного зростання, слабка взаємодія із бізнесом, відсутність державної політики, направленої на підтримку популяризації науки [5, с. 128].

Отже, нагальною проблемою сучасної наукової сфери є реформування національної політики з метою підвищення престижності наукової праці і залучення молодих фахівців до роботи у наукових проєктах, дослідницьких інфраструктурах. Як слушно зазначають Н.М. Вапнярчук та О.М. Ярошенко вирішення цієї проблеми потребує системного підходу та тісно пов'язане із вирішенням загальних проблем розвитку у сфері науки, технологій, освіти та інновацій України. Для цього необхідна як активна участь держави, так і залучення бізнесу, зацікавлених громадських організацій та об'єднань [5, с. 128].

На сьогодні з боку держави застосовуються такі форми підтримки молодих вчених:

запровадження стипендій, премій, грантів тощо для молодих вчених на рівні органів державної влади (Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України); грантова підтримка проєктів молодих вчених Національним фондом досліджень. Крім того, на рівні академій наук та окремих наукових установ і закладів вищої освіти також можуть запроваджуватися відповідні стипендії, премії, гранти для молодих вчених;

популяризація науки, розвитку інновацій та активного залучення молоді до проведення перспективних досліджень;

сприяння залученню молодих учених до участі у міжнародних конкурсах наукових робіт, оголошених в межах різних наукових програм, наприклад, Рамкової програми Рамкова програма Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (2021-2027 рр.) [12];

міжнародне співробітництво в контексті побудови Європейського простору вищої освіти і наукових досліджень, що дозволяє молодим науковцям бути в епіцентрі європейського і світового інформаційного простору, представляти та лобіювати інтереси української наукової молоді на європейському і світовому просторі, а також сприяння налагодженню контактів з національними асоціаціями молодих науковців та іншими академічними партнерами різних країн.

Слід відмітити один з позитивних моментів у вирішенні соціальних проблем молодих вчених, серед яких особливо гостро стоїть питання забезпечення житлом, яким є ухвалення Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення житлом вчених Національної академії наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021р. № 1015, в якому зазначено, що у першочерговому порядку службове житло надається молодим вченим [13]. Однак за відсутності достатнього рівня фінансування ці положення залишаться декларативними і не будуть мати практичної реалізації, особливо під час війни.

Висновки. Проведений аналіз проблем, з якими стикаються молоді вчені під час здійснення наукової і науково-технічної сфери, і форм матеріальної і соціальної підтримки, які наразі пропонуються державою для цієї категорії працівників, свідчить про недостатність матеріального і соціального захисту молодих вчених, невідповідність наукової праці умовам гідної праці (відповідній оплаті праці, адекватному соціальному захисту тощо), що змушує молодих вчених шукати додаткові джерела доходи або залишати наукову діяльність на користь іншої краще оплачуваної роботи.

Вирішенням зазначених проблем мають стати удосконалення законодавства у сфері науки в частині встановлення правового статусу молодих вчених, зокрема, варто змінити критерій ідентифікації молодих вчених з існуючого критерію за віком – на критерій за етапами розвитку наукової кар'єри, і відповідно внести зміни у поняття молодого вченого у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. Другим важливим кроком на шляху до забезпечення прав молодих вчених є підвищення стандартів їх матеріального та соціального статусу, виконання тих норм, які вже передбачені чинним законодавством щодо молодих вчених у сфері соціального захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top.
2. Стадніченко С. В. Особливості правового регулювання працевлаштування молодих спеціалістів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. С. 168–174. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.30.
3. Огієнко І. В. Молоді вчені як суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект) монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 132–150.
4. Ярошенко О. М., Вапнярчук Н. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. *Право та інновації*. 2022. № 2 (38). С. 42–48. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-2(38)-5.
5. Вапнярчук Н. М., Ярошенко О. М. Гідні умови праці для науковців – один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки. *Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект)*: монографія / [Н. М. Вапнярчук, А.П. Гетьман О. С. Головащенко та ін.]; за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. С. 111–131.
6. Кохан В. П. Підготовка наукових кадрів із дослідницької інфраструктури в Україні і світі. *Правове регулювання євроінтеграційних суспільних відносин в Україні*: Матеріали VII Міжвузівської науково-теоретичної конференції до Дня юриста України (м. Київ, 20 жовтня 2023 р.). Київ: КТГГ, 2023. С. 143–145.
7. Жиляєв І.Б. Інституціоналізація підтримки українських дослідників – молодих вчених: досвід та проблеми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 265–269. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.48.
8. Coates H. Editorial: Eight Tactics for Engineering Consequential Higher Education Policy Research Papers. *Policy Reviews in Higher Education*. 2019. Vol. 3, No. 1. P. 1−3. URL: https://doi.org/10.1080/17460263.2019.1565635.
9. Nesvetailov G. A. The aging of research personnel. *Knowledge, Technology & Policy*. 1997. No. 9(4). pp. 86–102. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/BF02912438.
10. План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік: Постанова Верховної Ради України від 02.02.2021 р. № 1165-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text.
11. Пенсії та соцзабезпечення. Прожитковий мінімум 2020. Liga Zakon. 18 листопада 2019. URL: https://buh.ligazakon.net/aktualno/7267_prozhitkoviy-mnmum-2020.
12. Горизонт Європа. Про програму. Національний портал міжнародного науково-технічного співробітництва. URL: https://ms.nauka.gov.ua/pro-portal/gorizont-yevropa/.
13. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення житлом вчених Національної академії наук: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2021 р. № 1015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1015-2021-%D0%BF#Text.

REFERENCES

1. Law of Ukraine On Scientific and Scientific-Technical Activities, No. 848-VIII (2015, November 26). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#top [in Ukrainian].
2. Stadnichenko, S. V. (2022). Peculiarities of legal regulation of employment of young specialists. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, *4*, 168–174. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.30 [in Ukrainian].
3. Ohiienko, I. V. (2022). Young scientists as subjects of scientific and scientific and technical activity. Vapniarchuk, N. M. Hetman, A.P. & Holovashchenko, O. S. et al. *Legal provision of research infrastructure in Ukraine (theoretical and legal aspect)*. Liubchych, A. M. & Ohiienko, I. V. (Eds.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, pp. 132–150 [in Ukrainian].

4. Yaroshenko, O. M. & Vapniarchuk, N. M. (2022). Decent working conditions for scientists is one of the priority areas of state policy in the field of science. *Law and innovation*, *2* (38), 42–48. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2022-2(38)-5 [in Ukrainian].
5. Vapniarchuk, N. M. & Yaroshenko, O. M. (2022). Decent working conditions for scientists is one of the priority areas of state policy in the field of science. Vapniarchuk, N. M. Hetman, A.P. & Holovashchenko, O. S. et al. *Legal provision of research infrastructure in Ukraine (theoretical and legal aspect)*. Liubchych, A. M. & Ohiienko, I. V. (Eds.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy, pp. 111–131 [in Ukrainian].
6. Kokhan, V. P. (2023). Training of scientific personnel from research infrastructure in Ukraine and the world. *Pravove rehuliuvannia yevrointehratsiinykh suspilnykh vidnosyn v Ukraini: Proceedings the VII Inter-University Scientific and Theoretical Conference for Lawyer of Ukraine* (pp. 143–145). Kyiv: KTHH [in Ukrainian].
7. Zhyliaiev, I. B. (2023). Institutionalization of support for Ukrainian researchers - young scientists: experience and problems. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 3, 265–269. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.48 [in Ukrainian].
8. Coates, H. (2019). Editorial: Eight Tactics for Engineering Consequential Higher Education Policy Research Papers. *Policy Reviews in Higher Education*, Vol. 3, No. 1, 1−3. Retrieved from: https://doi.org/10.1080/17460263.2019.1565635
9. Nesvetailov, G. A. (1997). The aging of research personnel. *Knowledge, Technology & Policy*, 9(4), 86–102. Retrieved from: https://link.springer.com/article/10.1007/BF02912438
10. Plan of the draft work of the Verkhovna Rada of Ukraine for 2021: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine, No. 1165-IX (2021, February 2). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text [in Ukrainian].
11. Pensions and social security. Living wage 2020. Liga Zakon (2019, November 18). Retrieved from: https://buh.ligazakon.net/aktualno/7267_prozhitkoviy-mnmum-2020 [in Ukrainian].
12. Horizon Europe. About the program. National portal of international scientific and technical cooperation. Retrieved from: https://ms.nauka.gov.ua/pro-portal/gorizont-yevropa/ [in Ukrainian].
13. The procedure for using funds provided in the state budget for providing housing for scientists of the National Academy of Sciences: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 1015 (2021, September 29). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1015-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

OGIYENKO INNA

PhD in Law, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

LEGAL SUPPORT FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF YOUNG SCIENTISTS IN RESEARCH INFRASTRUCTURES

Problem setting. The article deals with the issues of legal support for the protection of the rights of young scientists in research infrastructures. The relevance of this issue is due to the fact that young scientists are the personnel and intellectual reserve of both science and society as a whole. They are high-level specialists and have high competencies in their fields of expertise, they have the ability not only to perform certain sets of functions well, but, most importantly, they can generate new ideas and offer new, non-standard ways to solve certain problems. That is why the issue of comprehensive support for young scientists and protection of their rights in the course of their scientific and technical activities is becoming increasingly relevant.

Analysis of recent researches and publications domestic and foreign researchers, including O. M. Yaroshenko, N. M. Vapnyarchuk, V. P. Kokhan, I.B. Zhilyaev, H. Coates, G. A. Nesvetailov, shows that the problem of providing the research sphere with young personnel is inherent not only in Ukraine but also in foreign countries. Therefore, finding ways to preserve the intellectual potential of the state, to increase the competitiveness of the research sector, in particular, with the help of research infrastructures, is an extremely important task today under martial law.

Purpose of research is to study the state of legal regulation of protection of the rights of young scientists in research infrastructures, to study the problems faced by young scientists in Ukraine, and to determine the forms of support for young scientists as subjects of scientific and scientific and technical activities provided by the State and international organizations and foundations.

Article's main body. It is established that the current legislation distinguishes two categories of young scientists: master's degree holders under the age of 35 and doctoral degree holders under the age of 40. The article analyzes the problems faced by young scientists in the course of scientific and technical activities and the forms of material and social support currently offered by the State to this category of employees.

Conclusions and prospects for development. The author concludes that there is a lack of material and social protection for young scientists, and that scientific work does not meet the conditions of decent work (adequate remuneration, adequate social protection, etc.), which forces young scientists to look for additional sources of income or to leave scientific activity in favor of other better-paid jobs.

The author notes that the solution to these problems should be to improve legislation in the field of science in terms of establishing the legal status of young scientists, in particular, it is necessary to change the criterion for identifying young scientists from the existing criterion by age to the criterion by stages of development of a scientific career and to raise the standards of material and social status of young scientists, and to implement the provisions already provided for by current legislation on young scientists in the field of social protection.

Key words: young scientists, protection of the rights of young scientists, research infrastructures.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Огієнко І. В. Правове забезпечення захисту прав молодих вчених в дослідницьких інфраструктурах. *Право та інновації.* 2023. № 4 (44). С. 102–107.

ТРЕГУБЕНКО ГАЛИНА ПЕТРІВНА
старший викладач, кафедра публічного управління, адміністрування та права, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
ORCID 0000-0003-3248-3812

УДК 342:502.14 (477) (075.8)
DOI 10.37772/2518-1718-2023-4(44)-16

ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ: СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглянуті актуальні питання стратегічного планування у сфері реалізації державної екологічної політики. Наголошено, що ефективна реалізація державної екологічної політики потребує застосування дієвих інструментів, вдосконалення норм чинного законодавства та стратегічного планування з урахуванням необхідності активізації процесів євроінтеграції та запозичення найкращих практик ЄС щодо напрямів розвитку у зазначеній сфері. Визначено, що сталий розвиток країни та суспільства можливий лише при ефективної побудові та організації процесу реалізації екологічної політики та результативності її оцінки. Автором проаналізовані положення важливих стратегічних документів, таких як: Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Розглянуті окремі питання виконання регіональних програм з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Зроблений висновок щодо наявності системних проблем реалізації державної екологічної політики, зокрема щодо впровадження загальнодержавних та регіональних стратегічних пріоритетів розвитку, для вирішення яких необхідно оновлення відповідних механізмів впровадження екологічної політики, в тому числі інституціональних. Окрім зазначеного наразі необхідним є узгодження екологічного законодавства з документами стратегічного планування, а саме забезпечення кореляції чинних нормативно-правових актів з відповідними стратегічними напрямами та державними програмами, що вкрай важливо в умовах необхідності відновлення національної економіки та всіх складових національної безпеки країни на шляху до набуття членства України в ЄС.

Ключові слова: воєнний стан, державна екологічна політика, державна програма, екологічна криза, нормативно-правове забезпечення, регіональна політика, стратегія.

Постановка проблеми. Зважаючи на вторгнення країни-агресора на територію України, особливого значення сьогодні набувають питання провадження державної екологічної політики, ефективна реалізація якої потребує застосування дієвих інструментів, вдосконалення норм чинного законодавства та стратегічного планування з урахуванням необхідності активізації процесів євроінтеграції та запозичення найкращих практик ЄС у зазначеній сфері. Отже нагальним питанням наразі постає визначення шляхів підвищення рівня ефективності державної політики в екологічній сфері, формування та оптимізація нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики.

Метою статті є дослідження актуальних питань реалізації державної екологічної політики в сучасних умовах та визначення можливих напрямів її удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації державної екологічної політики та проблеми удосконалення системи державного управління екологічною безпекою розглядалися багатьма науковцями. Так, І. І. Самойлова [1] в своїх наукових працях досліджувала потенціал системи державного управління в Україні та питання його використання для забезпечення екологічної безпеки.

Р. С. Кірін та С. В. Грищак провели комплексне дослідження актуальних питань забезпечення та реалізації екологічних прав у стратегіях державної екологічної політики і безпеки України під час воєнного періоду та обґрунтували, що виклики воєнного періоду зумовлюють формування відповідної сукупності правового інструментарію, за допомогою якого має вибудовуватися платформа для прямих чи опосередкованих заходів з попередження, охорони захисту та відновлення порушених збройною агресією екологічних прав громадян, у тому числі міжнародного механізму для реєстрації збитків [2].

Л. Демчук, Г. Кірейцева, І. Циганенко-Дзюбенко, В. Вовк здійснили аналіз особливостей екологічної

 © Трегубенко Г. П., 2023

безпеки в контексті сталого розвитку та євроінтеграційних процесів з точки зору практики, розглянули стан екологічної безпеки в Україні та визначили, що запровадження міжнародних стандартів сприятиме розвитку систем екологічного менеджменту та реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив [3].

Незважаючи на достатню кількість наукових робіт, обрана тема дослідження потребує додаткових напрацювань у зв'язку із необхідністю наукових пошуків шляхів підвищення рівня ефективності державної екологічної безпеки та забезпечення екологічно збалансованого розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 11 ч. 1 Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019 [4], забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів є однією із законодавчо визначених цілей, які встановлено для забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Також вказаним нормативно-правовим актом визначено, що цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. Отже, сталий розвиток країни та суспільства можливий лише при ефективної побудові та організації процесу реалізації екологічної політики та результативності її оцінки.

В умовах воєнного стану теоретичні та практичні питання ефективної реалізації державної екологічної політики, з врахуванням існуючих процесів поглиблення екологічної кризи, набувають особливої актуальності та нових рис.

Слід погодитися, що головним завданням кожної держави в умовах екологічних загроз є швидке впровадження такої системи регуляторів природокористування, що базується на комбінації економічних інструментів стимулювання й заохочення, які змушують суб'єктів господарювання реалізовувати природоохоронні та ресурсозберігаючі заходи, перспективним є впровадження нових регуляторів природокористування, таких як різні види податкових пільг і пільгового кредиту, гнучкі екологічні податки на продукцію, матеріальне заохочення екологізації виробничої діяльності тощо [5].

Сучасні процеси екологізації світової економіки, що ґрунтуються на концепціях сталого розвитку, раціонального природокористування та «зеленої» економіки, вимагають результативної екологічної політики держав світового співтовариства, при чому перспективне бачення державних змін відповідно до принципів збалансованого розвитку закладається у стратегічних законодавчо-нормативних документах, однак кожна розроблена стратегія, яка спрямована на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів, потребує конкретних послідовних дій та відповідного середовища реалізації [6]. Тобто розробка відповідних стратегій потребує реалізації налагодженого чіткого механізму та узгодженості із нормами чинного законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені у Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, які затверджені Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII [7], норми цієї стратегії визначають, що процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Також зазначається, що протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення збалансованого (сталого) розвитку. Вказана стратегія серед першопричин екологічних проблем України, виділяє наступні: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів; незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів тощо. В умовах воєнного стану зазначені екологічні проблеми не втрачають актуальності в зв'язку з їх невирішеністю та поглибленням.

Крім цього, зазначена Стратегія містить інструменти реалізації політики у сфері природних ресурсів в Україні. Так, основними стратегічно визначеними інструментами реалізації державної екологічної політики регламентовані наступні:

1) міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін;

2) інформування та комунікація;

3) державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища;

4) стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля;

5) системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції;

6) екологічний облік;

7) технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки;

8) законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища, яке адаптоване до законодавства Європейського Союзу;

9) освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку;

10) економічні та фінансові механізми, зокрема екологічна модернізація промислових підприємств шляхом зниження ставки екологічного податку або у формі фіксованої річної суми компенсації (відшкодування податку);

11) комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

12) міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Отже, ефективне застосування перелічених інструментів дасть змогу досягнути цілей, які визначені в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року, а саме: залучення до планування і реалізації політики усіх зацікавлених сторін; сприяння підвищенню рівня обізнаності громадськості про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та ефективність впровадження ними нормативно-правових актів; встановлення науково обґрунтованих обмежень на використання природних ресурсів; недопущення негативного впливу на навколишнє природне середовище та забезпечення екологічної безпеки; підвищення екологічної обґрунтованості і ефективності діяльності суб'єктів господарювання; забезпечення виявлення, реєстрації, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в природоохоронній сфері; впровадження науково обґрунтованих та безпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я населення вимог до процесів, товарів та послуг, які відповідатимуть європейським нормам; досягнення національних пріоритетів та забезпечення його наближення до відповідних директив ЄС; встановлення методологічних основ та запровадження безперервної екологічної освіти; стабільне фінансування природоохоронної діяльності та стимулювання розвитку екологічного підприємництва; забезпечення переходу до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля; забезпечення виконання відповідних міжнародних зобов'язань. Втім, нажаль більшість стратегічно закріплених інструментів має декларативне визначення та не застосовується у повному обсязі.

Проводячи аналіз напрямів стратегічного планування варто зазначити, що Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, що затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р [8] також визначає недоліки системи управління та ключові екологічні проблеми, зокрема наголошується, що значні обсяги накопичених в Україні відходів та відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, утилізації, знешкодження та видалення, поглиблюють екологічну кризу і стають гальмівним фактором розвитку національної економіки. Також цей стратегічний документ наголошує акцентує увагу на необхідності реформування і розвитку з урахуванням вітчизняного та світового досвіду всієї правової та економічної системи, що регулює використання природних ресурсів у цілому та управління відходами зокрема. Проблеми, окреслені зазначеним документом стратегічного планування наразі не усунуті, а навпаки мають характер поглиблення, в зв'язку з чим також актуалізується спрямування щодо впровадження відповідного ефективного інструментарію у сфері поводження з відходами.

Також, при розгляді сучасного стану державної екологічної політики та шляхів удосконалення її напрямів, доцільно зазначити, що для забезпечення виконання Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» була розроблена Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р [9]. Цей документ стратегічного планування регламентує загальні проблеми у сфері охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів (в тому числі і системні проблеми у сфері управління відходами), які негативно впливають на здоров'я людей та сталість екосистем, серед яких: забруднення навколишнього природного середовища; нераціональне використання основних природних ресурсів та їх виснаження; забруднення поверхневих, підземних та морських вод; недостатня лісистість території України; деградація земельних

ресурсів; відсутність ефективної системи хімічної безпеки; відсутність достатньої інфраструктури та ефективної системи управління відходами; відсутність дієвої системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища; недостатність частки територій для збереження біорізноманіття та ресурсів для забезпечення розвитку природно-заповідного фонду України; посилення глобальної зміни клімату і негативних наслідків для ряду секторів економіки і сфер життєдіяльності людини; негативний вплив наслідків Чорнобильської катастрофи та тимчасової окупації території України на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; недостатня інтеграція природоохоронних і кліматоохоронних аспектів в секторальні і регіональні політики тощо.

Доцільно погодитися, що інтеграція до європейської спільноти передбачає запровадження та реалізацію сучасних світових підходів до природного середовища, як частини життєвого простору людини, одним із напрямків такої діяльності є розробка і послідовне здійснення цілеспрямованої екологічної політики, яка відповідала б світовим нормам імплементації такого виду галузевого та територіально-адміністративного планування, як державні комплексні цільові програми, зокрема наразі актуальності не втрачають процеси формування регіональних цільових екологічних програм згідно з природоохоронними пріоритетами та їх реалізації на місцевому рівні[10]. Втім, при реалізації програм на місцевому рівні виникають проблеми щодо їх реалізації у повному обсязі.

Так, рішенням пленарного засідання чотирнадцятої позачергової сесії Полтавської обласної ради восьмого скликання від 26.07.2022 № 412 [11] було затверджено Регіональну програму охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області на 2022 – 2027 роки («Довкілля – 2027»). Основна мета програми «Довкілля – 2027» [12] це реалізація державної екологічної політики спрямованої на досягнення доброго стану довкілля, безпечного для життя і здоров'я людей, впровадження збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем, підвищення рівня суспільної екологічної свідомості та досягнення гармонії взаємодії суспільства і природи. Департамент екології та природних ресурсів Полтавської обласної державної адміністрації, як відповідальний виконавець, виступає головним отримувачем та розпорядником бюджетних коштів програми «Довкілля – 2027», якому підзвітні та підконтрольні інші співвиконавці програми. Втім на практиці, при виконанні зазначеної програми виникають проблеми щодо її виконання не у повному обсязі. Згідно даних, оприлюднених Полтавською обласною військовою адміністрацією[13], основною проблемою недостатнього виконання зазначеної Програми є те, що затвердження та початок реалізації Програми збігся з початком введення в Україні правового режиму воєнного стану Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 [14] та з врахуванням особливостей, визначених постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» від 09.06.2021 № 590 [15].

Окрім вищерозглянутого, доцільно додатково зазначити, що згідно положень Аналітичного документу, що розроблений в рамках ініціативи «Оцінка впровадження екологічної політики в Україні», довкілля та екологічна політика здебільшого залишаються непріоритетними для Уряду попри вимоги членства в ЄС та наочну масштабну шкоду, завдану довкіллю внаслідок агресії росії (яка на даний час не має адекватної оцінки), стратегічні цілі державної політики не знаходяться у фокусі профільного міністерства, при такому управлінні міжнародна технічна підтримка низки проєктів стає малоефективною, охорона довкілля при цьому залишається найбільш недофінансованою галуззю українського бюджету [16].

Отже, в Україні існує підґрунтя й розвинені механізми реалізації екологічної політики, але вони не дієві, або реалізуються не в повній мірі та потребують адаптації до європейського законодавства і запозиченні досвіду країн, з урахуванням особливостями властивими нашої країні, в яких ефективність реалізації екологічної політики вже доведена [17]. До того ж важливим у сучасних умовах є проведення постійного моніторингу та оцінки результатів реалізації державної екологічної політики з додержанням стратегічно визначених вимог щодо надання відповідних звітів, з метою отримання релевантної інформації.

Висновки. У результаті проведеного дослідження доцільно зробити висновок щодо наявності системних проблем реалізації державної екологічної політики, зокрема щодо впровадження загальнодержавних та регіональних стратегічних пріоритетних напрямів, для усунення яких необхідно оновлення відповідних механізмів впровадження екологічної політики, в тому числі і інституціональних. Окрім зазначеного наразі необхідним є узгодження чинного законодавства з документами стратегічного планування. Тобто чинне законодавство у сфері реалізації екологічної безпеки повинно корелювати з відповідними стратегічними напрямами та державними програмами, що вкрай важливо в умовах необхідності відновлення національної економіки та всіх складових національної безпеки країни на шляху до членства в ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самойлова І. І. Напрями вдосконалення системи державного управління екологічною безпекою в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. DOI: 10.32702/2307-2156-2018.11.23. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/25.pdf.
2. Кірін Р. С., Грищак С. В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки: виклики воєнного періоду. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 1. С. 65–71. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.12.
3. Демчук Л., Кірейцева Г., Циганенко-Дзюбенко І., Вовк В. Концепція екологічної безпеки держави в контексті сталого розвитку та євроінтеграції. *Проблеми хімії та сталого розвитку.* 2023. Вип. 1. С. 3–11. DOI: https://doi.org/10.32782/pcsd-2023-1-1.
4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text.
5. Глуха В. В. Теоретичні засади розвитку державної екологічної політики України. *Державне управління*. 2016. №1(53). С. 11–15. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/4.pdf.
6. Сич К. О., Романов Є. П. Формування та реалізація державної екологічної політики в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство.* 2022. Вип. 45. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1944/1871.
7. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджена Законом України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.
8. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text.
9. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text.
10. Скакальський О. М. Державні цільові екологічні програми: сутність та шляхи формування на регіональному рівні. *Регіональне та муніципальне управління*. 2015. № 7–8 (21–22). С. 85–93. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/233892341.pdf.
11. Про Регіональну програму охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області на 2022 – 2027 роки («Довкілля – 2027»): рішення Полтавської обласної ради від 26 липня 2022 року №412. URL: https://oblrada-pl.gov.ua/sites/default/files/field/docs/412.pdf.
12. Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки з урахуванням регіональних пріоритетів Полтавської області на 2022–2027 роки «Довкілля – 2027». URL: https://oblrada-pl.gov.ua/sites/default/files/field/docs/412.pdf.
13. Виконання Програми «Довкілля 2027». URL: https://eko.adm-pl.gov.ua/vikprod9.htm.
14. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: затв. Законом № 2102-IX від 24.02.2022 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.
15. Про затвердження Порядку виконання повноважень державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 590. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text.
16. Оцінка впровадження екологічної політики в Україні: п'ять системних проблем. URL: https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/assessment-of-ua-environmental-policy-implementation.pdf.
17. Андрієнко М. В. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 47–53. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2017/11.pdf.

REFERENCES

1. Samoilova, I. I. (2018). Directions of improvement of the system of state management of environmental security in Ukraine. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*.. DOI: 10.32702/2307-2156-2018.11.23. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/25.pdf [in Ukrainian].
2. Kirin, R. S. & Hryshchak, S. V. (2023). Ensuring and implementing environmental rights in state policy and security strategies: challenges of the wartime period. *Juris Europensis Scientia*, 1, 65–71. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.12 [in Ukrainian].

3. Demchuk, L., Kireitseva, H., Tsyhanenko-Dziubenko, I., Vovk, V. (2023). The concept of environmental security of the state in the context of sustainable development and European integration. *Problemy khimii ta staloho rozvytku*, *1*, 3–11. DOI: https://doi.org/10.32782/pcsd-2023-1-1 [in Ukrainian].
4. On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030: Decree of the President of Ukraine, No. 722/2019 (2019, September 30). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text [in Ukrainian].
5. Hlukha, V. V. (2016). Theoretical foundations of the development of the state environmental policy of Ukraine. *Derzhavne upravlinnia*, *1*(53), 11–15. Retrieved from: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/4.pdf [in Ukrainian].
6. Sych K. O. & Romanov Ye. P. (2022). Formation and implementation of state environmental policy in the conditions of European integration. *Ekonomika ta suspilstvo. 45*. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1944/1871 [in Ukrainian].
7. Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030: approved by the Law of Ukraine, No. 2697-VIII (2019, February 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text [in Ukrainian].
8. National Waste Management Strategy in Ukraine by 2030: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 820-p (2017, November 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian].
9. Strategy of environmental security and adaptation to climate change for the period until 2030: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 1363-p (2021, October 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
10. Skakalskyi, O. M. (2015). State targeted environmental programs: essence and ways of formation at the regional level. *Rehionalne ta munitsypalne upravlinnia*, *7–8* (21–22), pp. 85–93. Retrieved from: https://core.ac.uk/download/pdf/233892341.pdf [in Ukrainian].
11. On the Regional Program for Environmental Protection, Rational Use of Natural Resources and Ensuring Environmental Safety Taking into Account Regional Priorities of the Poltava Region for 2022-2027 ('Environment - 2027'): decision of the Poltava Regional Council, No. 412 (2022, July 26). Retrieved from: https://oblrada-pl.gov.ua/sites/default/files/field/docs/412.pdf [in Ukrainian].
12. 'Environment - 2027' regional program of environmental protection, rational use of natural resources and ensuring environmental safety, taking into account the regional priorities of the Poltava region for 2022-2027. Retrieved from: https://oblrada-pl.gov.ua/sites/default/files/field/docs/412.pdf [in Ukrainian].
13. Implementation of the 'Environment 2027' Program. Retrieved from: https://eko.adm-pl.gov.ua/vikprod9.htm [in Ukrainian].
14. Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine»: approved by law No. 2102-IX (2022, February 24) (with changes). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text [in Ukrainian].
15. On the approval of the Procedure for the exercise of powers by the state treasury service in a special regime under martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 590 (2021, June 9). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
16. Assessment of environmental policy in Ukraine: five systemic problems. Retrieved from: https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/assessment-of-ua-environmental-policy-implementation.pdf [in Ukrainian].
17. Andriienko, M. V. (2017). Mechanisms for the implementation of state environmental policy at the regional level. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, *18*, 47–53. Retrieved from: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2017/11.pdf [in Ukrainian].

TREGUBENKO GALINA

Senior Lecturer at the Department of Public Management, Administration and Law
of the National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

STATE ENVIRONMENTAL POLICY IN MODERN CONDITIONS: STATUS AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT

Problem setting. Given the invasion of Ukraine by the aggressor country, the implementation of the state environmental policy is of particular importance today, and its effective implementation requires the use of effective tools,

improvement of current legislation and strategic planning, taking into account the need to intensify European integration and adopt EU best practices in this area. Therefore, the urgent issue now is to identify ways to increase the efficiency of state policy in the environmental sphere, to formulate and optimize the regulatory and legal support for the implementation of state environmental policy.

Analysis of recent researches and publications. The issues of implementation of the state environmental policy and the problems of improving the system of public administration of environmental safety have been considered by many scientists. For example, I. I. Samoilova [1] in her scientific works investigated the potential of the public administration system in Ukraine and the issue of its use to ensure environmental safety.

P. S. Kirin and S. V. Hryshchak conducted a comprehensive study of topical issues of ensuring and implementing environmental rights in the strategies of the State environmental policy and security of Ukraine during the wartime period and substantiated that the challenges of the wartime period determine the formation of an appropriate set of legal instruments with the help of which a platform should be built for direct or indirect measures to prevent, protect and restore the environmental rights of citizens violated by armed aggression, including an international mechanism for the restoration of environmental rights.

Despite the sufficient number of scientific papers, the chosen research topic requires additional developments due to the need for scientific research on ways to improve the efficiency of state environmental safety and ensure environmentally balanced development of the state.

Purpose of research is to study the topical issues of implementation of the State environmental policy in modern conditions and to identify possible areas for its improvement.

Article's main body. In the context of martial law, theoretical and practical issues of effective implementation of the state environmental policy, taking into account the existing processes of deepening the environmental crisis, are gaining particular relevance and new features.

Modern processes of greening the world economy based on the concepts of sustainable development, rational use of natural resources and green economy require an effective environmental policy of the world community, with a long-term vision of state changes in accordance with the principles of balanced development laid down in strategic legislative and regulatory documents, but each developed strategy aimed at environmental protection and rational use of natural resources requires a clear mechanism for the implementation of the relevant legislation. That is, the development of relevant strategies requires the implementation of a well-established clear mechanism and consistency with the norms of the current legislation in the field of environmental protection and rational use of natural resources.

The provisions of important strategic documents were analyzed, such as: The Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030, the National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030, and the Strategy for Environmental Security and Climate Change Adaptation until 2030. Some issues of implementation of regional programs on environmental protection, rational use of natural resources and environmental safety are considered.

Conclusions and prospects for the development. As a result of the study, it is reasonable to conclude that there are systemic problems in the implementation of the state environmental policy, in particular, the implementation of national and regional strategic priority areas, which require updating the relevant mechanisms for implementing environmental policy, including institutional ones. In addition to the above, it is now necessary to harmonize current legislation with strategic planning documents. That is, the current legislation in the field of environmental security should be correlated with the relevant strategic directions and state programs, which is extremely important in the context of the need to restore the national economy and all components of the country's national security on the way to EU membership.

Key words: martial law, state environmental policy, state program, environmental crisis, regulatory support, regional policy, strategy.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Трегубенко Г. П. Державна екологічна політика в сучасних умовах: стан та напрями удосконалення. *Право та інновації*. 2023. № 4 (44). С. 108–114.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України запрошує всіх зацікавлених осіб опублікувати свою наукову роботу у *сорок п'ятому* номері журналу **«Право та інновації»**. Журнал внесено до переліку наукових фахових видань групи Б (Наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Умови публікації у журналі:

1. Надати копію квитанції про оплату публікації НДІ ПЗІР (за 1 статтю) до 10.02.2024 р.;
2. Оформити статтю та подати згідно вказаних вимог.
3. Заповнити відомості про автора.
4. Надіслати рукопис статі в електронному вигляді на електрону адресу: ndipzir@gmail.com до 10.02.2024 р.

Традиційно в журнал приймаються статті за такими напрямами:
12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;
12.00.02 конституційне і муніципальне право;
12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;
12.00.04 господарське право; господарсько-процесуальне право;
12.00.05 трудове право; право соціального забезпечення;
12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;
12.00.11 міжнародне право.

Редакція у разі необхідності може здійснити переклад розширеної анотації, детальну інформацію можна отримати в редколегії. У разі самостійного перекладу автором розширеної анотації англійською редакційна колегія перевіряє переклад. У випадку виявлення значних помилок редакція залишає право відмовити в публікації статті.

Оформлення передплати автором передбачає отримання 1 авторського екземпляру та 3 наступних номерів журналу. Оплата НДІ ПЗІР передбачає отримання виключно авторського екземпляру.

Всю додаткову інформацію ви можете отримати на сайті журналу http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/information/authors та за телефоном: (057) 700-06-64.

Випусковий редактор: *В. П. Кохан*
Комп'ютерна верстка: *А. Г. Якшина*

Суб'єкт у сфері друкованих медіа
Ідентифікатор медіа R30-01399

Підписано до друку з оригінал-макета 25.12.2023.
Формат 60x84 $^{1}/_{8}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 13,5. Обл.-вид. арк. 12,42. Тираж 50 прим.

Видавець – Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України,
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80,
Тел. +38 (057) 700-06-64
Сайт: ndipzir.org.ua
E-mail: ndipzir@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017